

Н.Тураназаров, Н.Худойбердиев

**МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМНИ
МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ ЖАРАЁНИДА
МУСИҚА ТАРБИЯСИ**

Н.ТЎРАНАЗАРОВ, Н.ХУДОЙБЕРДИЕВ

**МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМНИ
МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ
ЖАРАЁНИДА
МУСИҚА ТАРБИЯСИ
(методик кўлланма)**

Тошкент -2015
«Тафаккур» нашриёти

УДК: 372.546(072)

КБК: 74.645.27

Т-64

Мактабгача таълим муассасаларининг асосий мақсади тарбияланувчиларни гўзалликни севишга ва ундан баҳраманд бўлишга ўргатишдир. Чунки, гўзаллик ва нафосат ҳар бир куй-кўшиқларда, ҳаттоки меҳнат жараёнларида ҳам мавжуддир. Уни фаҳмлай олиш ва баҳраманд бўла олишдек қобилиятга эга бўлиш жуда муҳимдир.

Шу фикрлардан келиб чиққан ҳолда мактабгача таълим муассасаларининг мусиқа раҳбарлари, услубчилари, тарбиячилари, катта тарбиячилари ҳамда педагогика коллежларининг мактабгача таълим йўналиши талабалари ва ўқитувчилари, олий даргоҳларнинг мактабгача таълим йўналиши талабалари ва профессор-ўқитувчилари ушбу методик қўлланмадан унумли фойдаланишса фойдадан холи бўлмайди.

Маъсул муҳаррир:

Анвар Омонтурдиев,
филология фанлари доктори,

Такризчилар:

Х.Шарофуддинова,
педагогика фанлари номзоди,
А.Раҳматуллаев,
педагогика фанлари номзоди.

Нота муҳаррири:

О.Ҳақимов

Ушбу услубий қўлланма Термиз давлат университети илмий кенгашининг 2015 йил 24 апрелдаги 3-сонли Қарори билан нашрга тавсия этилган.

ISBN 978-9943-24-096-4

© Н.Тўраназаров
© “Тафаккур” нашриёти

КИРИШ

Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришгач, “Таълим тўғрисида”ги Қонун” ва “Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури” қабул қилинди. Бу эса ёшларнинг илмий салоҳиятини ошириш, интеллектуал қобилиятларини юзага чиқариш, уларни жаҳон цивилизацияси билан ҳамқадам ва маънавий-рухий жиҳатдан етук бўлишларини ифодалайди. Шундай экан, шахс камолотини таъминлашда узлуксиз таълим тизимининг бош бўғини бўлган мактабгача таълим муассасалари алоҳида ўрин тутади. Узлуксиз таълимнинг биринчи босқичи мактабгача таълим деб номланади. Таълим тизимидаги кенг қамровли ислохотлар натижасида мактабгача таълим муассасаларида таълим-тарбия сифати миллий истиқлол мафкураси билан суғорилиб модернизациялаштирилди.

Мактабгача таълим муассасаларининг асосий мақсади тарбияланувчиларни гўзалликни севишга ва ундан баҳраманд бўлишга ўргатишдир. Чунки, гўзаллик ва нафосат ҳар бир куй-қўшиқларда, ҳаттоки меҳнат жараёнларида ҳам мавжуддир. Уни фаҳмлай олиш ва баҳраманд бўла олишдек қобилиятга эга бўлиш жуда муҳим.

Мусиқа машғулотлари жараёнида бастакорларимизнинг кичик ёшдаги болалар учун ёзган энг сара қўшиқлари орқали тарбияланувчиларнинг эзгу ниятли бўлишларига, кийиниш маданияти, маънавий дунёқараши, ахлоқ-одоб қоидаларига ўргатиш ҳар қачонгидан ҳам муҳим аҳамиятга эга. Шундай экан, мактабгача таълим муассасаларидаги мусиқа раҳбарлари бор имкониятларини ишга солмоғи даркор. Ушбу услубий қўлланманинг асосий вазифаси ҳам айнан шу мақсадга қаратилган. Баркамол инсон тарбияси худди шу маънода ҳар қачонгидан ҳам долзарбдир.

Президентимизнинг 2008 йил 8 июлдаги “Болалар мусиқа ва санъат мактабларининг моддий-техник базасини мустаҳкамлаш ва унинг фаолиятини яхшилаш бўйича 2009-2014 йилларга мўлжалланган Давлат дастури тўғрисида”ги Қарори қабул қилинди. Шундай экан, ҳар қандай жамиятнинг келажаги ёшлар бўлиб, буюк давлат барпо этилиши уларнинг қандай таълим-тарбия олишига боғлиқ. Чунки, ҳаётда фаол бўлиш, сўз билан иш бирлигини эътиқодга айлантириш инсон шахси учун муҳим фазилатдир. Ушбу ишга киритилган мавзулар соддадан мураккабга қараб тузиб чиқилган бўлиб, изчиллик билан бир-бирини тўлдириб боради. Шунингдек, мактабгача таълим муассасаларида мусиқий тарбиянинг аҳамияти ва вазифалари, мусиқий фаолиятнинг шакллари ва кўринишлари, йўл-йўриқлари, турлари, мусиқий фаолиятларни ташкил қилиш шакллари ва бошқа бир қатор бир-бири билан боғлиқ бўлган фикр-мулоҳазалар киритилди.

Куй ва қўшиқ инсониятнинг доимий ҳамроҳи, унинг шодмон ва қайғули онларидаги йўлдошидир. Мусиқа она Ватан келажаги ва фаровонлиги учун курашга ундайди.

Мактабгача таълимдаги мусиқа дарслари болаларга бадиий таълим ва ахлоқий-эстетик тарбия бериш тизимининг ажралмас бир қисми ҳисобланади. Мактабгача таълимнинг самараси устознинг тажрибасига, маҳоратига ва шу соҳага оид керакли маълумот берадиган қўлланмага боғлиқ. Услубий қўлланмада мактабгача таълим муассасаларини модернизациялаш жараёнида мусиқий тарбиянинг ўзига хос жиҳатлари ҳаётий тажрибалар асосида янги руҳ билан суғорилган ҳолда кенг ёритилган.

I-қисм
I-БЎЛИМ

МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА МУСИҚИЙ
ТАРБИЯНИНГ АҲАМИЯТИ ВА ВАЗИФАЛАРИ

§ -1

Мусиқа санъатининг аҳамияти

Мусиқа санъатининг ёши авлод тарбиясидаги ўзига хос ўрнига халқимиз қадим замонлардан буён ишониб келган. Ҳақиқатан ҳам бола эндигина дунёга келган кунидан бошлаб онанинг ёқимли алласини эшитади. Аста-секин катталарнинг болаларга нисбатан муносабати натижасида мусиқий ҳамда эстетик дунёқарашлари шаклланади. Бундай мусиқий шаклланиш бола ёши ва руҳиятининг ҳамма томонларида ўз аксини топади. Болалар ўйинлари, рақслар ва қўшиқлари эса уларнинг келгусидаги хатти-ҳаракатлари учун қулай замин яратади. Болани ёшлигиданок қўшиқ айтишга, рақсга тушишга ўргатиш каби машғулотлар оддий, лекин жамиятимизга муносиб ворис қилиб тарбиялаш, жамият учун, юрт учун фидойи инсонлар қилиб вояга етиштиришда катта ёрдам беради. Мусиқа барча кишиларга бир хил таъсир қиладими, деган савол туғилиши табиий. Албатта йўқ, чунки, мусиқанинг ўзига хос хусусиятлари бўлганлиги сабабли ҳар бир инсон мусиқани ўзича тушунади ва талқин қилади. Киши ўз ички дунёсига садодош қўшиқ ёки куйни маъқул кўради. Шу сабабдан шинаванда мусиқанинг бутун куйи давомида эшитиб, кузатиб уни тўлиқ ҳазм қилишга ҳаракат қилади. Бунинг натижасида баъзан мусиқа эшитишга ёки қўшиқ айтишга бўлган интилиши пайдо бўлади ҳамда бадиий ҳиссиётлар ранг-баранг ва нозик бўлиб боради.

Мусиқанинг яна бир хислати бола дунёга келган кунидан бошлаб унга таъсир қила олишидир. Масалан, Онанинг бола билан бўлган муносабатидан бошланган лирик ҳислар, шоирона эркалатишлар бола ўсган сайин унинг руҳиятига, маънавиятига сингиб боради. Аллалаётган она бутун айтган алласини эртага бошқачароқ қилиб, бойитиброқ айтади. Шу йўсинда аллалар, қўшиқлар, термалар, хуллас, оз-оздан йиғилиб бутун бир дарёга айланади. Бу эса болани мусиқа тинглашга, қўшиқ куйлашга, мусиқий ҳаракатлар қилишга олиб келади ва она қўшиғига мослашиб, уни тобора ёқтириб бораверади.

Шундай қилиб, боланинг илк ёшлигидан бошлаб эмоционал ҳис-туйғуларини шакллантиришда мусиқа санъати онанинг энг яқин ёрдамчиси сифатида хизмат қилади.

Бола шахсининг ривожланишида мусиқанинг аҳамияти

Болаларни ақлий ва жисмоний ривожлантириш ҳамда уларни санъатга ва умумий муҳитга бўлган эстетик муносабатини ўстиришда мусиқий тарбия муҳим аҳамият касб этади. Мусиқа тарбияси орқали болаларнинг эстетик дунёқарашларини ривожлантиришда уларнинг бир неча асосий хусусиятларини билиш жуда муҳимдир.

1-хусусият. Ҳар қандай ёшдаги бола ҳам мусиқанинг тавсифини тезда илғаб олиш, мусиқий асарларнинг кайфиятини англаш, мусиқага нисбатан эмоционал муносабатда бўлиш ва мусиқий фикрлай олиш имкониятига эга.

2-хусусият. Мусиқани ҳавас билан тинглашга ўргатишда мусиқанинг айрим оҳанглари эсида сақлаб қолишга қизиқтириш лозим. Натижада болаларнинг мусиқий эшитиш маданиятини тўла ривожлантириш имкониятини

беради. Келтирилган бу асослар болаларда муסיқий ижодни намоён қилишда, уларнинг ўзларига яраша муסיқий тушунчалар ҳосил қилишда, ўрганган кўшиқ ёки ўйинга тақлид қилаб ҳаракат қилиш ва бошқа шу каби муסיқий дидга таллуқли хусусиятларни шакллантиришда жуда зарур ўринни эгаллайди.

Болаларнинг маънавий дунёқарашларини шакллантиришда муסיқанинг ўрни

Мамлакатимиз ўз мустақиллигини қўлга киритгач, маънавий камолот масаласига алоҳида эътибор қаратила бошланди. Чунки, жамият тараққиёти маънавият юксалишига бевосита боғлиқ. Шундай экан, болаларга муסיқий таъсир қилиш, уларда маънавий дунёқарашни бойитади, шакллантиради. Айрим вақтларда болаларга муסיқа жуда кучли таъсир қилади ва уларда муסיқий асарнинг персонажларига нисбатан ҳис-ғуйғулар қўзғалади. Масалан, Ватан ҳақидаги кўшиқни тинглашганида, Ватанга бўлган меҳр-муҳаббат янада ошади, гуллар ҳақида тинглашганларида эса нафис гулларга нисбатан ҳиссиётлари ошади. Бу каби ҳар хил муסיқий ҳиссиётларни бошдан кечириш болаларнинг ички дунёсини кенгайтиради. Муסיқий тарбия вазифалари асосан болаларни жамоа тарзда кўшиқ айттириш ва рақсга тушириш орқали бажарилади. Бу эса болаларнинг шахсий ривожланишида асос бўлади ва болаларнинг умумий маданий ривожланишида шаклланиш пайдо қилади.

Болаларнинг ақлий ривожланишида муסיқа воситаси

Болаларнинг муסיқий қабул қилиши ақлий жиҳатдан соғлом ривожланишида муҳим ўрин тутати. Чунки, соғлом болаларда кузатувчанлик, ижодий фикрлаш хусусиятларига нисбатан мойиллиги бўлади. Масалан, бола муסיқанинг ижросига, унинг маъносига, тавсифига ва образига эътибор беради. Муסיқа ҳам бошқа санъат турлари каби инсон ҳис-ғуйғуларига катта таъсир қилиш кучига эга. Муסיқа оламида мураккаб ҳаётий воқеалар, бадий образлар мужассамлашганки, мактабгача таълим ёшидаги болаларда янги тасаввур қилиш имконияти очилади. Н. Тўраназаровнинг “Бахтиёрлар” кўшиғида болаларнинг дўстларга бўлган меҳр-муҳаббати намоён бўлади, кўшиқ куйлаш асносида рақсга ҳам тушадилар.

Шунинг учун болаларни эстетик ва ақлий жиҳатдан ривожлантиришда ҳар томонлама ҳамкорлик қилиш керак. Агар катта киши болага бирон-бир муסיқий вазифа берса, болада изланиш пайдо бўлади ва уларда ақлий фаолият фаоллашади ва ўзича ижод қила бошлайди, ўзича куй тўқишга ҳаракат қилади, кўшиқ матнига ўзича ёндашади. Болалар ритмик фаолиятларга катта қизиқиш билан киришадилар, ўйин яратиб, ҳар хил ҳаракатлар бажаришга интиладилар. Натижада болаларда ҳаётий тасаввур қилиш фаоллашади, янги-янги образлар, хаёл суриш, фикрлаш, ижод қилиш кабилар шаклланади.

Бахтиёрлар кўшиғи

Ҳ. Қурбон шайри
Н. Тўраназаров мусиқаси

Тантанавор

Ку-чок о - чиб, — мех-ринг со-чиб, о - на ва - тан — яй - ранг — дер.

Қув - ноқ ку - либ, завқ - қа — тў-либ, бул - бул ка - би — сай - ранг — дер.

Хал - қим бул - о - мон юр - тим бул - о - мон

мен Хал - қим бул - о - мон, юр - тим бул - о - мон

мен мон

Кучок очиб, мехринг сөчиб,
Она ватан, яйранг дер.
Қувноқ кулиб, завққа тўлиб,
Булбул каби сайранг дер.

Нақорат:

Халқим бул омон,
Юртим бул омон.

Кўп миллатли ҳамдаммиз,
Кўллар кўлда, кўзлар йўлда.
Шон кучамиз ҳардам биз,
Зехнимиздан, меҳримиздан.

Нақорат:

Халқим бул омон,
Юртим бул омон.

Болаларнинг жисмоний ривожланишида мусиқанинг ўрни

Мусиқа эшитиш инсоннинг бутун аъзоларига сезиларли даражада таъсир қилади. Аъзодаги қон айланиш фаолияти билан бирга нафас олиш органларига ҳам таъсир қилади. В.М.Бехтерев шу таъсирни ҳисобга олиб, “мусиқанинг таъсир қилиш механизидан тўғри фойдаланган ҳолда инсон сезгисини кўзгаш ёки бўшаштиришда фойдаланиш мумкин”, дейди. П.К.Анохиннинг “мажор ҳамда минор“ ладининг таъсири тўғрисидаги хулосасига кўра, агар мусиқий куйни, унинг усулини тўғри ифодаланган ҳолда инсонга таъсир эттирилса, унинг иш фаолиятида ва дам олишида катта ёрдам беришини таъкидлайди. Шундай қилиб, мусиқа боланинг психо-физиологик хусусиятларига таъсир қила олиши болалар тарбиясида мусиқага ёндошиш имкониятини беради. Бола тарбиясида кўшиқ куйлашни ривожлантириш воситасида овоз бойламларини мустақкамлаб, нутқни ўстириш ва тиниклаштириш мумкин. Кўшиқни тўғри талаффуз қилиш нафас олиш аппаратини мувозанатга келтиради ва нафас олишни чуқурлаштиради. Ритмика билан шуғуллантириш эса боланинг мувозанатини сақлашни, енгил чопишни, сакрашни, аниқ қадам ташлашни ривожлантиради.

Муסיқа суръати ва ифода воситаларидан эса болаларнинг диққатини ҳамда йўналишини ўзгартиришда фойдаланилади.

§ -2.

Болалар муסיқий тасаввурларининг ривожланишида ёш хусусиятларининг аҳамияти

Болаларда муסיқий фаолиятни ривожлантиришда болаларнинг ёшини ҳисобга олган ҳолда ташкил қилиш ва йўналтириш педагогнинг энг биринчи ва муҳим вазифаси ҳисобланади. Болаларга муסיқий товушларнинг паст-баландлиги сингдирилмаса, етти ёшга борганда вазифани уддалай олмай қоладилар. Муסיқий ривожланишнинг айрим хусусиятларига эшитиш қобилияти, муסיқий куйга эмоционал ёндашиш ва муסיқий ижрочиликнинг энг содда усуллари киради.

Болаларнинг биринчи ёшида муסיқанинг ўрни

Психологларнинг хулосасига қараганда, болада эшитиш қобилияти жуда эрта пайдо бўлади. А.А.Люблинскийнинг фикри бўйича ўн-ўн икки кунлик бола товушни эшитади, икки ойлигида эса бола товушни эшитиб, ҳаракатдан тўхтади ва товушга қулоқ солади, тўрт-беш ойлигида эса товуш манбасини излайди. Шу фикрлардан келиб чиқадиган бўлсак, бола бир ойлигидан бошлаб нормал ривожланса, муסיқага бўлган муносабати фаоллашади ва буни ҳар хил белгилар – қувониш ёки тинчланиш билан билдиради. Бундан ташқари, товушларнинг паст-баландлигини, кучли-кучсизлигини, тембрини англай оладилар. Бу борада энг содда ҳаракатлар: қарсак чалади, оёғини силкитади ва муסיқа оҳанги оғушида айланади.

Болаларнинг уч ва тўрт ёшлик даврларида муסיқанинг ўрни

Бу ёшдаги болаларнинг сезгига бўлган муносабати анча ривожланади, жисмларни аниқ кўради, шу билан биргаликда муסיқани ҳам аниқ эшитади, айрим куй ва кўшиқларни аниқ қилиб айтиб бера оладилар. Бу даврда болаларда мустақил ҳаракатланишга интилиш кучаяди, ҳаракат қилиш мускуллари анча мустаҳкамланади. Болалар тўрт-олти ёшда катта одамнинг ёрдамида кичик-кичик кўшиқларни айта бошлайдилар. Рақсга тушиш, кўшиқ айтиш, бирорта кўшиқнинг айрим жойларини куйлашни мустақил равишда ўзлари бажаришга интиладилар. Уч-тўрт ёшдаги болаларга ёқадиган, тасаввурига мос келадиган репертуар тайёрлаш педагогнинг энг мушкул вазифаларидан бири ҳисобланади. Чунки, уларнинг дидига мос бўлмайдиган кўшиқ ёки ўйин салбий таъсир қилиш мумкин. Муסיқий-ритмик фаолият муסיқий машғулотларнинг ярмини ташкил қилади. Машғулотларнинг биринчи қисмини ҳар хил машқлар қамраб олади ва бу машқлар рақс элементларини ўргатишда фойдаланилади.

Болаларнинг беш ёшлик даврида муסיқанинг ўрни

Болаларнинг беш ёшида савол бериш жараёни бошланади. Бунда воқеалар билан ҳодисаларга нисбатан эътибор кучаяди ва “Бу нима?, Қерда?, Қачон?” деган саволлар билан катталарни кўмиб ташлайдилар. Бу даврда болалар жуда синчков ва кузатувчан бўлади. Муסיқанинг қувноқлиги ёки ғамгинлиги, тезлиги ва секинлиги, майинлиги, баландлиги ёки пастлигини аниқ сезадилар. Уларда кўшиқни ёки рақсни қандай бажариш кераклиги тушунарли бўлиб қолади, овозлари эса жуда тиниқ ва жарангдор бўлади.

Болаларнинг кўшиқ айтиш оҳанги жуда турғун бўлиб, катталарнинг ҳамиша назорати остида бўлишини талаб қилади. Айрим болалар эса бир-бирига тақлид қилмасдан ўзича ҳаракат қиладилар, айримлари эса ўзининг қобилиятини ҳисобга олиб, фаолиятнинг бирон бир турига қизиқадилар.

Болаларнинг олти-етти ёшлик даврларида музиканинг ўрни

Болаларнинг олти ва етти ёшида мактабга тайёрлаш ишлари бошланади. Улардаги йиғилган тажрибалар ҳисобига болалар фақат саволларга жавоб берибгина қолмасдан, балки мустақил равишда музикий асарларни таҳлил қила бошлайдилар. Масалан, бу рақс ўзбекча, бу кўшиқ жуда майин ва ҳ.к. деб қисмларга ажратадилар. Олти-етти ёшдаги болаларда овоз боғламлари яна ҳам мустаҳкамланади, кенгайди ва диапазони силлиқлашади, музикага қизиқиши янада яққол кўринади. Ўқитувчи болаларнинг ёшига, уларнинг ёшлик хусусиятларига қараб ижод қилиши музикий тарбиянинг вазифалари ва мазмунини тўғри танлаб режалаштиришга катта энгиллик туғдиради.

Музикий тарбиянинг вазифалари

Мактабгача таълим муассасаларидаги асосий вазифалардан бири болаларни ҳар томонлама гармоник ривожлантиришдир. Бу вазифани бир томондан музика тарбияси ҳам бера олади. Музикий тарбия болаларнинг музикага бўлган қизиқишини, қобилиятини ҳамда музикага бўлган эстетик ёндашишни шакллантиради.

Болаларнинг музикий ривожланишида музикий тарбия

Болаларни музикий ривожлантириш, улар шаклланишининг ҳулосаси ҳисобланади (агар музикий фаолияти фаол даражада давом этган бўлса). Болаларда музикий ривожланиш қуйидаги даражада давом этади: Болаларда эмоционал импульсдан тортиб, энг содда музиканинг хусусиятигача, анча ёрқин ва хилма-хил эмоционал муносабатгача, музикий қабул қилиш ва эшитишдан айрим товушларни аниқлаш, уни онгига сингдириш ҳамда товушларнинг паст-баландлигини аниқлашгача, болаларнинг музикага бўлган муносабатини турғун бўлмаган муносабатдан аниқ бўлган қизиқишга ва биринчи музикий дидга бўлган талабигача, ижро этиш фаолиятидан ҳаракатли кўрсатишгача, мустақил ижод қилишдан ижро этиш ва рақсга тушишгачадир.

Педагогнинг музикий тарбияси болаларда музикий бойликни, тажрибанинг ортишига катта ёрдам беради ва болалар буни ўзларига тезда сингдириб олишга ҳаракат қилади. Рус психологи С.Л.Виготский фикрига кўра умумий тарбия ва яқка тарбия олдинга қараб ривожланиши ва болани ўзи билан бирга изма-из олиб юриши керак. Болаларнинг ривожланиши музикий машғулот пайтида ўзини қандай тутиши орқали белгиланади. Масалан, болалар музикий машғулотларда фаол иштирок этса, яъни, катта қизиқиш билан кўшиқ айтса, рақсга тушса, шунинг ўзи болаларнинг музикий ривожланиши яхши бораётганлигини кўрсатади. Тарбиячи ўз мақсадига эришиш учун болаларни ҳар бир шахсий ривожланишини ҳисобга олиб туриши ва белгилаб бориши керак. Яқка тартибда ва дифференциал ёндашиш мактабгача тарбия ёшидаги болаларнинг ҳамма босқичларида зарурдир. Бола қанча кичик бўлса, педагог томонидан шунча кўп ёндашиш талаб қилинади.

Муסיқий тарбиянинг вазифалари

Ушбу бўлимда келтирилган фикр ва мулоҳазалар мактабгача таълим муассасаларидаги барча муסיқий вазифаларни ҳал қилишда муҳим вазифани ўтайди. Тарбиячи болаларни ҳар томонлама гармоник ривожлантиришда қуйидаги талабларни бош мақсад қилиб олиши мумкин.

1. Болаларнинг муסיқага бўлган муносабатини кенгайтириб бориш;
2. Болаларнинг муסיқий тушунчасини бойитиб, ҳар хил муסיқий асарларни эшиттириб бориш орқали;
3. Энг содда муסיқий тушунчалар орқали болаларнинг қўшиқ айтиш, рақсга тушишини аниқ ва маъноли қилиб ижро этишгача бўлган давр;
4. Болаларнинг эмоционал муносабатлари орқали уларнинг эшитиш қобилиятини, муסיқий усулга бўлган сезгисини, уларнинг қўшиқ айтиш вақтидаги овозларини шакллантириш ҳамда уларнинг ҳаракатидаги маънодорликни ривожлантириш;
5. Болаларни ижод қилишга ўргатиш, ўрганган қўшиқ ва рақсларини янгисига алмаштириш, кичик-кичик қўшиқларни ўзлари қайта ишлашларига қизиқтириш, қўшиқ ва рақсларни кундалик фаолиятларида ишлатишни ўргатиш каби вазифаларни ўз ичига олади.

Савол ва вазифалар

1. Болаларни эстетик ривожлантиришда, уларнинг маъноли тушунчаларини шакллантиришда ҳамда уларни ақлий ва жисмоний ривожлантиришда муסיқа тарбиясининг ролини тушунтириб беринг?
2. Муסיқа санъатнинг бир тури эканлигига тавсиф беринг?
3. Болаларнинг муסיқага бўлган муносабатининг асосий белгиларини санаб беринг?
4. Болаларни муסיқий ривожлантиришда ёш хусусиятларининг аҳамиятини тушунтириб беринг?
5. Муסיқий тарбия болаларнинг ҳар томонлама гармоник жиҳатдан ривожлантиришини исботлаб беринг?
6. Яхши кўрган қўшиғингиз ёки куйингизнинг номини айтиб беринг ва у нима учун сизга ёқади?
7. Хоҳлаган таниш муסיқий асарингизни номини айтинг ва уни таҳлил қилиб беринг?
8. Болалар қўшиқларидан қанчасини биласиз ва биронтасини айтиб беринг?
9. Биронта билган қўшиғингизни ижро этиб беринг ва ўз тушунчангиз бўйича таҳлил қилинг?

2- БЎЛИМ БОЛАЛАРДА МУСИҚИЙ ФАОЛИЯТ ШАКЛЛАРИ ВА КЎРИНИШЛАРИ

§1.

Билим ва малакалар

Муסיқа ҳамиша ҳар хил сезгиларни, тушунчаларни, ҳодисаларни ва воқеаларни акс эттиради. Муסיқанинг ўз тили борки, бу шинавандага муסיқанинг мазмунини ва кайфиятини ифодалайди. Болалар билан кўшиқ айтиш машғулотларини ўтказишда куйидаги тушунчалар берилади:

1. Куйнинг тавсифи (кенг, узун-юлуқ, енгил, куйчан);
2. Аниқ талаффуз қилиш (тушунарли, тиник, бурро);
3. Мелодик ҳаракатлар (куйнинг юқорига ва пастга ҳаракат қилиши);
4. Метроритм ҳақида тушунча (товушларнинг узун-қисқалиги).

Муסיқий-ритмик ҳаракатлар ўргатиш вақтида болаларга куйидаги тушунчалар берилади:

а) Муסיқий тавсиф билан бирга ҳаракатдаги тавсиф;

б) Муסיқий асарнинг тузилиши (аниқ, жонли, мулойим, тиришқоқлик билан ва ҳ.к.). Рақс ҳаракатлари бўйича қўл ҳаракати, бел ҳаракати, гавда ҳаракати ҳамда қаторларга тизилиш.

Муסיқа эшитиш орқали муסיқий асарлар билан таништириш болаларнинг муסיқий тажрибасини бойитади. Улар ҳар хил муסיқий жанрлар (марш, полка, халқ куйлари ва термалар) билан танишадилар. Муסיқий эшитишни қабул қилиш малакалари болаларга муסיқанинг эшитиш маданиятининг бошланғич асосларини ўргатади (муסיқий асбобда ижро этилаётган куйлар, вокал муסיқалари, рақс муסיқалари, тантанавор ва қаҳрамонона кўшиқлар ва куйлар). Маълумки, хор бўлиб куйлаш маданияти, вокал асосига суянган ҳолда талаффуз қилиш, нафас олиш ва нафас чиқариш, ҳамоҳанг бўлиб айтиш оҳанги, куйнинг суръатига монанд ҳолда айтиш, унинг муסיқий ифодасига ва тембрига риоя қилиб куйлаш. Бунинг учун болаларнинг овозларини ҳисобга олиш керак бўлади. Муסיқий-ритмик малакаларга эмоционал муносабатда бўлишда ҳар хил машқларни ўз ичига олади (муסיқий образга бўлган ҳисобот, унинг тавсифи, қисмларнинг ўзгаришига, асарнинг тузилишига, ифода ва суръатига мос машқлар).

Рақс малакалари миллий рақсларнинг энг содда элементларини ўз ичига олади. Болаларни бирон бир чолғу асбобида ижро этишга ўргатишда ҳар хил муסיқий асбоблар билан таништириш, уларнинг тузилиши, товуш рангларини ажратиш, кичик ансамбл бўлиб муסיқа ижро этишда муҳим аҳамият касб этади.

§- 2.

Муסיқий фаолиятнинг турлари ва шакллари

Муסיқий фаолиятнинг асосий кўринишларидан бири муסיқа тинглаш ҳисобланади. Муסיқа эшитиш йўли кўшиқ айтишга ўрганиш ва ёд олиш, рақсга тушиш ҳамда болалар ансамблининг товуш рангини фарқлашга ёрдам беради. Муסיқа фаолиятининг яна бир тури болаларнинг ижрочилик маҳоратидир. Ижрочилик маҳорати кўшиқ айтишда, муסיқий-ритмик ҳаракатларни бажаришда ҳамда муסיқанинг ички ҳиссиёт билан ҳаракатларни ва кайфиятни яратишда ёрдам беради. Навбатдаги муסיқий фаолиятларнинг турларидан яна бири муסיқий-ижодий ёндашишдир. Мактабгача таълим ёшидаги болаларда энг

бошланғич белгиларни, яъни, содда кўшиқларни қайта ишлашга ҳаракат қилиш, таниш бўлган рақсга янги ҳаракатлар кўшишга интилиш ва бошқа хислатларни кузатишимиз мумкин. Мусиқий фаолиятнинг яна бир тури мусиқий билимга эга бўлишдир. Бунда болалар мусиқанинг энг содда элементларини ўзлаштириши, мусиқий ифодаларнинг хусусиятларини ва ижрочилик бўйича айрим билим ва малакаларни ўрганадилар.

Мусиқий фаолиятни ташкил қилиш шакллари

Мактабгача таълим педагогикаси мусиқий фаолиятни қуйидаги шаклларга ажратади. Мактабгача таълим муассасаларидаги мусиқий машғулотларда болаларнинг ёшига қараб гуруҳларга бўлган ҳолда шуғуллантирилади. Бунда болалар умумий ишни бажаришади. Улар жамоа бўлиб кўшиқ айтишади, рақсга тушишади. Машғулотнинг бу шакли жуда қулай ҳисобланади. Тарбиячи айрим болаларнинг яхши жиҳатларини тенгдошларига намуна тариқасида кўрсатади, бу эса вазифани ўзлаштиришга қийналаётган болаларнинг ўзлаштириб олишига ёрдам беради. Тарбиячи тузилган материалларни бир неча машғулотларга бўлиб чиқади ва ҳар бир машғулотдан кейин навбатдаги машғулот қайси мавзуда эканлигини эълон қилиб боради. Шунинг учун, тарбиячи машғулотлар орасида психологик муҳитни сақлаб боришга ҳаракат қилиши керак. Шу фикрлардан келиб чиқиб, қуйидаги тахминий иш режасини тузиб чиқиш мақсадга мувофиқ бўлади:

1-илова

Илк ёш	1-кичик гуруҳ	2-кичик гуруҳ
Мусиқий товушларни эшитишга қизиқтириш, кўшиқ айтишга илк бор қизиқтириш, биринчи марта мусиқа ёрдамида ҳаракат қилиш	Мусиқага бўлган айрим эмоционал муносабатларни бойитиш, товушларнинг паст-баландлигини аниқлаш	Мусиқий тушунчаларни бойитиш, ҳар хил усулларнинг фарқини ривожлантириш

Ўрта гуруҳ	Катта гуруҳ	Мактабг. тарб. гуруҳи
Мусиқий ҳис-туйғуларни ривожлантириш ва мусиқа тинглашга қизиқтириш	Мусиқий тушунчаларни кенгайтириш, мусиқа орқали нафосат ва дунёқарашларини ривожлантириш	Жамоа бўлиб кўшиқ куйлашга қизиқтириш, кўшиқ куйлаш ва рақсга бўлган ижобий қобилиятларини ўстириш

Мусиқий ижрочилик қобилиятини ривожлантириш		
	Овоз бойламларини ривожлантиришни давом эттириш. Металлафонга ижро этишни ўргатиш. Кўшиқ нақоратларини интонация қилиш	Жамоа бўлиб кўшиқ куйлашга ва рақсга тушишга қизиқтиришни давом эттириш. Ижодий ёндашишни ривожлантириш

Иш давомида содир бўлган қийинчиликларни ҳисобга олиб, тарбиячи муסיқа машғулоти билан якка тартибда ҳам шуғулланиши мумкин. Чунки, айрим болалар кўп кунлаб боғчага келмай қўяди ва келган вақтларида ўзини қандай тутишини билмай туради. Шунда тарбиячи қисқагина қилиб келмай қолганини сабабини суриштиргандан сўнг қўшиқ айтиш усулларидан айримларини кўрсатиб беради. Ҳаракат бўйича ҳам айрим ҳаракатларни бажартириб, уни йўлга туширади. Лекин машғулотлар давомида тарбиячи уларни кузатиб боради ва яна якка тартибда юқорида келтирилган усуллардан фойдаланади.

Муסיқа тинглаш, қўшиқ айтиш, муסיқий-ритмика билан шуғуллантириш муסיқа тарбиясининг асосий таркибий қисми бўлганлиги сабабли болаларга муסיқий малакалар бўйича тушунча беришга имкониятлар туғилади. Бунда тарбиячи болаларга муסיқанинг ифода воситаларини, муסיқий асарларнинг шаклини, яъни мусиқани ижро этиш ёки қўшиқ айтишни бошлаш йўллари, нақоратлар, фразалар ва ҳ.к. тушунтирилади. Шундан сўнг болалар мусиқа ҳақида, мусиқани таҳлил қилишда мусиқада бўлаётган жараён: кувноқ ёки ғамгин, нозик ёки ёқимли, мулойим ёки зерикарли, шиддатли ёки суст эканлигини фарқлай оладилар. Мана шу усулларни ўзлаштириб олган болалар мусиқанинг характерини ва мазмунини тезда илғаб оладилар.

Байрамлар ва кизиқарли ўйинлар

Болалар муסיқий фаолиятини ривожлантириш нафосат ва маънавий вазифаларни ҳал қилишда муҳим роль ўйнайди. Айтайлик, боғчага бирон-бир санани нишонлаш муносабати билан. Масалан, "Наврўз" байрамига бағишланган эрталиқ ташкил қилинди дейлик. Бунда ижро этилган куй ва қўшиқлар, рақслар болаларни бир-бири билан мустақкам боғлайди, дўстларининг муваффақиятидан хурсанд бўладилар. Шунини ҳам айтиб ўтиш керакки, шундай пайтларда тарбиячилар байрам дастурларини тузишда катталар эътиборига йўналтирадилар.

Бундай эрталиқлар болаларда анча оғир кечади ва ўзларини ёш хусусиятларига мос бўлмаган материалларни ўзлаштиришга қийналишадилар. Эрталиқларда ижро этиладиган материаллар тўғри танланган бўлиши керак. Агар тарбиячи илгари ўрганилган материал намуналаридан олаётган бўлса, бунда болаларда катта интилиш юз беради ва қизиқиш билан ижро этадилар ҳамда уларга маъқул бўлади. Эрталиқларда ижро этиладиган материалларни шундай танлаш керакки, тарбиячиларнинг тарбиявий ишларига халақит бермайдиган ва болаларни толиқтириб қўймайдиган даражада тузилиши керак. Тарбиячи айрим мавзуларни аралаш ҳолда ҳам тузиши мумкин. Масалан, кичик ёшдаги болалар томошабин бўлиб, катта ёшдаги болалар ижро этадилар ва аксинча, ёки биргаликда ижро этадилар. Лекин бу усулнинг бир томонига эътибор бериш керакки, бу ҳам бўлса болаларга оғир тушириб уларни толиқтириб қўймасликдир.

Шундай қилиб, болаларни қизиқарли ўйинлар билан овутиш муסיқий фаолиятнинг тарбияловчи қисми бўлиб қолади. Чунки бу фаолият болаларга олам-олам завқ бахш этади ва уларда мустақил ижод қилишга мойиллик туғдиради.

Мактабгача таълим муассасаларида ҳар кунги мусиқий ҳаётнинг аҳамияти

Мактабгача таълим муассасаларида ҳаракат ўйинлари ҳар хил машғулотларни боғларда олиб бориш, табиатни томоша қилдириш, эрталабки гимнастик машғулотларни бажариш болаларнинг кайфиятини яхшилайти, уларни тартиб-интизомга чақиради. Бу борада тарбиячидан юксак маҳорат ва малака ҳамда ташкилотчилик талаб қилинади. Чунки, ўша дақиқада болаларнинг кайфиятига қараб уларга у ёки бу кўшиқни ижро эттириши ва улар билан биргаликда кўшиқ айтиши, рақсга тушиши керак.

Болаларда мустақил фаолият

Мустақил мусиқий фаолият болаларнинг хоҳиши билан намоён бўлади. Ҳар бир бола ўзича куй ва кўшиқларни мустақил равишда диққат билан қайтаради ва мусиқа машғулотида ўрганган мусиқавий элементлардан фойдалана бошлайди. Бу хусусиятларни кузатиб юрган тарбиячи пайтдан фойдаланиб аниқ қилиб, уларнинг мустақил ишига ёрдам беради ва раҳбарлик қилиб туради. Бунинг учун тарбиячи болаларга етарли шароит яратиб бериши керак. Масалан, болаларнинг гуруҳда ўтирадиган ўз ўрнини, уларнинг мусиқа билан шуғулланадиган жойини ва керагича ўйинчоқларни олишга имкониятлар яратиб бериши керак. Мустақил мусиқий фаолият мусиқий машғулотларнинг натижаси бўлиб, болалар бутун машғулотлар давомида ўрганган тажрибасини мустақил равишда ишлата олишдир.

Мусиқий репертуар

Мусиқа тинглаш, кўшиқ куйлаш, мусиқа оҳанги жўрлигида ҳаракат қилиш боғчаларда дастурий ҳисобга олиш орқали тузилади. Бу дастурий ишлар бадиий педагогик талабларга жавоб бера оладиган даражада тузилади. Дастурий ишлар режасини қуйидагича тузиш мумкин:

1. Мусиқий шаклнинг мазмун бирлиги;
2. Мусиқий фаолиятларнинг ҳамма турларига мос келиши;
3. Мактабгача тарбия ёшидаги ҳамда гуруҳлардаги ҳамма болаларнинг ўзлаштириши ва мусиқий қабул қила олишини назарда тутган ҳолда бўлиши ва ҳ.к.

Мусиқий асарларнинг мазмун ва шакл бирлиги

Халқ мусиқаси ёки бастакорларнинг болалар учун ёзган мусиқий асарлар намунаси ҳаминча ёрқин, образли, болалар ички дунёсига жуда яқин бўлиши керак. Чунки, бу қўйилган талаблар болаларнинг эмоционал муносабатини бойитади. Мусиқа оламига кириш бу мусиқа тилини ўрганиш демакдир. Шунинг учун, мусиқий шакл жуда қийин бўлмаслиги керак. Болалар мусиқани мазмун жиҳатдан образи билан биргаликда ўзларига қабул қиладилар. Масалан, болалар фортепьяно жўрлигида чегарачилар ҳақидаги кўшиқни тинглаган пайтларида мусиқий бошланишнинг мазмунига эътибор берадилар. Жумладан, куйда қандайдир сирли ва эҳтиёткорлик, тинишлар пастки регистрлар бу ҳиссиётларни кучайтиради. Шу билан мусиқада юқори бадиий-мусиқий ҳис-туйғу мужассамлашганлигини кўрамаиз. Болалар учун худди шундай мусиқий асарларни танлаш энг асосий талаб эканлигини назарда тутиш керак бўлади.

Мусиқий фаолият турларида репертуарнинг мослаштирилиши

Мусиқий тарбия дастуридаги мусиқа тинглаш, кўшиқ айтиш, ритмика билан бирга репертуарга мос бўлиши керак. Мусиқа тинглашга асосан вокал ва танго асарлар олинади. Халқ мусиқасидан эса ўйноқи ва ҳазил кўшиқлар

танланади. Бу кўшиқлар тузилиши бўйича содда бўлиб, болаларнинг онгига тез сингади. Шунинг билан биргаликда юқори савиядаги асарлардан ҳам олиб эшиттирилиши мумкин бўлиб, болаларнинг руҳиятини тетиклаштиради. Масалан, ўзбек бастакорларидан Ф. Назаров, И. Акбаров, Ғ. Қодиров, чет эллик классиклардан Чайковский, Римский-Корсаков ва бошқа мумтоз бастакорларнинг асарларидан ҳам эшиттирилади. Болалар учун кўпгина мусиқий асарларни бастакорлар яратадилар. Лекин, мана шу яратилган мусиқий асарларнинг ҳаммаси ҳаётий воқеалар билан суғорилган бўлиши лозим. Мана шу юқорида келтирилган фикрларнинг ўзи ҳаётий воқеалар билан суғорилганлигини кўрсатиб туради. Мана шундай ҳаётий воқеалар билан суғорилган мусиқий асарлар болаларни кўшиққа, унинг образига нисбатан эътиқод билан ёндаштиради.

Кўшиқларни болаларга ижро эттиришда тарбиячи асарнинг ритмик хиссиётларини аниқ қилиб кўрсатиши ва тушунарли қилиб талаффуз қилдиришга эришиши керак. Бундан ташқари товуш жўрлигини тўғри олиб айтиришга ҳаракат қилиш зарур. Кўшиқ танлашда ва ўргатишда асарнинг қайси жойларини қайси усул билан ўргатиш кераклигини мусиқа раҳбари аниқ тасаввур қилиши даркор. Репертуар танлашда тарбиячи болаларнинг қобилиятини ҳисобга олиши керак. Чунки, бунда асарнинг бадиий образи болаларнинг ички дунёсига яқин бўлиши талаб этилади.

Танланган кўшиқлардан ташқари, бошқа кўшиқларни ҳам айтириш мумкин. Бундай кўшиқларни болалар эрталикларидан, байрамларда жуда яхши ижро этадилар. Шунинг эса сақлаш керакки, бир маромда ўргатилиб бориладиган репертуар бир неча муваффақиятларга эга. Чунки, тез-тез айтилиб туриладиган кўшиқлар болаларнинг мустақил равишдаги фаолиятида жуда муҳим ҳисобланади. Натижада ўрганган кўшиқларини мустаҳкам эгаллаб, кўшиқни тўғри ва аниқ қилиб ижро этадилар. Репертуар бир йиллик қилиб чоракларга ажратилади. Кўшиқлар маълум бир мураккабликда сайланиб, ҳар бир ўйин ёки кўшиқ хусусиятига қараб танланади. Танланган кўшиқлар мавсумга, воқеаларга қараб маълум бир байрамларга аталиб тузилган бўлиши керак. Шундай қилиб, мусиқий репертуар мусиқий тарбиянинг асосий таркибий қисмларидан бири ҳисобланади. Болаларни нафосат жиҳатдан ривожлантиришни бир маромда олиб бориш билан бирга болаларга мусиқа адабиётидан ҳам тушунча бериб борилади ва боғчалар учун ёзилган услубий қўлланмалар орқали амалга оширилади.

Савол ва вазифалар

1. Мусиқий дастурни тузишда асосий тамойилларга тавсиф беринг?
2. Мусиқий-амалий ва мусиқий малакалар орасидаги боғлиқликни тушунтириб беринг?
3. Мусиқий репертуарда асосий бадиий-педагогик талабларни санаб кўрсатинг?
4. Болалар мусиқий фаолиятининг асосий хусусиятлари ва уларнинг ранг-баранглигини санаб беринг?
5. Болаларнинг мусиқий фаолияти билан мусиқий машғулотларнинг фарқи ва ўхшашлигини айтиб беринг?
6. Мусиқий фаолиятнинг шакллари ташкил қилишнинг яна қандай усуллари бор?

3-БЎЛИМ

МУСИҚИЙ ТАРБИЯ БЕРИШНИНГ ЙЎЛ-ЙЎРИҚЛАРИ

§ 1.

Мусиқий тарбиянинг услублари

Мусиқий тарбия бериш услуби ўқитувчининг болаларга мусиқий нафосат тарбиясини беришда қиладиган ҳаракати ҳисобланади. Мана шу қийин педагогик жараёнда энг муҳим ролни катталар бажарадилар. Тарбия бериш услублари жуда хилма-хилдир. Бу аниқ ўқув вазифаларидан ва ҳар хил мусиқий фаолиятдан ташкил топган бўлади. Шунинг учун педагогиканинг иккита асосий тамойилларига амал қилиш мақсадга мувофиқдир.

1. Ишонтириш услуби;
2. Ўргатиш ва машқлар.

Мусиқий воситалар орқали ишонтириш услублари

Болаларга мусиқий тарбия беришда ишонтириш услублари қуйидагича бўлади: Аниқ ижро қилиб беришда ўқитувчи ўз олдида қўйган мақсадига эришади. Ижро этилган мусиқий асар аниқ ва равшан бўлиши учун шу асарни яхши билиши, унинг мазмунини, тавсифини ва кайфиятини яхши ҳис қилиши керак. Болаларнинг ички ҳиссиётини ўйғотиш учун авваламбор мусиқа нима ҳақида қуйланаётганлигини, унинг оҳангини тушунтириши керак, ундан сўнг у ёки бу талабни қўйиши лозим. Бунинг учун болаларни ишонтиришда мусиқанинг таъсиридан фойдаланиб қолмасдан, балки мақсадга яқин қилиб ишни ташкил қилиш, режанинг мазмунини аниқ тасаввур қилдириш лозим. Шундай қилиб, ишонтириш услуби болаларнинг дидини шакллантириб, ижро этилган куй ва қўшиқни тўғри тушунтиришни жонлантиради.

Мусиқий машқларни бажартириш методи

Машқ қилдириш болалар мусиқий фаолиятининг ташкил қилиш услуби демакдир. Болаларнинг мусиқага бўлган эстетик муносабатини ривожлантириш учун уларнинг мусиқага бўлган қизиқишини ўстириш, товушларни фарқлаш, фаол ҳаракат қилишга, диққат билан эшитишни ҳамда товуш хусусиятларини ажратишни ва фарқлашни ўргатиш керак. Бу ишлар йилма-йил амалга оширилиб борилиши натижасида болаларда интилиш ва мустақил ҳаракат қилишга хоҳиш ўйғонади. Таниқли педагоглардан В.А.Сухомлинский тарбиявий сезгининг мураккаблигини изоҳлаб, (нафосат тарбияси) болаларнинг бир мартагина юрагини жимирлатиш учун йиллаб кутиш керак, дейди. У яна шундай дейди: "Тарбиячининг асосий вазифаси шундан иборатки, ҳар қайси бола қўлига чолғу асбобини оладиган, мусиқанинг қандай туғилганлигини биладиган бўлсин". Болаларни эстетик муносабатда бўлишга ўргатишда тарбиячи жуда кўп куч сарфлаши, чидам ва сабр-тоқат билан ишлашига тўғри келади. Агар бола қўлига биронта мусиқий асбоб оларкан, тарбиячи ўз мақсадига етганидир, яъни болани мусиқа оламига олиб кира олгани ва келажакда унинг ижодий фаол инсон бўлиб етишиб чиқишига ташаббускор бўлганидан далолатдир. Шундай қилиб, мусиқий тарбиянинг ривожланиши фаолиятнинг ҳамма турларида мунтазам равишда машқ қилдириш орқали муваффақиятга эришиш мумкинлигини назарда тутати.

Ўқитиш ва методик усуллар

Ўқитиш услуби деганда болалар билан ўқитувчи ўртасидаги ўзаро муносабат тушунилади. Ўқитиш болаларни тарбиялайди, ривожлантиради. Машгулотлар давомида болалар ўз билим ва малакаларидан кўшиқда, рақсда ҳамда мусиқа асбобларида куй ижро этишда фойдаланадилар. Шунинг натижасида нафосат ва мусиқий вазифаларни муваффақиятли хал этишда муҳим ўринни эгаллайди.

Таниқли педагоглардан Б. Осипов, М. А. Данилов, А. П. Усова ва бошқалар ўқитиш услубини қўллаш ўқув дастурига, предметнинг мазмуни ва тарбияланувчининг ёшига боғлиқ деган фикрни таъкидлайдилар. Ўқув вазифаларининг мақсади болаларга кўшиқ, рақслар ўргатиш ҳамда илк мусиқий билимларни беришдир.

Бу ишларни амалга ошириш учун қуйидаги жадвалдан фойдаланиш тавсия этилади. Бу жадвалда ўқув вазифалари билан ўқитиш услубини таққослашнинг тахминий режаси кўрсатилган.

2-илова

Ўқув вазифалари	Ўқитиш усуллари
<p>1. Мусиқа тинглаш бўйича мусиқий ижро билан кўшиқ айтиш, ритмик ҳаракатлар билан илк бор таништириш.</p> <p>2. Навбат билан кўшиқ, рақс ва машқлар ўргатиб бориш ҳамда мусиқий билим ва малакаларни ўзлаштириш.</p> <p>3. Ўрганилган билим ва малакаларни мустақамлаш ва ижро этилган мусиқий асарларнинг мазмунини тушунтириш бўйича машқлар бажариш.</p> <p>4. Ўрганилган репертуарларни ва билим малакаларни сифатли текшириш.</p>	<p>Катталар ижросида куй ёки кўшиқни аниқ қилиб ижро этиш, унинг мазмунини ва кайфиятини хис қилдириш, бадиий кўргазмали куруллардан фойдаланиш. Катталар ёрдамида ижро этиш усуллари кўрсатиш. Ижро этиш жараёнида малака ва билимларни яқка ва гуруҳ ҳолда тушунтириш. Мусиқий асарларнинг айрим қийин жойларини бир неча бор такрорлаш ҳамда тўлиқ қайтариш. Сўнгги суҳбатдан кейин болалар ижросини баҳолаш. Ҳар доим болаларнинг жамоавий ҳаракатларини кузатиб бориш, яқка тартибда савол-жавоб қилиш. Мустақил фаолиятларни назорат қилиб бориш. Байрамларда кўшиқ ва рақсларни кузатиб бориш</p>

Ўқитиш ва ривожлантиришнинг шартли бўлишига қарамай бошқа тахминий жадвал режасини ҳам тузиш мумкин. Бу жадвалда мусиқий

қобилиятни ривожлантиришнинг услублари ҳамда муסיқий ривожлантиришнинг умумий таъсирини осонлик билан кузатиш мумкин. Шундай қилиб, ўқитиш услуби муסיқий қобилиятни ривожлантириш билан бирга болаларнинг сеvimли бўлган муסיқий фаолиятини ривожлантиради.

3-илова

Муסיқий қобилиятни ривожлантириш вазифаси	Ўқитиш услублари
<ol style="list-style-type: none"> 1. Болаларнинг эмоционал муносабатларини ривожлантириш. 2. Муסיқий ифода сезгисини, муносабатларини ривожлантириш. 3. Эшитиш қобилиятларини ривожлантириш. 4. Муסיқий усулга бўлган сезгисини ривожлантириш. 5. Эсада сақлаб қолиш қобилиятларини ривожлантириш 6. Муסיқий ижодий қобилиятни ривожлантириш. 	<ol style="list-style-type: none"> 1 Муסיқий образга тасниф бериш орқали ҳар хил жанрдаги муסיқий асарларни аниқ қилиб ижро эттириш. 2 Тovuш баландлиги, усули, тембри ва динамик хусусиятларини тушунтириш. 3 Овоз қиздириш машқларини ўтказиш, берилган тонга созлангандан кейин жўрсиз кўшиқ айтиш. 4 Ҳаракат қилиш орқали машқлар (ўйин, рақслар) бажариш, ҳар хил ритмик усулларни аниқлаш, усулни график тасвирлар билан тушунтириш (чорак, саккизталиқ) ва ҳ.к.

Шуни айтиб ўтиш керакки, болаларда муסיқий қобилият бир хилда ривожланмайди. Шунинг учун бу ҳолағ педагогга анча қийинчиликлар туғдиради. Шу туфайли тарбиячининг тушунтириши ҳам, кўрсатиши ҳам муסיқий асарни кўргазмали равишда олиб боришни тақозо қилади. Чунки, тарбиячининг вазифаси болаларнинг муסיқага бўлган муносабатини тўғри шакллантириш, куйлашга бўлган интилишини уйғотиш каби вазифаларни олиб боришдан иборатдир.

Методик усуллар

Ўқитиш усуллари болаларнинг ёшига қараб ўзгариб боради. Бунда юқоридаги усулни қўллаш шарт эмас. Юқори гуруҳларда педагог болаларни кайфиятини кўтаради, яна ҳам бадий жихатдан таъсирли бўлиши учун Р.Толиб шеъри. Н.Тўраназаров муסיқаси "Кўшиқ куйлар қизалоқ" номли кўшиқнинг шеърини ўқиб беради (бошқа шунга ўхшаш шеърлар ҳам бўлиши мумкин).

Кўшиқ куйлар қизалоқ,
тинглар боғлар, далалар.
Овози шўх кўнғирок,
кўшиқ нурдай таралар.

Қўшиқ куйлар қизалок

Ўртача
шўх ва енгил

Р.Телиб шёри
Н.Тўраназаров мусиқаси

Қў-шиқ куй-лар ки-за-лок тинг-лар боғ-лар да-ла-лар
о-во-зи шўх кун-ги-роқ қў-шиқ нур-дай та-ра-лар,
Қў-шиқ куй-лар ки-за-лок жа-ранг-лай-ди ос-мон-лар
Боғ-лар а-ро ча-ман-да теб-ра-нар гул рай-хон-лар

Бирдан тўхтаб эсишдан,

Еллар кулоқ солади.

Бийрон-бийрон булбуллар,

Аста жимиб қолади.

Нақорат:

Қўшиқ куйлар қизалок,

Жаранглайди осмонлар.

Боғлар аро чаманда,

Тебранар гул райхонлар.

Ўқитишнинг турли усуллари болаларни ўқитиш жараёнида онгли равишда муносабатда бўлишга чорлайди. Шу билан педагог болаларда эмоционал боғланишни ҳал қилади. Масалан, Н.Тўраназаровнинг "Қушлар" номли қўшиғини олайлик, бунда педагог мусиқий фразаларни аниқ қилиб айттиришга эришиш керак. Шундан кейин болалар фақатгина унинг усулини эмас, балки шу усулнинг мазмунини ҳам тушуниб оладилар ва тасаввур қилиб ижро этишади.

Қушлар

С.Тожи шеъри
Н.Турағазаров мусиқаси

Шўх-енгил

Қучоғим кенг очаман.

Сизларга дон сочаман

Қўшиқ куйингиз қушлар.

Қўнғин боғимни хушлар.

Нақорат:

Сайранг боғимда қушлар.

Яйранг боғимда қушлар.

Қанот қоқиб осмонда.

Яйранг-гулзор чаманда.

Сизларга ҳеч хавф йўқ.

Бизнинг гўзал ватанда.

Нақорат:

Сайранг боғимда қушлар.

Яйранг боғимда қушлар.

Ўқитиш методикаси ва усулининг бир-бири билан чамбарчас боғлиқлиги шундаки, катталарни ўқитаётган вақтда ҳам мусиқанинг айрим жойларини кўрсатиш усули билан амалга оширилади. Шунинг учун болаларда ҳам юқорида айтилган усулдан фойдаланиш муҳимдир. Ўқитиш усуллари педагогикаси билим узатиш йўллариини ўргатади. Методик усуллар эса педагог узатаётган билим ва малакаларни ихчамлаштиради. Бу методик усуллар ёрдамида педагог ўз маҳоратини мужассамлаб, ўзининг ижодий фикрини баён қила олади.

Савол ва вазифалар

1. Мусиқий услубларни санаб беринг?
2. Ўқитувчининг болаларга у ёки бу кўшиқни ижро этиб бериш усулини, болаларнинг ҳаракатига ва мустақил ҳаракатига бўлган таъсирини изоҳлаб беринг?
3. 6-7 ёшлик болаларда янги мусиқали асарни ўргатиш жараёнида суҳбат усулининг мазмунини тушунтириб беринг?
4. Ўз олдингизга маълум ўқув вазифасини қўйиб, кўшиқ ёки рақс ўргатишнинг методик усуллариини ўйлаб топинг?
5. Навбат билан кўшиқ ўргатишда ёки рақс ўргатишда мактабгача тарбия ёшидаги ва кичик гуруҳ ёшидаги болаларга ўргатиш усуллариини ёзма равишда баён қилинг ва фарқини изоҳлаб беринг?

II-қисм 4-БЎЛИМ

БОЛАЛАРНИНГ МУСИҚИЙ ФАОЛИЯТ ТУРЛАРИ

§ 1.

Мусиқа тинглаш – фаолият туридир

Мусиқа ҳам санъатнинг бошқа турлари каби ҳақиқатни очиб беради. Опера ва балетларда мусиқа жасорат, ўзаро муносабат ва инсоний ички ҳис-туйғуларни очиб беради. Мусиқа инсоннинг ҳар кунги фаолиятида ҳамроҳ бўлади ва атроф-муҳит билан боғлайди. Мусиқа тили деганда ҳамма тасвирий муносабатлар тушунилади. Масалан, ҳис-туйғуларни сингдириш, яъни, мусиқий асарнинг мазмуни, кайфияти, ритмик бойлиги, ҳамоҳанглиги, тембри, суръати ва динамик ифодалари ҳамда асар тузилишининг ҳаммаси шу муносабатларга киради. Шу фикрдан келиб чиқиб айтиш керакки, мусиқанинг таъсири инсоннинг шахсиятига ва унинг ўзига сингдиришга бўлган тайёргарлигига боғлиқдир. Мусиқани ўзига сингдириш жуда мураккаб, хиссий ва шоирона жараёнки, унда инсон ички ҳис-туйғулар билан тўлиб-тошган бўлиши керак. Мактабгача тарбия ёшидаги болаларни фақат кўшиқ айттириш ва маънавий жиҳатдан бойитиш билан чегараланиб қолмасдан, балки мусиқа тинглашни ҳам юқори савияда олиб бориш керак. Бунинг учун болаларнинг мусиқий малакаларини бойитишда мусиқа тинглаш бўйича алоҳида тарбиявий қисм бўлиши керак. Бу қисмда ҳар хил мусиқий асарлар ва айрим мураккаб асарлар билан таништириш ва ҳ.к. Лекин болаларнинг ўзлари мустақил равишда ижро эта оладиган мусиқий асарлардан мураккаброқ бўлиши керак.

§ 2.

Мусиқа тинглаш бўйича дастурлар

Мактабгача таълим ёшидаги болаларга мусиқа тинглаш муҳим вазифалардан бири ҳисобланади. Болаларга улар учун тушунарли бўлган, айниқса, миллий мусиқалардан кўпроқ эшиттириш қобилиятини, мусиқий образни фарқлай олишни, асардаги ҳис-туйғуларни сезишни ривожлантиради. Мактабгача тарбия ёшидаги болаларга мусиқа маданиятининг элементар асосини сингдиришда болаларнинг ёшини алоҳида назарда тутиш керак. Кичик ёшдаги гуруҳларда болалар асосан кичик-кичик асарлар, айниқса, кўшиқ турини

яхши қабул қиладилар. Бунинг сабаби уларга ташқи эмоционал муҳитнинг таъсири, уларда рўй берадиган ҳайрон бўлиш, хаяжонланиш ҳолатлари пайдо бўлади (айниқса, сакраш ёки қарсак чалиш ҳолатлари). Лекин бу ҳолатлар тез ёниб, тез сўнади. Тўрт-беш ёшли болаларда айрим эмоционал турғунлик бўлиб, шўх ва қувноқ ракс куйларига қизиқадилар. Енгил ва мулойим мусиқалар эса болаларда вазминлик ҳолатини пайдо қилади ва ушбу асарнинг мазмунини билишни хоҳлайдилар ҳамда саволлар бера бошлайдилар. Масалан, **мусиқа нима ҳақида ҳикоя қилаяпти? Нимага шўх? Ёки нимага вазмин?** ва ҳ.к. деб, саволлар беришади. Беш-етти ёшдаги болалар эса етарли даражада турғун бўладилар ва мусиқанинг ҳар бир элементларини илиб оладилар. Яна шуни айтиш керакки, болалар мусиқий асарнинг умумий тавсифини сезадилар ва бутун куй давомида бадий образи тушунчаларини кузатиб борадилар ҳамда мусиқанинг секин ёки вазминлигини сезадилар. Мусиқий дастурнинг мазмуни учта асосий элементдан ташкил топган.

1. Мусиқий асар билан таништириш, асарларга бўлган муҳаббат руҳида тарбиялаб бориш, эслаб қолишга қизиқтириш ва мусиқий тушунчаларни мужассамлаштириш;

2. Мусиқа тинглаш малакаларини ошириш;

3. Мусиқа тинглаш жараёнида мусиқий дид ҳамда бошланғич тушунчалар.

Мусиқий билим беришни ташкиллаштириш

Мусиқа тинглаш дастури аниқ тузилган бўлиши ва навбати билан болани мусиқа оламига етаклайди ва унинг эмоционал муносабатини кенгайтиради.

Мусиқий дастурнинг таркибида учта асосий мавзу бўлади. **1-Мавзу:** Болаларга мусиқа қандай таъсир кўрсатади? – Асарларнинг тавсифи ва уларнинг турлари билан таништиради. Болаларни мусиқий эмоционалликка йўллайди.

2-мавзу: Мусиқа нима ҳақида баён қилади? – Мусиқий асарнинг қахрамони, унинг кайфияти ҳамда ҳаётий воқеалар ҳақида ҳикоя қилади.

3-мавзу: Мусиқа қандай қилиб ҳикоя қилади? – Болаларни бадий образлари ҳамда мазмуний воситалар билан таништиради. Булар ўз навбатида куй, усул, динамик белгилар ҳамда суръат ўзгаришлари орқали ҳикоя қилади. Шундай қилиб, болаларда йиғилган мусиқий асарлар мусиқий асарларнинг турларини, характерли хусусиятларини (марш, ракс, кўшқ) ва ҳ.к ажрата оладилар.

Музыка тинглаш учун репертуар

Музыка тинглаш учун репертуар мавзуйи ва маънавий томонларга эътибор берган ҳолда тузилади ва болаларнинг ёши ҳисобга олинади. Болани

Ўзбекистоним

вальс

Т. Усмонов шеъри

Н. Турағазаров музыкаси

Жонли

Бах - мал қир - лар кенг дй - лов - лар чек - сиз бе - по ён
гал - ла - ко - рим пах - та - ко - рим бой - лик - лар - га қон
Ши - рин пар - бат ме - ва у - зум сен - да бў - ла - гон
Ўз - бек э - лим гул - ди - ё - рим жон Ўз - бе - кие - тон
Ўз - бе - кие - тон бой - ўл - кам - сан қў - шик та - ро - нам
мус - та - қил - лик хўб я - раш - ган ол - тин - ко - шо - нам

1. 2.

Ўзбекистон, гўзал бўстон, боқий баҳорим,
Хавас бирлан боқар жаҳон гулгун диёрим.
Меҳрим, ишқим ҳам йўлларим кон гулу нурга,
Ардоқлагум бир умрга жон Ўзбекистон.

тарбиялашда онгли равишда хорижий ва ўзбек бастакорларининг мусиқий асарларидан унумли фойдаланиш керакки, бу асарлар она ҳақида, ватан ҳақида, харбийлар ҳақидаги образлардан ташкил топган бўлсин. Бу кўшиқлар куйидаги кўшиқларда ўз аксини топган; Т.Усмонов шеъри Н.Тўраназаров мусиқаси билан “Ўзбекистоним” ва бошқа кўшиқлар.

Маълум бир навбат билан танланган асарлар репертуари болаларда атроф-муҳитга бўлган муносабатига катта таъсир қилади. Репертуар дастурида классик мусиқалар, халқ мусиқаси ва замонавий мусиқалар киритилган бўлиши керак. Мусиқашунос И. Нестьев мусиқий образ билан суғорилган ҳақиқий манба бу табиатдаги товушлар ва инсоннинг нутқи дейди.

Ҳақиқатан ҳам болалар табиатдаги товушлардан катта қизиқиш билан фойдаланишга ҳаракат қиладилар. Масалан, болаларнинг бирин-кетин кушнинг ёки ҳайвоннинг товушини ўхшатишга ҳаракат қилишидан юқоридаги фикрлар тўғри эканлигини билса бўлади. Мусиқа тинглаш бўйича тарбия бериш болаларнинг умумий эмоционал кайфиятини яхшилайти, уларга хушёрлик ҳамда қувонч бағишлайди. Шунингдек, болаларда атроф-муҳитга, табиатга ва юз бераётган барча эзгуликларга муҳаббат уйғонади. Ўз-ўзидан маълумки, табиатни севган бола унга заволи етказмайди. Она юртга садоқат туйғуларини шакллантиришда ҳам мусиқанинг ўрни бекиёсдир.

Болаларни мусиқий тарбиялаш жараёнида уларда ҳис-туйғу ва дунёқараш улғайган сари кенгайти. Мусиқий ҳис-туйғуларнинг энг қимматли манбаи бу халқ термалари ва миллий йўлда басталанган куй ва кўшиқлардир. Болалар учун яна бир қизиқарли жанр мумтоз мусиқий асарларнинг рақс туридир. Мусиқанинг бу тури болалар учун жуда қизиқарли ва хилма-хилдир. Хорижий мамлакатлар бастакорларининг асарларига ҳам эътибор билан қаралади ҳамда болалар мусиқасида алоҳида ўринни эгаллайди. Мактабгача тарбия ёшидаги болаларнинг эстетик жиҳатдан тарбиялаш учун мусиқанинг иккита асосий туридан фойдаланилади.

А) Чолғу;

Б) Кўшиқчилик.

Илк ёшдаги болалар учун вокал йўли қулайдир. Чунки мусиқани бошланиши, унга жўр бўлиши ва тугаши болаларда чолғу куйларни ўзига сингдиришга яқинлаштиради. Чолғу мусиқаси орқали болалар бадиий образ оламини англайдилар.

Жумладан, кушлар, ҳайвонлар кайфияти ва тавсифи ҳамда хилма-хил қизиқарли жараёнларни ўзига сингдиришга ҳаракат қилади. Буни куйидаги асарларда изоҳласа бўлади. Н.Тўраназаровнинг “Кушлар“, “Кўзичоқ“ каби кўшиқлари ва бошқа бир қатор чолғу куйларни мисол келтириш мумкин.

Кушлар

С.Тожи шеъри

Н.Тўраназаров мусикаси

Шух-енгил

Кучоғим кенг очаман,

Сизларга дон-сочаман.

Кўшиқ куйингиз кушлар.

Кўнгиш боғимни кушлар.

Нақорат:

Сайранг боғимда кушлар.

Яйранг боғимда кушлар.

Қанот қоқиб осмонда,

Яйранг гулзор чаманда.

Сизларга ҳеч хавф йўқ.

Бизнинг гўзал ватанда.

Нақорат:

Сайранг боғимда кушлар.

Яйранг боғимда кушлар.

Мусиқанинг бу икки туридан байрамларда, умумий тантаналарда кенг кўламда фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Шундай қилиб, мусиқа тинглаш бўйича танланган репертуар мумтоз бастакорлар, халқ оғзаки ижоди, замонавий бастакорлар ижодидан ҳар хил мавзулардаги ва жанрлардаги мусиқий асарлардан ташкил топган бўлиши керак ва бу репертуарларни болаларнинг ёшига, мусиқавий асарларни қандай қабул қила олишига қараб тузиш мақсадга мувофиқдир.

Муסיкий малакаларни ўзлаштириш услуги

Болаларга муסיкий асарларни сингдиришдек мураккаб жараёнда бадий ижрочилик, кўргазмали куруллар ва ўқитувчининг сўз бойлиги энг муҳим ҳисобланади. Муסיқанинг ижро этилиши ва ўқитувчининг сўз бойлиги ўқитиш услубидир.

Бадий ижрочиликда ўқитувчи томонидан камчиликларга йўл қўйилиши мумкин эмас. Чунки, бу кабилар болаларнинг эмоционал ҳис-туйғусини майиб қилиб қўяди. Шунинг учун вокал ва чолғу асарларини эшиттираётган вақтда ёки ижро этиб бераётган вақтда асарнинг жўрлигига, унинг суръатига эътибор бериш лозим. Куй ёки қўшиқларни бир маромда ижро этаётганда, товушларни табиий ва мулойим қилиб болаларга сингдириш керак. Педагогнинг сўз нутқи ва тушунтириши аниқ бўлиши керак ҳамда асарнинг мазмунига, тавсифига эътибор қаратилган бўлиши керак. Муסיқа ижро этишдан олдин, албатта, педагог томонидан тушунтириш сўзи бўлиши керак. Педагогнинг сўзи муסיкий асарнинг у ёки бу ҳислатларини ва кайфиятларини очиб бериши керак. Ҳатто педагогнинг овози ҳам ижро этилаётган муסיқага сингиб кетиши керак. Педагог мулойимлик билан алла ёки байрам ҳақидаги, марш ва бошқа жанрлар ҳақидаги муסיкий асарларнинг мазмунини тушунтириб бериши ва акс эттириши керак. Сўз бойлиги орқали болаларга раҳбарлик қилишнинг ҳар хил шакллари мавжуд. Масалан, суҳбат қилиш, савол-жавоб уюштириш ва ҳ.к. Болаларнинг вокал муסיқасига бўлган эътиборини шакллантиришда педагог болалар билан суҳбат уюштириб, муסיкий ва шоирона лавҳаларга суянган ҳолда олиб бориш лозим. Агар куйнинг номи бўлса, чолғу муסיқаси билан таништириш вақтида ўқитувчи асарни умумий қилиб тушунтиради. Масалан, “Яллама ёрим” кўшигини эшиттирган вақтда педагог ҳақиқий халқ куйи қандай бўлиши, уларнинг турларини тушунтириши, шу билан биргаликда куй ҳаракатининг енгил турларини ёки тантанавор боришини, сўзларнинг кетма-кет келишини ўқтиради.

Педагогнинг қисқа тушунтириши ва шу дақиқада муסיкий мисол келтириши болаларда бадий образни ҳис қилишга ёрдам беради. Педагог муסיқали кўргазмаларга суянган ҳолда болаларни муסיқа орқали хўроз, булбулча ёки кичик барабанчага эътиборини тортади, ўрта гуруҳларда, айниқса, катта мактабгача тарбия ёшдаги гуруҳларда кенг қўламда суҳбат уюштирилади. Болаларнинг диққатини бадий образнинг ривожланиб боришига жалб этади ва унинг мазмуний томонларини тушунтириб боради.

Кўргазмали куруллар ўқитиш услубидир

Кўргазмали куруллардан фойдаланиш муסיқа ҳақидаги қўшимча маълумотларга киради. Кўргазмалилик болаларга муסיқани англашиш демакдир. Болаларнинг муסיкий қобилиятларини ривожлантиришда муסיкий адабий муносабатлар жуда ҳам қимматлидир, чунки болаларга бирон муסיкий асарнинг у ёки бу тавсифини изоҳлашга ва муסיқанинг хусусиятларини англашишга алоҳида эътибор қаратилади. Шунинг назарда тутиш керакки, ижрочи билан болаларнинг ўзаро муносабати муסיкий қабул қилишга шароит яратишдир, лекин магнит ёзуви орқали муסיқа тинглашни ҳам ўзига яраша яхши томонлари бор. Агар педагог томонидан бирон муסיкий асарни эшиттириб, ундан кейин оркестр жўрлигида эшиттирилса, болалар қўшимча кўргазмали тасаввур оладилар ва сезиларли даражада уларнинг дунёқараши кенгайди. Болалар билан ишлаш вақтида бадий кўғирчоқлардан кенг фойдаланилади. Болалар

қўғирчоқлар билан мулоқотда бўла туриб, мусиқа ҳам эшитиб борадилар. Табиат тасвирлари, инсон меҳнати, жамоа воқеаларининг бадиий тасвирини мусиқа санъати орқали сингдиришда методик қўлланмалардан ҳам фойдаланиш мумкин. Бу борада болалар мусиқа тинглаш ёки марш тинглаётганларида рақслардаги шартли белгиларга қараб тасаввур қиладилар. Масалан, югуриб бораётган ёки секин юриб бораётган болалар ва ҳ.к.

Болалар икки ёки уч қисмли куйларни эшитган ҳолда фланелографдаги тасвирга қараб мусиқа суръатининг узунлиги ва бошланиш қисмини белгилаб борадилар. Бундан ташқари болаларни ўқитишда кўрғазмали курол сифатида чўп, байроқчаларга, ҳар хил кубиклардан ҳам фойдаланилади. Бунда болалар мусиқа фразаларини, паст-баландлигини ҳамда ритмик хусусиятларини тақиллатиш, қарсақ чалиб қўлини юқорига ва пастга ҳаракатлантириш йўли билан амалга оширилади. Мусиқа ҳар такрорланган вақтида болалар қувониши ёки ниманидир ўзлаштиришлари керак. Мусиқий асарлар билан таништирилаётган вақтда болаларнинг кайфиятини назарда тутиб, куйни чиройли ва аниқ қилиб ижро этиб, ёрқин эшитилган жойларини уқтириб бориш керак. Куйни қайта эшитаётган вақтда (айниқса катта гуруҳ болаларига) фақат куйнинг умумий бадиий фикри ҳамда алоҳида жойларини ва мусиқий хусусиятларини очиб бериш талаб қилинади. Шундай қилиб, болалар ички кечинмаларини ҳар бир машғулотда янги вазифалар билан бойитиб бориш орқали мусиқий қабул қилиш қобилиятини янада бойитган бўламиз.

Машғулотлардан намуналар

1-машғулот:

Ўқитувчи болалардан сизлар кўзичоқни кўрганмисизлар, “Кўзичоқ” кўшигини эшитганмисизлар деб сўрайди ва мусиқа раҳбари “Кўзичоқ” кўшигини ижро этиб беради.

Кўзичоқ

Тезроқ

Б.Содиқов шёъри
Н.Тўраназаров мусиқаси

Кў - зи - чо - гим кў - зи - чоқ ик - ка - ла - миз дўст и - ноқ

пе - шо - нанг дум - ду - ма - доқ пе - шо - нанг би - рам ба - роқ

Та - рал - ла ял - ла ял - ла та - рал - ла ял - ла ял - ла

Та - рал - ла ял - ла ял - ла та - рал - ла ял - ла ял - ла

та - рал - ла ял - ла ял - ла

Тўнинг майин юм-юмшоқ,
Ялтирар худди чакмоқ.
Боқавергин ҳар ёққа,
Чопкиллайвер ўтлоққа.

Нақорат:

Кенг яйловинг Боботоғ,
Диқирлайсан вақтинг чоғ.

Раҳбар асарни ижро этиб бергандан кейин “Бу кўшиқ нима ҳақида ҳикоя қилиб берди“, деб савол ташлайди. Раҳбар болалар билан савол-жавоб орқали “Кўзичок“ кўшиғи ҳақидаги тушунчаларга аниқлик киритади. Натижада болаларда кўшиқ ҳақида аниқ тушунча пайдо бўлади.

2-машғулот.

Муסיқа раҳбари “Кўзичок“ ҳақида ёзилган шеърни ўқиб беради.

Кўзичоғим, кўзичок,
Иккаламиз дўст иноқ.
Пешонанг дум-думалоқ,
Сочларинг бирам бароқ.

Тўнинг майин, юм-юмшоқ,
Ялтирар худди чакмоқ.
Боқавергин ҳар ёққа,
Чопкиллайвер ўтлоққа.

Раҳбар шеърни ўқиб бўлгандан сўнг куйини ижро этиб, бу куйни бастакор Н. Тўраназаров басталаган деб қисқача маълумот беради. Шундан сўнг раҳбар кўшиқнинг куйини яна бир бор ижро этиб, асарнинг умумий тавсифини очиқ беради.

3-машғулот:

Муסיқа раҳбари болаларга қарата “Кўзичок ҳаминша сакраб юрадими“ деган савол ташлайди ва куйини яна бир бор ижро этиб беради. Шу жараёнда раҳбар болаларга қарата “Қаранглар, кўзичок гоҳ яқинлашиб, гоҳ узоқлашяпти, овози ҳам гоҳ яқиндан, гоҳ узоқдан эшитилаяпти“ деб тушунтириб туради. Агар секин юрса, кўлларингизни орқага туширинглар, деб таклиф киритиб, асарни яна бир бор ижро этиб беради. Натижада болаларда динамик белгиларга бўлган сезги намоён бўлади ва мақсадга эришилади.

4-машғулот:

Раҳбар кўзичок ҳақидаги кўшиқни яна бир бор ижро этиб беришда “Болалар кўшиқнинг охири нима ҳақида ҳикоя қиляпти?“ “Кўзичок онасини ёнига борадими ёки узоқлашиб кетадими?“ деб сўрайди-да, куйнинг охирини ижро этиб беради. Бунда болалар муסיқий асарнинг тугалланганлигини онгли равишда ҳис этадилар.

5-машғулот:

Раҳбар болаларга қарата “Қайси кўшиқ куйини ижро этдим?“ деб орага “Кўзичок“ кўшиғини охирини ижро этади, муסיқа тўхтади, болалар муסיқа тугаганлигини ҳис этадилар. Шундай қилиб, муסיқий қабул қилиш турли

усуллардан иборат бўлиб, болаларнинг ички кечинмалари ва муסיқа тилининг барча хусусиятларини ривожлантиришда муҳим вазифани ўтайди.

§ 5.

Илк ёшдаги болаларнинг муסיқа тинглаш муносабати услуби

Муסיқа тинглаш бўйича ишлар болаларнинг машғулотлари ва мустақил фаолият давомида амалга оширилади. Машғулотлар давомида муסיқа тинглаш дарсига кўпроқ эътибор бериш талаб қилинади, чунки бу машғулотларнинг натижаси кўшиқ айтишда ритмикадан кам эмас. Лекин болаларга муסיқа асарлари билан тинглаш қобилиятини ривожлантириш уларнинг дунёқарашларини кенгайтиришда ҳамда улардан фаол шинаванда тайёрлашда узлуксиз равишда шуғулланиб бориш талаб этилади. Шинавандаларнинг эмоционал бойитишнинг мақсадларидан яна бири концертдир. Концерт болаларда яхши кайфият намоён қилади. Концерт асосан машғулот дастуридан тузилган бўлиб, гўё ўтилган материалларнинг хулосаси бўлади ва янги-янги қизиқишларни уйғотади. Масалан, бирон-бир бастакорнинг ижодига бағишланган концерт берилса, педагог ҳар томонлама болаларга бастакорларнинг маҳорати ҳақида тушунча беради. Болалар ҳар хил муסיқий асбоблар билан танишиб, уларнинг кўриниши, овоз тембри, қандай ижро этилиши ва ҳ.к. билан чуқурроқ танишадилар. Бундан ташқари муסיқий топишмоқлар, дисклар орқали ҳам концертлар уюштириши мумкин. Машғулот шаклларида яна бири болаларнинг мустақил фаолиятларидаги муסיқий машғулотлардир. Болаларнинг муסיқий фаолиятларини ривожлантириб бориш ҳамда узлуксиз таъсир қилиб туриш учун гуруҳ хонасида тарбиячининг ўзига хос кичкина муסיқий кутубхонаси бўлиши ва бу кутубхонада ҳар хил расмлар, дастурлар, муסיқий расмлар, дисклар ва ҳ.к. болаларнинг ёшига қараб тахлаб қўйилган бўлиши керак. Болалар мустақил фаолиятлари давомида энг яхши кўрган дискларини олиб эшитадилар. Гоҳида тарбиячининг ташаббуси билан ҳам болаларга муסיқа эшиттирилади, муסיқий топшириқлар бажарилади, у ёки бу муסיқий асарлар ҳақида суҳбатлар уюштирилади. Муסיқа тинглашнинг фойдали томони шундаки, бирор муסיқий асарни мазмундор қилиб ижро этиш, кўргазмали услублар орқали муносабат қилиш, ҳар хил муסיқий вазифаларни амалга оширишни фаоллаштирадиган манба бўлиб ҳисобланишидир.

§ 6

Илк ёшдаги болаларда муסיқа тинглаш муносабатини ўстириш услуби

Биринчи ёшдаги болаларга муסיқа тинглашни ўргатишга ҳаракат қилиш энг муҳим вазифалардан бири ҳисобланади. Муסיқа тарбияси орқали энг содда миллий муסיқалар, лапарлар билан болаларда миллийликни, чиниқтириш ва бошқа айрим ҳаракатлардаги эмоционал ҳис-туйғуларини уйғотади. Тарбиячи болаларнинг муסיқа манбасини муסיқа асосида ижро этганда унга кулоқ солишни ва шу муסיқий товушларни диққат билан ёки кўзи билан ахтариб топишга ўргатиши керак. Болаларнинг иккинчи ёшида муסיқага бўлган қизиқиш пайдо бўлади, улар муסיқий асарларни тинглаб қолмасдан, балки хурсанд бўлишиб, ўзларининг ҳиссий муносабатларини билдира бошлайдилар. Масалан, ҳаяжонланади, диққат билан тинглайди ёки хоҳиш белгилари кўринади. Болаларнинг муסיқий қабул қилиш фаолиятини шакллантиришда куйни

тинглаш, кўшиқларнинг сўзини қайта тингланган пайтларида сезишлари каби хислатларига эътибор берилади. Мусика тинглашнинг бу йўли кўпинча болаларга таниш бўлган куй ва кўшиқларга бўлган тасаввурини бойитишда катта ёрдам беради. Болаларнинг мусиқий қобилиятларини ривожлантириш жараёнида куйнинг паст-баландлиги, унинг тембри ва товушларнинг баланд-пастлигини сингдирилиши яхши натижа беради. Масалан, “Ким қичқирапти?” деган савол билан аниқлик киритилади ва болалар товушларни фарқлай бошлайдилар, яъни мусиқий товушларнинг паст-баландлигини ажратадилар. Натижада динамик белгиларнинг ўзгаришини фарқлай бошлайдилар. Илк ёшдаги болаларда мусиқа тинглаш бўйича алоҳида репертуар бўлади. Мусиқа тинглашда асосий нарса мусиқий асарни мазмундор қилиб ижро этиш ҳисобланади. Болаларнинг биринчи ёшида машғулотлар яқка ҳолда бўлиб, кейинчалик бир неча болалар бириктирилади. Тарбиячи товуш манбасини топишга ҳаракат қилишга ўргатиш жараёнида хона бўйлаб юради ва болаларнинг кўзи ёки бошини буриб товуш манбасини топишга ҳаракат қилдиради. Бу билан педагог болаларни кўшиқ мазмунига бўлган эътиборини аниқлаб олади.

§ 7

Кичик ёшдаги болаларда мусиқа тинглаш муносабатини ўстириш услуби

Кичик ёшдаги болалар мусиқа тинглаш бўйича унча-мунча тажрибага эга бўлади. Шунинг учун болаларга мусиқий қабул қилишнинг янги вазифа ва шаклларини амалга оширишга имконият яратади. Биринчи кичик гуруҳларда мусиқий асарларни диққат билан тинглашга (вазмин, ҳаяжонли) ва ҳар хил тавсифдаги кўшиқларни ўргатиш лозим. Иккинчи кичик гуруҳларга мусиқий асарларни охиригача диққат билан тинглашга, мусиқий асарда нималар ҳақида ҳикоя қилинаётганлигини ўргатиб бориш лозим. Кичик гуруҳдаги болалар жуда сезгир бўлишади, улар қувноқ кўшиқларни жону-дилдан севиб ижро этадилар. Агар вазмин ва нозик куй бўлса, улар жимиб қоладилар. Болалар икки қисмлик асарларни осонлик билан ажрата оладилар ва кўшилиб ижро этиш истаги уйғонади. Бунда улар ҳар хил ҳаракатлар билан кўллларини силкитишади, оёқларини топиллатишади ёки рақсга тушишади. Болаларнинг мусиқий тасаввурини ривожлантириш билан бирга педагог айрим мусиқий асарларни қайта эшиттирилиши жараёнида эслаб қолишларига ҳаракат қилиш керак. Бунинг учун педагог болалар мусиқа асбобларини олиб, болалар билан биргаликда ижро этилаётганлиги ҳамда товушларнинг паст-баландлигини таққослаб бориши лозим. Иккинчи кичик гуруҳларда эса мусиқий дидактик ўйинлар бир мунча мураккаблашади. Масалан, “Чилдирма чалай“ ўйинида педагог болалардан “Чилдирма қандай товуш беради?, Унинг товуши йўғонми?, Жарангдорми?, Жарангсизми ёки ингичками?” деб болалардан аниқлаб беришни таклиф қилади.

Болалар чилдирма чалишиб айлана шаклида туришади. Тарбиячи шу мавзудаги кўшиқни айтади сўнгра болалардан бирига қарата “Тўра, бизнинг Гулнора қаёққа кетди, балки чилдирмачилар олдигадир“ деб сўрайди. Ундан сўнг педагог болалардан биронтасини чақиради. Болалардан биронтаси келиб чилдирмани ким чалади, деб чақиради. Бунда болалардан бирови чилдирма чалади. Агар бола чилдирманинг товушини жарангли ёки жарангсизлигини топа олса, чилдирмачилар сафига киради ва чилдирма ҳақидаги кўшиқни айтади (бошқа мавзуда ҳам бўлиши мумкин).

Чилдирма чалай

Г. Комилов шеъри
Н. Тўраназаров мусикаси

Ўргача

Чил - дир - ма ча - лай ур - ток - жон уй - нинг,
Қо - йил - ми қа - ранг бум - бак - бак - бум - бак
Қи - зил - ган - ман хўб гар - ди - ши - та - ранг
Хал - қа - ча - си кўп бум - бак - бак - бум - бак бак

Овозлари ҳам,
Роса жержаранг.
Шундайми Адҳам,
Бум-бак-бак-бум-бак

Репертуар хусусиятлари

Репертуарлаштириш вазифаларини бажариш учун дастурий репертуар муҳим рол ўйнайди. Биринчи кичик гуруҳларда тавсиф жиҳатдан контрастли асарлардан ташкил топган бўлиши керак. Масалан, “Булбулчам”, “Кўзичоғим”, “Алла” ва ҳ.к. Иккинчи кичик гуруҳлар учун эса мусиқа тинглашга мураккаброқ асарлар танланади. Бунда табиат манзаралари куйланадиган асарлар олинади. Асарларнинг кўзга кўринарли жойларини эса чолғу мусиқаси олади.

Методик усуллар.

Мусиқа тинглашни ташкил қилиш услуби мусиқий асарнинг мазмундор ижро этиб бериш ҳисобланади. Бунга педагогнинг илк муносабати, овоз оҳанги орқали таъсир этиши, уларнинг бадиий образга бўлган савиясини орттиради. Уч ёшли болалар билан ишлаётган вақтда эса кўرғазмали усуллардан қисман кўғирчоклар орқали болаларни мусиқага қизиқтириш мумкин. Масалан, болалар кўғирчокқа қараб мусиқа тинглаган вақтларида болаларга олам-олам қувонч, завқ бахш этади. Чунки, у ёки бу кўшиқ қаҳрамони ҳақида кўғирчокка тикилишиб тинглаётганда болаларда анча таъсирланиш пайдо бўлади. Масалан, кўрғазма тарзда мусиқий қабул қилиш шу асарнинг мазмунини, уни эса саклаб қолишни ақс эттиради. Мусиқий тушунчаларни эгаллаб олишда педагогнинг қисқача тушунтириши ҳам асосий роллардан бири ҳисобланади. Масалан, ўқитувчи янги кўшиқ билан таништираётган вақтда мусиқанинг тавсифини ҳамда айрим ёрқин мусиқий дақиқаларини тушунтиришга ҳаракат қилади. Айрим ёрқин динамик тавсифдаги мусиқий асарларга ўқитувчи томонидан тушунтириш бериб борилади. Машғулотларда дидактик ўйинлар билан ҳам

бошланғич таништирув ишлари олиб борилади. Масалан, бир товуш билан иккинчи товушни аниқлаш ёки муסיкий товушларнинг хусусиятларини бир-бирига таққослаш ва х.к. Болалар шу ўйинларни эгаллаб олганларидан кейин ўқитувчи чолғу асбобида ижро этиб беради. Ўйиннинг охирига бориб мактабгача тарбия ёшидаги болалар оддий муסיкий асарларни қизиқиш билан тинглашиб муסיкий асарларни мазмун ва образларини топишлари керак.

§ 8

Ўрта гуруҳ болаларида муסיқа тинглаш муносабатини ривожлантириш услуби

Муסיқа тинглаш бўйича кўйилган дастурий талаблардан болаларнинг муסיкий савиясини ривожлантиришни давом эттиришда унумли фойдаланилади. Муסיқа ниманидир ҳикоя қилиб бериши, уларни ҳаяжонга солиш, болаларни муסיқа оҳангига кулоқ солишга бўлган хоҳишини ўйғотиши лозим. Шунинг учун муסיкий асарда ҳар хил саргузаштлар, қувноқ байрам кайфиятлари акс эттирилган бўлиши керак. Бу эса асарнинг умумий тавсифини, унинг кайфиятини ва мазмун жиҳатларини анча тушунишга ёрдам беради. Болаларда кўшиқни эслаб қолиш маҳоратини ривожлантириш учун ўқитувчи шу кўшиқни матнсиз куйлаб беради. Чолғу куйларда ўқитувчи фақат куйини ижро этиб бериш керак. Ўйлаб тузилган репертуар методик усулларга суянган ҳолда мазмунли қилиб ижро этилган у ёки бу асарлар болаларда муסיкий асарларни диққат билан тинглаш, унинг тавсифини англаш ва билиб олиш қобилиятига катта таъсир қилади.

Репертуар хусусиятлари

Болалар муסיқани қабул қилиши учун унча мураккаб бўлмаган муסיкий репертуарлар асосан лирик, қаҳрамонлик ҳамда ҳажвий мазмундан иборат бўлган муסיкий асарлар бўлиши керак. Куйлардаги ҳамма фактурада айрим мураккабликлар кузатилади. Масалан, миллий куй ва кўшиқлардаги ранг-баранг хусусиятлар ва ҳаракатлардир.

Болалар учун ёзилган муסיкий асарлар албатта уларнинг ҳаёти ва фаолияти билан боғлиқлиги табиат, ҳайвонот дунёси ҳақидаги муסיкий асарларда ўз аксини топади. Бу асарлар болаларнинг бадиий образларни англашларига, уларнинг ички дунёсининг бойишига анча салмоқли хисса қўшади.

Методик усуллар

Болаларни ўқитиш услубидан фойдаланган ҳолда тарбиялашнинг асосий омилларидан бири болаларнинг эмоционал туйғуларини ривожлантиришдир. Бу вазифани амалга оширишда асосийси муסיкий асарни мазмундор қилиб ижро этиш, қисқача тушунтириш ишини олиб бориш, ҳар хил кўргазмали қуроллардан унумли фойдаланишдир. Болаларнинг қувноқ тавсифдаги муסיқавий асар билан таништираётган ўқитувчи болалардан асар нима ҳақида ҳикоя қилаётганини сўрайди. Агар ўқитувчи болалар қийналаётганини сезиб қолса, унда иккинчи муסיкий топшириқни беради ва “**Ким кўшиқ айтаяпти?**“ дейди. Табиатдаги машғулотларда болаларнинг диққатини муסיкий образга жалб қилади. Масалан, асарнинг куйига қараб болалар кўғирчоқлар ёрдамида у ёки бу ҳайвоннинг хатти-ҳаракатига ўхшатиб ҳаракат қилишга уринадилар. Ўқитувчи бутун машғулотлар давомида болаларда муסיқа тинглаш машқларини амалга ошириш ишларини олиб бориши керак. Болалар бу жараёнда муסיқа тинглашга кўникма ҳосил қилишиб, куй ижро этилаётган вақтда саволлар бериб куйни бўлиб кўймаслик кераклигини тушуниб етадилар. Ўқитиш жараёнида болалардан у ёки

бу асарнинг ёққан-ёқмаганлигини сўраб бориш керак. Энг муҳими болалар мусиқани онгли равишда тинглаб боришлари зарур. Болаларнинг мусиқага бўлган қизиқишларини сусайтирмаслик учун ўқитувчи куйни такрор-такрор ижро этиб туриши ва ҳар бир машғулотда янги бир вазифа, янги бир усулларни қўллаб туриш керак. Шундай қилиб, болалар мусиқа тинглашни билиши, мусиқий асарларни охиригача тинглашлари, асарнинг нима ҳақида ҳикоя қилаётганлиги ва мусиқий асар қувноқ ёки ғамгин эканлигини ҳис қилиб боришлари керак.

Болалар кўникмаларини текшириб бориш

Йилнинг охирига бориб ўқитувчи болаларнинг мусиқага нисбатан қизиқиши борми, улар мусиқа тинглашни хоҳлайдиларми, уларнинг энг сеvimли мусиқаси қайси куй ва кўшиқлар, улар ҳар хил тавсифдаги мусиқаларга қандай муносабатда бўлаяпти, тинглаган куй ёки кўшиқни эшитиб шу асарни тушунадими, деган саволларга жавоб топиб, аниқлик киритиш керак. Бу ҳиссиётлар кўп машғулотлардан кейингина аниқланади. Масалан, ўқитувчи болалар билан бирга ўрганилган кўшиқлардан, тасвир этилган жараёнлардан (персонажлардан) бирини беради, бошқа болаларга эса у кўрсатилмайди, ўша бола қайси куй ёки кўшиқ эканлигини топиши керак. Шундай усул билан ўқитувчи болаларнинг шахсий қизиқишини аниқлайди.

§ 9

Катта гуруҳдаги болаларга мусиқа тинглаш малакаларини ўргатиш услуби

Дастурда болаларнинг ҳар хил мусиқий асарлар, чолғу асарлар ҳамда асар характери ва мазмуни билан таништириш бўлиб, шу асосда болаларнинг эстетик дунёқарашларини мустаҳкамлаш каби вазифалар киради. Болалар жамиятда бўлаётган ҳар хил воқеаларга жуда ҳам қизиқишади, шунинг учун уларга китоблар ўқиб, ҳикоялар айтиб берилади. Бундан ташқари ватан, она шахри, катталарнинг меҳнати ва бошқа миллат вакиллариининг ҳаёти ҳақидаги кўшиқлар ижро этиб берилади. Мусиқий асарларнинг ранг-баранглиги болаларнинг фаол бўлишида ва уларнинг ички дунёсини шакллантиришда таъсирчан восита бўлиб ҳисобланади. Шундай қилиб, дастурнинг талаби катта гуруҳлардаги болаларнинг диққат билан мусиқа тинглаши, куйнинг қувноқ ёки ғамгинлигини фарқлай олиши, куйнинг бошланишидан қайси мусиқий асар эканлигини айтиб бериш ва эса сақлаш кабилардан иборат бўлиши керак.

Репертуар хусусиятлари

Мусиқий асарлар репертуари педагогик вазифаларни ҳисобга олган ҳолда тузилиб, санъатнинг асосий кўринишларини акс эттиради. Масалан, кўшиқ, рақс, марш каби мусиқа санъаги турларини болалар тез сингдира оладилар. Болаларнинг шу каби жанр хусусиятларини эгаллаб олишлари орқали улардаги мусиқани қабул қилиш ва тасавури кенгайтирилиб борилади. Чолғу асарлар ҳам кўшиқ куйларини тўлиқ ифодалай олади.

Методик усуллар

Болалар мусиқани чуқур тушуниши учун педагог анча изланиши керак. Бундан ташқари кўшиқларни таҳлил қилиш, керакли усулларни топиш, қисқача тушунча бераётган вақтда болалардан “Нимага бу кўшиқ ғамгин ёки шўх?” деб сўраб белгилаб бориш керак. Болаларнинг етарли даражада ривожланишида болаларга фақат асарнинг тавсифи эмас, балки уларнинг айрим қисмларини ҳам

диққат билан тинглаши зарур. Асарнинг тавсифини белгилай олиш таълим-тарбия давомида аниқлаб борилади. Болаларнинг мусиқий қабул қилиш малакаларини мустаҳкамлаш учун дидактик ўйинлар ҳам яхши самара беради. Масалан, “Топчи, ким қўшиқ айтаёпти?” ўйинида болалар қўшиқ айтаётган кишини овоз тебридан ажратиб олади. Болалар билан маданий малакалар устида иш олиб борилаётган вақтда ўқитувчи болаларнинг эмоционал кечинмаларини ўйғотиш ва ижобий натижаларга эришиши керак. Шу билан бирга эшитиш қобилиятини назорат қилиши, мусиқанинг элементар тушунчаларини ҳам сингдириб бориш керак. Мусиқанинг элементар тушунчаларини сингдиришда бир-бирига ўхшаш иккита мусиқий асарни таққослаш орқали амалга ошириш мумкин. Масалан, болалар диққатини юқори ёки пастги оҳангларга тортиш орқали ҳар бир мусиқий асарнинг эсида сақлаб қолиш ва уни эгаллаб олиши учун, ҳар бир машғулотда такрорлаб туриши керак. Мақсадга эришиш учун қуйидаги машғулотлардан фойдаланиш мумкин.

1-машғулот:

Биронта куйни эшитиб, унинг тавсифини айтиб бериш.

2-машғулот:

Марш жанридан биронта асарни эшиттириб, яна қандай тавсифдаги мусиқалар бўлиши мумкин дея савол бериш.

3-машғулот:

Совуқ кимни излайди?

Ц.Муин шеъри
Н.Турағазаров мусикаси

Уртача - кескин

Бўлса ланжу дангаса,
 Тугмасини тақмаса.
 Совуқ тезда йиқади,
 Ундан голиб чиқади,
 Совуқ кимни излайди?

Кийинволиб шайланиб,
 Юрса қийнаб айланиб.
 Бўшапмаса ким агар,
 Ундайларга бўйин эгар,
 Совуқ кимни излайди?

Кувонтириб янада,
 Учиради чанада.
 Бўлинг дея қахрамон,
 Қийнайди қор бўрон.
 Совуқ кимни излайди?

Н. Тўраназаров мусиқаси, П. Мўмин шеъри “Совуқ кимни излайди” кўшиғи билан Й. Ҳайдаров мусиқаси, Б. Содиков шеърига басталанган “Боғчам” кўшиғини ижро этиб, иккаласини таққослаш ва ҳ.к. Биринчи кундан кейин болаларнинг эсида қолган-қолмаганлигини аниқлаш мақсадида бирорта эшиттирилган куйни ижро эттириб кўриш яхши натижа бериши мумкин.

Боғчам

Б.Содиков шеъри

Й.Ҳайдаров мусиқаси

Andante

Сен боғ - ча - сан меҳ - ри бон у - йи - миз - сан жо - на - жон.

Ис - сик бағ - ринг биз - лар - ни ку - тиб ту - рар ҳар қа - чон.

Ис - сик бағ - ринг биз - лар - ни ку - тиб ту - рар ҳар қа - чон

Боғ - чам боғ - чам

жон боғ - чам о - шин - га, но - нин - га,

чо - йин - га минг раҳ - мат. Боғ - чам боғ - чам жон боғ чам

Дар - син - га, меҳ - рин - га, жо - йин - га минг раҳ - мат.

Билим ва малакаларни текшириш

Йилнинг охирида болалардан қайси мусиқий асарни ёктириши, қайси мусиқий асарларни эшитишни хоҳлаши ҳақида суҳбатлашиб, болаларнинг билим ва малакалари текширилиб кўрилади. Болаларнинг ҳар хил жанрдаги тасаввурини аниқлаб бўлгандан кейин унча мураккаб бўлмаган асарларни шу асарларга мос келадиган рақслардан фойдаланган ҳолда ижро этиб берса ҳам бўлади. Олти ёшдаги болалар нафақат диққат билан мусиқа тинглашлари, балки марш, рақс, халқ йўлида айтиладиган кўшиқларни ҳам бошланишидан фарқлай билиши, уларнинг тавсифини ёрқин ва мазмуний ҳолатларини ҳам аниқлаб беришлари лозим.

§ 10

Мактабгача тарбия ёшидаги болаларнинг мусиқа тинглашга бўлган муносабатини ривожлантириш услуги. Ўқитишнинг мазмуни ва вазифалари

Мактабгача таълим ёшидаги болалар мусиқий асарларнинг айрим хусусиятларини мустақил равишда фарқлаш қобилиятига эга бўладилар. Болаларнинг атроф-муҳитга бўлган тасаввурлари ҳам ривожланган бўлади. Айниқса, ватанпарварлик руҳидаги асарлар уларни кўпроқ ҳаяжонга солади. Бу ёшдаги болалар вокал чолғу асарларини тинглаб боришлари уларнинг дунёқарашларини яна ҳам кенгайтириб бойитади. Масалан, диск ёзуви орқали чолғу куйлардан биронтасини тинглаган пайтларида рубоб, доира товушларини дарров ажратади. Чунки, етарли даражада мусиқа тинглаш малакалари ривожланган бўлади.

Асарнинг умумий тавсифини фарқлайдиган болалар педагог учун бундан кейинги ишларни давом эттиришга имконият ярагиб беради, натижада асардаги мазмундорликни тушунтиришга қулайликлар туғилади. Болалар бунда мусиқий фразаларни, куйнинг бошланишини ва тугалланишини фарқлай оладилар, ўзларининг амалий фаолиятларида фойдаланадилар. Шундай қилиб, дастур билан маслаштирилган ўзбек, рус ва бошқа миллат бастакорларининг ижодига бўлган қизиқиш руҳида тарбиялаб бориш мақсадга мувофиқдир.

Вокал чолғу асарлар ва бошқа фортепьяно, скрипка ҳамда миллий асбобларнинг оҳанглари тинглашни ўргатиб бориш керак. Ўқитувчи болаларнинг ҳамиша мусиқа тинглаш бўйича хоҳишини қондириб бориши ва улар билан мусиқий асарлар ҳақида суҳбатлар ўтказиб бориш.

Репертуар хусусиятлари Мусиқий репертуар

Мусиқа тинглаш бўйича танланган репертуар дастур асосида бўлиши керак. Айрим вақтларда бошқа бирон асар билан алмаштириш мумкин, лекин амалда синалган бўлиши шарт. Репертуарда асосан болалар учун ижод қиладиган бастакорлар асарлари ва мумтоз асарлардан иборат бўлиши керак. Кўпинча мусиқанинг пайдо бўлиш манбаи табиат оҳанглари, инсоннинг нутқи ҳисобланади.

Муסיқашунос И. Нестьевнинг таъкидлашича, қадим замонларда инсон ўзининг кўшиғида ёки ижро этишида атрофида нимани эшитган, нимани кўрган бўлса, ўшани қушларнинг сайраши, сойларнинг шилдираши, ҳайвонлар товушлари ўхшатмасини ижро этишган дейди. Шу сабабли асарлардаги шунга ўхшаш белгилар болаларни тез жалб қилади, уларни фаол қабул қилишади. Масалан, каккунинг сайраши, қарғанинг қағиллаши ва бошқа қушларнинг сайрашини қизиқиш билан тинглайдилар.

Ҳар хил табиат ҳолатлари, жониворларнинг товушларини, лирик кўшиқлар оҳангларини эшитавериш натижасида болаларнинг диққати фаоллашиб бораверади. Лекин, мана шу ҳаётий кечинмаларни муסיқий образдан ажралган ҳолда олиб бормаслик керак. Муסיқий образ билан биргаликда олиб борилган ҳар бир кўриниш ёки ҳар бир кечинма бола тушунчасига мосланса, у бола руҳиятини бойитади. Муסיқий мазмундорлик шу асарнинг бадиий образига бўйсунди.

Бу кўшиқда куйнинг нозиклиги болаларда қувноқ ҳиссиёт пайдо бўлиши билан бирга улар кулча ноннинг хушбўй ҳиди ва мазасини тасаввур қиладилар. Асардаги мана шу образ болаларни ўзига тортади ва ҳис-ҳаяжон билан куйлашга ундайди. Муסיқа тинглаш репертуарида вокал ва чолғу асарлар мавжуд бўлиб, вокал муסיқасида куй билан сўз матнининг биргаликда ижро этилиши болаларнинг кўп жиҳатларини, айниқса, тарбиявий муносабатларига, ички кечинмаларига ва сезгисига таъсир қилади.

Шундай қилиб, муסיқий репертуарнинг ўзлаштирилиши катта гуруҳ, мактабгача тарбия ёшидаги болаларнинг эшитиш қобилиятларини мукаммал ривожлантиради.

Методик усуллар

Мактабгача тарбия ёшидаги болалар билан ишлаш учун ўқитувчидан пухта тайёргарлик кўриш талаб қилинади. Болаларга муסיқа ёки кўшиқ ўргатиш жараёнида уларнинг психологиясига ва ҳар бир ўқувчининг ўргатилаётган мавзунини қай даражада ўзлаштириб олишига катта эътибор беришни унутмаслик лозим. Вокал муסיқасини тинглаш малакаларини ривожлантириш жараён билан биргаликда айрим асосий маънога эга бўлган сўзлар устида тўхталиб, асар тўғрисида қисқача тушунтириш олиб бориш керак. Унда асарнинг қизиқарли жойларидан иқтибослар келтириб, мазмунини ўқувчига тушунтириб беришнинг аҳамияти каттадир. Шундай қилинганда болаларнинг муסיқага ва кўшиқ куйлашга ихлоси ошади ҳамда улар ўзлари ҳам муסיқий матнни ўқишга қизиқиб қоладилар.

Ўқитувчи асарга тавсиф бераётган вақтда асарга нисбатан аниқ баҳо бериши керак. Ўқитувчи усталик билан куйнинг қайси жойи таъсир этганлигини аниқлаш учун савол-жавоб қилиб кўриши орқали болаларнинг эмоционал муносабатини аниқлай олиши керак. Муסיқий асар билан биринчи марта таништирилаётган вақтда албатта сўз билан тушунтириш муҳимдир. Педагог болаларни бирон асар билан таништираётганда мен сизларга “Қушлар” кўшиғини ижро этиб бераман дейди ва табиатда шундай қуш бор, у жуда чиройли сайрайди деб, кўшиқ оҳангини ижро этиб, унинг нозик ва ёқимли эшитилишини тушунтиради.

Қушлар

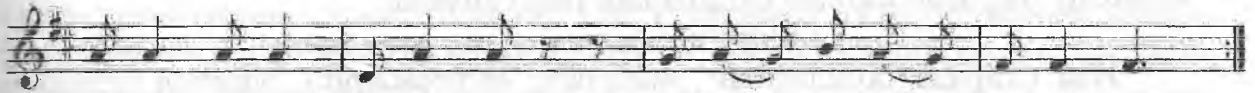
С.Тожи шеъри

Н.Турағазаров мусикаси

Шуҳ-енгил

Сай-ранг бо-ғим - да қуш - лар яй - ранг - бо - ғим - да қуш - лар

Қу - ши - ғин - ғиз кўн-ғим - да зав - ку о - ром ба - ғиш - лар.

Сай-ранг бо - ғим - да қуш - лар яй-ранг бо - ғим - да қуш - лар

Сай-ранг бо - ғим - да қуш - лар яй - ранг бо - ғим - да қуш - лар

йй - ранг бо - ғим - да қуш - лар

Қучоғим кенг очаман,

Сизларга дон сөчаман.

Қушиқ куйингиз қушлар,

Кўнғил боғимни хушлар.

Нақорат:

Сайранг боғимда қушлар,

Яйранг боғимда қушлар.

Қанот қоқиб осмонда,

Яйранг гулзор чаманда.

Сизларга ҳеч хавф йўқ,

Бизнинг гўзал ватанда.

Нақорат:

Сайранг боғимда қушлар,

Яйранг боғимда қушлар.

Шундан сўнг асарга нисбатан болаларда тасаввур пайдо бўлиб, асарнинг мазмунига сингишга ҳаракат қилади. Машғулот охирида шу кўшиқнинг бир бандини ўқиб тушунтириб беради. Кейинги машқларда яна шу асар такрорланиб, унинг оҳанг хусусиятлари билан таништирилиб борилади. Мусикий хусусиятларни мусиқанинг куйи орқали ёки фортепьяно жўрлигида аниқлаш қулайдир. Мусиқа тинглаш жараёнида ўқитувчи саволни шундай қўйиши керакки, болалар аниқ ва тушунарли, образли ҳамда ҳаётий кечинмаларга боғлаган ҳолда жавоб берсин. Мусиқа тинглашда болаларнинг амалий ҳаракатлари ҳам фаоллаштирилади. Улар биргалашиб куйлайдилар, рақсга тушадилар, расмларга қараб ҳаракат қиладилар. Бу эса асарнинг

тавсифини тушунишга ёрдам беради. Бу ёшдаги болаларга шартли белгилари бор расмлар ҳам кизиқарлидир. Бу эса болаларнинг эшитиш қобилиятини ўстиради. Масалан, айрим расмларда валсга тушаётган раққоснинг расми ёки миллий рақсга тушаётган раққоснинг расми ёки бўлмаса бошқа расмлар бўлиши мумкин. Бунда болалар мусиқий асарни эшитиш билан бирга расмга қараб асарнинг мазмуни, унинг тавсифини айтиб берадилар. Шундай қилиб, мусиқа тинглаш услубидан фойдаланиш ўзининг ранг-баранг усуллари билан фарқ қилиб, пухта ўйлаб ижодий ёндашишни талаб қилади.

Билим ва малакаларни текшириш

Йил охирида болаларнинг эмоционал муносабатига, эшитиш қобилияти чегарасига, мусиқий мазмунга тушунишга ва айрим тушунчаларнинг ўзлаштириб олишларига қараб кичик-кичик вазифалар берилади. Берилган вазифаларни сифатини аниқлаш учун ҳар хил услублардан фойдаланиш мумкин. Масалан, вокал ва чолғу асарларнинг фарқини аниқлаш, мусиқий топишмоқлар орқали уларнинг эслаб қолиш, эшитиш қобилиятини, мусиқий асарларга бўлган муносабатини аниқлаш ва ҳ.к. Шундай қилиб, олти-етти ёшдаги болалар вокал чолғу асарларини эшитиб, мустақил равишда унинг тавсифини, мазмундорлигини ҳамда атоқли бастакорларнинг асарларини фарқлай олишга ўрганилиши керак.

Савол ва вазифалар

1. Нима учун тарбиявий дастурда махсус мусиқа тинглаш қисми киритилган ва унинг вазифалари нималардан иборат?
2. Қайси йўналиш бўйича дастурлар мураккаблашиб бориши керак?
3. Мусиқа тинглаш қайси умумий саволларни очиб беради?
4. Ўқитувчининг кўрғазмали ва тушунтириш услубининг аҳамиятини тушунтириб беринг?
5. Дастурий репертуардан биронта асарни куйлаб, унинг тавсифини очиб беринг?
6. Катта гуруҳларда мусиқа тинглашни ташкил қилиш йўллари айтиб беринг?
7. Мусиқа раҳбарининг болалар эмоционал муносабатларини ўйғотиш учун қайси усуллардан фойдаланиши мумкин?
8. Кўшиқ ва рақс ўрганишда мусиқа тинглашни ролини айтиб беринг?
9. Мусиқа тинглаш учун ўзингиз севган бирон кўшиқни қайси хусусияти сизга ёқади ва сиз бу асарни тинглашни қандай ташкил қилардингиз ва қайси услубий усуллардан фойдаланган бўлар эдингиз?

5 - БЎЛИМ КЎШИҚ КУЙЛАШ

§ 1

Кўшиқ куйлашнинг тарбиявий аҳамияти

Кўпгина илғор жамият арбоблари инсон ҳаётида кўшиқ куйлаш аҳамиятини юқори баҳолаб келмоқдалар. Н. Г. Чернишевский кўшиқ айтишнинг аҳамиятини бундай изоҳлаган: Кўшиқ ижро этаётганда шинаванда фақат мусиқий оҳангни, сўз матнини сингдириш, ҳис-туйғусини англатиш эмас, балки бошқаларда ҳам эмоционал қизиқиш, ҳамдардлик уйғотиш мумкин. Болаларнинг мусиқий қабул қилишга йўл очиш ҳам шу йўл билан амалга оширилади. Инсон овозининг

мазмунни, оҳанги, маълум ҳатти-ҳаракатлар билан сингдирилиши энг кичик болаларни ҳам ўзига тортади.

Болаларнинг илк ёшлигида ҳам мусиқага бўлган сезгиси маълум даражада бўлади. Вақт ўтиши билан уларнинг фикрлаши, нутқининг ривожланиб бориши, янги-янги тасаввурлар билан бойиб боришлари кўшиқда, эшитишда маълум даражада ўса бошлайди. Болаларда жамоа бўлиб кўшиқ ижро этиш алоҳида қувонч бахш этади. Бу хислат мактабгача тарбия ёшидаги болалар учун ҳам зарур ҳисобланади. Чунки, болалар ҳам ўзларининг хис-туйғуларини кўшиқ айтиш орқали ифода этишга ҳаракат қилишади. Фикримизнинг далили учун бола хонада дадил қадам ташлаб юраётганда биронта маршнинг оҳанги ёки усули куйланса уларда кўтаринкилик ва тантанаворлик, қиз бола кўғирчоқ билан ўйнаётган вақтида эса алла айтиб ухлатишга ҳаракат қилади. Болаларнинг овози улар учун табиий мусиқа асбоби, шунинг учун ҳам уларнинг ҳаётини фаолияти давомида кўшиқ куйлаш учун энг яқин ҳамроҳдир. Улар кўшиқ куйлашиб ижодий ёндашишга, қандайдир ўйинларни ташкил қилишиб анча вақтгача шуғулланиб ўтиришади. Болалар учун кўшиқ куйлаш жуда ёрқин образли шакл бўлиб, атроф-муҳитдаги ҳодисаларга нисбатан жуда чуқур тасаввурга эга бўладилар. Болаларга кўшиқ бутун борлиқдаги гўзалликка нисбатан яхши муносабатда бўлишга чақиради. Ватан, она, дўстлик ҳақидаги кўшиқларни кўтаринки руҳ билан куйлайдилар. Болаларни кўшиқ куйлашга ўргатиш учун улардан катта фаоллик ва аҳиллик хусусиятлари талаб қилинади. Кўшиқ куйлаш болалар организмга ижобий таъсир қилиб, уларнинг нутқини ривожлантириб нафас олишини чуқурлаштириш билан бирга овоз аппаратларини ҳам мустаҳкамлайди. Болалар кўшиқ куйлашни ўрганаётган вақтларида уларнинг мусиқий қобилиятлари, эмоционал муносабатлари, мусиқий эшитиш қобилиятлари, ритмга бўлган сезгиси фаол ривожлана бошлайди. Шунинг учун ҳам кўшиқ куйлаш мактабгача таълим муассасаларида, мактаб тўғарақларида, ансамблларда кенг кўламда ўрганилади. Шундай қилиб, кўшиқ куйлаш мусиқий тарбияда болаларни ҳар томонлама гармоник ривожлантиришда алоҳида аҳамият касб этади.

§ 2

Болаларнинг эшитиш қобилиятлари ва овоз хусусиятлари

Кўшиқ куйлаш, бу овоз ҳосил қилишнинг мураккаб жараёни бўлиб, эшитиш билан овознинг биргалиқдаги фаолиятига айтилади. Болалар катталарнинг нутқига, кўшиқ куйлаётганда уларнинг интонацияларига ўхшатишга ҳаракат қилишади, айниқса уй ҳайвонларининг товушларига, кушлар овозларини ўхшатишга ҳаракат қилишади. Бу билан педагог овоз ўхшатишларни тўғри олишларини назорат қилдилар. Эшитиш ва овознинг ўзаро муносабати билан кўшлаб олимлар шуғулланмоқдаки, доктор Е. И. Алмазов болаларнинг табиий овозлари билан шуғулланиши натижасида бундай дейди: “Кўпгина болаларда овозларнинг ривожланмаслиги бу касалланган томоқ, эшитиш ва овознинг бир-бири билан боғланмаслиги ҳамда овоз бойламларининг ўз вақтида врач назоратидан ўтказиб турилмаганлигида”.

Агар тарбия тўғри олиб борилса, эшитиш қобилиятини яхши ривожлантириш мумкин. Боғчалардаги кичик гуруҳларда болалар куйни аниқ қилиб кичик-кичик кўшиқларни куйлашлари керак. Бу борада мусиқа раҳбари томонидан аниқ қилиб созланган мусиқа асбобида ижро этиб бериш талаб

килинади. Болалар эса тарбиячининг ижросига караб талқин қиладилар ва аста-секинлик билан уларнинг эшитиш диққати шаклланиб, кейинчалик эшитиш қобилияти ривожланиб боради. Натижада болаларда товушларнинг паст-баландлигига бўлган тушунча кенгайиб, ҳар доимги машқлар натижасида катта ва мактабгача тарбия ёшидаги болаларда ритмик ҳамда товушларнинг паст-баландлигини айрим элементлари билан танишиш ва методик эшитиш қобилияти пайдо бўлади. Бунда болалар товушларнинг чўзими, интерваллар ҳамда ҳар хил нақоратчаларни айта бошлайдилар. Куйнинг тўғри куйланиши болаларнинг эшитиш қобилиятини ҳар доим назорат қилиб туради. Мактабгача тарбия ёшидаги болаларнинг овози нозик, овоз бойламлари жуда ингичка, кам ҳаракатчан, нафас олиши суст бўлади. Шунинг учун болаларнинг овозларини яхши сақлаш талаб қилинади. Овозни сақлаш йўлларида бири кўшиқнинг тўғри куйланишидир. Бу ишни бажаришда эса тарбиячи репертуарларни болаларнинг ёшига караб тўғри танлаши керак. Тўғри танланган репертуар болаларнинг овоз диапазонини кенгайтиришда муҳим аҳамият касб этади. Кўшиқчилик диапазони бу овоз ҳажми бўлиб, интервал (масофа) яъни овознинг энг юқориги товуши билан энг пастги товуши оралиғи ҳисобланади ва октаваларга бўлинади. Мана бу жадвалга қаралсин:

Болаларнинг ёши	Овоз диапазони
1.2-3 ёшдаги болалар.	Ми-ля
2.3-4 ёшдаги болалар.	ре-ля
3.4-5 ёшдаги болалар.	ре-си
4.5-6 ёшдаги болалар.	ре-си(до-2)
5.6-7 ёшдаги болалар.	(до)ре-до-2

Қавс ичидаги товуш ўткинчи товуш бўлиб, жуда кам учрайди. 2 рақами билан белгиланганлари эса иккинчи октава ноталарини билдиради. Болалар кўшиқ куйлашдаги ёш хусусиятлари устида кўпгина олимларимиз иш олиб борганлар. Масалан, Н. Д. Орлованинг бу ҳақда фикр юритиб, болалар овозининг ишчи диапазони биринчи октаванинг ми-си оралиғида деб таъкидлаган. Юқоридаги жадвалда эса мактабгача таълим муассасаларида дастур бўйича диапазонлар Е. И. Алмазов, Н. А. Ветлюгиналар болалар зўриқмасдан олган табиий овозлари ре-си дан ҳам юқориги товушларни олишлари мумкин деб кўрсатганлар. Мактабгача тарбия ёшидаги болаларнинг ҳар бирини овоз диапазонини аниқлаб олиш ва уларнинг овозини ҳар доим мустаҳкамлаб бориш керак, болаларда овоз сфераси доирасида яхшигина шароит яратиб бериш керак. Чунки, бу шароит болаларнинг овозини ва эшитиш қобилиятларини назорат қилади ҳамда сақлайди. Болаларни кўшиқ куйлашга ўргатиш ва шакллантириш жараёнида уларни жуда баланд ёки бакироқ овозда айттирмаслик керак, чунки бу ёшдаги болаларда ёш хусусиятлари мустаҳкамланмаган ва овозлари жуда нозик бўлади. Тарбиячи болаларни зўриқмасдан кўшиқ куйлаш, катталарнинг овоз тембрига тақлид қилмасликлари ҳамда совуқ пайтларда кўшиқ куйламасликларини ҳар доим уқтириб бориши керак. Шундай қилиб, болаларнинг овоз ва эшитиш қобилиятларини бир-бири билан узвий боғлаш кўшиқ ўргатишнинг энг муҳим шартларидан биридир.

Дастурий талаблар

Дастурнинг асосий талаби болаларни мазмундор, сидкидилдан тушунарли қилиб ижро этишга ўргатишдир. Қўшиқ қўйлатишни педагогик аҳамияти шундан иборатки, болаларга мусиқий образларнинг ижросини тўғри тушунтириш, зарур малакаларни шакллантириш ҳамда ҳис-туйғусини тасоддалашдир. Масалан, “Аллаё, алла” қўшиғини ижро этиш жараёнида педагог бу қўшиқ болаларни ардоқлаши, уларни тинчлантириши, ухлатиши ҳақида гапириб бериши, шунинг учун ҳам бу қўшиқ секин ижро этилишини уқтириб бориши керак.

Аллаё, алла

Д.Омонуллаева шеъри ва мусиқаси

Оҳиста, майин

(Оғиз юмиб) Кў-ғир - чо-ғим,

ал - ла ё, кў-зи чо ғим, ал - ла, Кў-зинг юм-гин,

о-ром ол, о-вун- чо ғим, ал - ла. Ал - ла ё,

Педагог марш кўшиқларини ижро этираётган вақтда болаларга марш суръатидаги кўшиқлар жарангдор, жонли, кувнок, тантанавор ҳамда сўзлари аниқ қилиб ижро этилади деб уқтириши лозим. Шундан сўнг болаларга қўйилган талаблар моҳияти тушунарли бўлади. Машғулотлар давомида асосий вазифалар куйидагилардан иборатдир:

1. Болаларнинг мазмундор қилиб ижро этишда кўшиқ куйлаш маҳоратини ва малакаларини шакллантириш;
2. Мусиқий асбоблар ёрдамида тарбиячи билан бирга болаларга жўрсиз кўшиқ куйлатишга, мустақил равишда кўшиқ куйлашга ўргатиш;
3. Кўшиқни тўғри куйлатишга ўргатиш давомида уларнинг эшитиш қобилиятини, товушларнинг паст-баландлигини, чўзимини, ўзини-ўзи эшитишга ҳамда нотўғри айтган жойларини ўзлари тузатиб куйлашларини шакллантириш;
4. Болаларнинг овозларини ривожлантириш жараёнида уларнинг табиий овозларини шакллантириш билан бирга олиб бориш;
5. Кўшиқ куйлаш диапазонини кенгайтириб бориш ва мустаҳкамлаш;
6. Болаларнинг ижодий хусусиятларини шаклланиб боришига ёрдам бериш, таниш бўлган кўшиқлардан мустақил фойдаланиш, мусиқа асбобларида ижро этишга ҳаракат қилдириш.

Кўшиқ куйлаш бўйича тўғри танланган тарбиявий ишлар болаларни кейинги кўшиқ куйлаш фаолиятларининг ривожланишига катта ёрдам беради. Қўйилган вазифаларни муваффақиятли ҳал қилишда болаларни кўшиқ куйлаш усулларини, яқка тартибда ва хор бўлиб кўшиқ куйлаш малакаларини ўргатиш лозим.

Кўшиқ куйлаш малакалари ва маҳоратларини ривожлантириш

Кўшиқ куйлаш малакалари ва маҳорати вазифаларини муваффақиятли бажариш учун болалар кўшиқ куйлаш усулини ҳамда вокал-хор малакаларини ўрганиши лозим. Кўшиқ куйлаш усуллари болаларни кўшиқ куйлаётганда тўғри ўтириши, елкаларни кўтармаслиги, стулнинг суянчиғига суянмасдан қўлларини тиззасига қўйиб ижро этишлари керак.

Вокал малакалари. Бу нафас олиш билан бирга талаффуз, товуш ҳосил қилишнинг ўзаро бир-бири билан боғланиши тушунилади. Нафас олиш тез ва чуқур бўлиши ҳамда шовқинсиз бўлиши, нафас чиқариш эса секин бўлиши ва

сўзлари аниқ, тушунарли бўлиши керак. Бу борада тилнинг, лабнинг ҳолати тўғри бўлиши ва пастки жағнинг эркин ҳаракат қилиши назорат қилиб борилиши лозим.

Хор бўлиб кўшиқ куйлаш малакалари. Бу ансамбл билан овозни ўзаро бир-бирига боғланиши тушунилади. Ансамбл бу хор оҳангидаги товушлар паст-баландлигининг йиғиндисидир. Соз эса тоза ва аниқ қилиб айтилган кўшиқ оҳангидир. Болаларга вокал-хор малакаларини ўргатишда бир қатор хусусиятлар мавжуд. Масалан, товуш ҳосил қилиш, овознинг тўғри ишлатилиши ва бошқалар. Бу хусусиятлар болаларнинг овозларини жарангдор, енгил ва мулойим бўлишига замин яратади. Лекин, болалар овозининг тўлиқ ривожланмаганини, уларнинг тез толиқиб қолишларини назардан четда қолдирмаслик керак. Чунки болалар баланд овозда кўшиқ айта олмайдилар. Улар кўшиқларни кўпинча шеърга ўхшатиб куйлайдилар. Катта болалар эса мулойим қилиб айта олишлари мумкин. Гоҳида қичқирик ва чарчаш аломатлари ҳам сезилади.

Болаларнинг нафаси калта бўлганлиги учун кўпинча сўз ўрталарида нафас олиб, кўшиқ куйини бузиб қўядилар. **Дикция** (талаффуз). Бу сўзларни аниқ қилиб куйлаш ҳисобланади. Бу жараён аста-секинлик билан шаклланиб боради. Лекин кўпгина болаларда нутқ камчиликлари бўлади. Улар сўзларни аниқ ва тушунарли қилиб айтишга қийналишади. Бу камчиликлар эса болаларни ланж қилади ва сусайтиради. Бундан холи бўлиши учун жуда узоқ ишлашга тўғри келади. Болаларнинг ансамблда кўшиқ куйлаши қийин кечади. Чунки бири иккинчисидан олдин кетса, иккинчиси кейинга қолади, охириги фразани бирга кўшилиб айтадилар. Болалар тоза ва соз куйлашга, айниқса, қийналишадилар. Фақат болаларнинг озчилиги енгил ва аниқ интонация қиладилар. Шунинг учун бу камчиликлар устида алоҳида ишлаш керак бўлади. Кўшиқ ўрганиш давомида вокал-хор малакалари ўзлаштирилиб борилади. Кўшиқ куйлашни ўрганиш жараёнида кўшиқ айтиш малакалари мураккаблашиб боради. Буни очиқ тасаввур қилиш учун куйида кўрсатилган жадвалга қаранг. Бу жадвалда уч-ёшдан етти ёшгача бўлган болаларнинг кўшиқ куйлаш малакалари тизими кўрсатилган.

4-илова

Вокал ва хор малакалари	Ёшига қараб гуруҳлар	
	2- кичик гуруҳ	Ўрта гуруҳ
1. Вокал малакалари. 2. Товуш ҳосил қилиш. 3. Нафас олиш. 4. Дикция (талаффуз) сўзларни аниқ талаффуз қилиш. 5. Хор малакалари (соз, тиниклик) 6. Вокал ва хор малакалари (интонация, ансамбл).	Табиий овоз билан зўриқмасдан кўшиқ куйлаш. Сўзларни тиник ва тўғри талаффуз қилдириш.	Табиий овоз билан зўриқмасдан майин кўшиқ куйлаш. Қисқа мусиқий фразалар орасида нафас олиш. Кўшиқни бирга бошлаб бирга тугатиш.

Вокал ва хор малакалари	Ёшига қараб гуруҳлар	
	Катта гуруҳ	Макт.тарбия гуруҳ
1. Вокал малакалари. 2. Нафас олиш. 3. Дикция(талаффуз). 4. Вокал ва хор малакаларини бажартириш. 5. Вокал ва хор малакалари (ансамбл).	Зўриқмасдан бир маромда қўшиқ куйлаш. Муסיқий фразалар оралигида нафас олиш. Сўзларни аниқ қилиб талаффуз қилиш. Куйни аниқ кўрсатиб бериш. Баланд ва паст товушда куйлаш, бир вақтда қўшиқни бошлаб бир вақтда тугатиш. Ҳар хил тезликда куйлашга ҳаракат қилиш.	Жарангдор товуш билан мазмундор ва майин қилиб қўшиқ ижро этиш. Қўшиқ айтишни бошлашдан олдин нафас олиш, елкаларни кўтармасдан нафасни охиригача сарфлашга ҳаракат қилиш. Унли товушларни тўғри талаффуз қилиш ва сўзларни тўғри айтишга ҳаракат қилиш. Унли товушларни тўғри талаффуз қилиш билан сўзларни тўғри айтишга ҳаракат қилиш. Сўз охирида унли товушларни тўғри талаффуз қилиш. Ҳамма биргаликда мустақил равишда куйлаш, қўшиқни гоҳ тезлатиб, гоҳ секинлатиб куйлашга ҳаракат қилиш.

Қўшиқ куйлаш малака ва маҳоратларни ривожлантириш

Вокал-хор малакалари қўшиқ айтиш жараёнида эгалланади. Қўшиқ айтиш йўллари муסיқий асарларнинг мураккаблашгани сайин қўшиқ айтиш малакалари ҳам мураккаблашиб боради. Бу жараён юқорида келтирилган жадвалда ўз аксини топган. Бу жавдалда дастурнинг умумий ҳажми берилган бўлиб, бир мунча гуруҳлараро мураккаблашиб боради. Айрим нотали мисоллар қўшиқ айтиш малакаларини оширишда ишлатилади. Болалар йилнинг охирига бориб қуйидагиларни билишлари керак.

2-гуруҳ. Педагогнинг ёрдами билан энг содда қўшиқларни муסיқий асбоблар ёрдамида куйлаш.

Ўрта гуруҳ. Муסיқий асбоблар ёрдамида ва асбобларсиз энг осон қўшиқларни куйлаш.

Катта гуруҳ. Тарбиячининг ёрдами билан муסיқий асбобларнинг жўрлиги ва жўрсиз тарзда, мустақил равишда қўшиқ куйлашни билиши, ўрганилган қўшиқларни эслашлари, тўғри ёки нотўғри ижро этилаётганлигини сезиши, товушларнинг паст-баландлигини ва чўзилмаларини сезиши, тўғри талаффуз қилишни ўрганишлари керак.

Мактабгача тарбия гуруҳи. Қўшиқни жўрли ва жўрсиз, мазмундор қилиб айтишлари, ўрганилган қўшиқларни эслашлари, жамоа ва якка ҳолда қўшиқ айтишлари, ўзларини эшитиб, хатоларини тuzатишлари, куйнинг ҳаракатини аниқлаб фарқлашлари, ноталарнинг номларини билишлари, товушларнинг нота чизиғининг қаерига жойлашишини, пастдаги ноталарнинг қаерга жойлашишини билишлари ҳамда айрим товуш ўхшатмалари қилишни билишлари керак. Педагог бир йилда болаларга нималар ўргатганлигини, қайси болаларнинг мусиқий қобилияти ривожланганликларини ва ҳ.к. аниқлаб бориши ва қилинган педагогик ишларни ҳисобга олиб бориши керак.

Нотага қараб куйлашга ўргатиш.

Олти-етти ёшли болаларга нотага қараб қўшиқ айттириш қийин вазифа бўлиб, бу вазифани аста-секинлик билан амалга ошириб бориш керак. Унинг мураккаблиги шундаки, етти ёшли болаларда товушларнинг паст-баландлигини нота орқали тасаввур қилишга мослаштиришдир. Агар мактабгача тарбия ёшидаги болаларда мусиқий куйларни эшитиш, таққослаш ва товушларни фарқлаш каби малакалари ривожланган бўлмаса, мактабга боргандан сўнг бу малакаларни ривожлантириш қийин бўлади. Шунинг учун болаларни расмларга, карточкаларга, аниқ қилиб айтганда, график тасвирларга яқинлаштириш лозим. Натижада болалар график тасвирларнинг кенг ва торлигига қараб товушларнинг узун қисқалигини фарқлай оладилар. Мактабгача таълим муассасаларида ҳали нота йўллари ўргатилмайди, балки ноталарнинг кўриниши ҳамда товушларнинг номи билан айтиладиган товушқаторлар ўргатилади. Масалан, болалар бу товушқаторларни куйлаш билан бирга улар охириги ноталарнинг чўзилиши, товушларнинг пастга ва баландга ҳаракат қилишларини ўрганадилар. Товушларнинг мана шу ҳаракатларини ўзларига сингдириб олганларидан кейин ўрганган малакаларидан мусиқий асбобларда, ритмик ҳаракатларида фойдаланадилар.

Бу билимларни доимий равишда мустаҳкамлаб бориш услублари кейинги мавзуларда ёритилиб борилади.

Қўшиқчилик ижоди.

Маълумки, болаларнинг кўпчилиги ўзининг ташаббуси билан энг кичик болалар ҳам бир неча товушни бирин-кетин куйлай оладилар ва шулардан энг ёққанини танлаб олишиб, узоқ вақт давомида куйлашади. Бунинг асоси шундаки, куйлаш орқали болакайлар эстетик завқ олишиб, ўзларининг ички кечинмаларини ифода этадилар. Агар шу кечинмаларга раҳбарлик қилиб, ижодий томондан ёндашилса, болаларда бу хислат фаол даражада кечади ва мусиқий ривожланиши тезлашади, ўзларининг мусиқий қобилиятлари устидан назорат қила оладилар. Мактабгача тарбия дастурида болаларнинг ижодий изланиши ва кичик-кичик қўшиқларни айтишга ўрганиш каби вазифалар назарда тутилади. Бошланишда қўшиқ айтиш интонациялари: Каккунинг ку-кулаши ёки куй билан бир-бирини чақириши, (“Шаҳодат қаердасан? – Мен шу ердаман”, “Исминг ким? – Баҳодир”) каби савол-жавоблар, кейинчалик берилган матнга импровизация (сайқаллаш) қилиш каби вазифалар қўйилади. Қўшиқ айтишда ижодий вазифалар оз вақт олса-да, мунтазам равишда шуғулланиш талаб

этилади. Шундай қилиб, кўшиқ ўргатиш жараёнида қуйидаги вазифалар амалга оширилади:

1. Ранг-баранг кўшиқлар билан таништириш. Бу кўшиқлар болаларнинг маънавий дунёсини бойитадиган, яхши хислатларга ундайдиган, эстетик завқ бағишлайдиган ҳамда болаларнинг муסיқий илҳомини кўтарадиган бўлиши керак;

2. Вокал-хор малакаларини эгаллаш учун аста-секинлик билан гуруҳларо нотага қараб кўшиқлар айттиришга замин яратиб бориш керак. Чунки, кўшиқлар борган сайин мураккаблашиб боради. Машғулотларда, байрамларда, қизиқарли ўйинларда, мустақил фаолиятларда, ритмик ҳаракатларда, чизмачилиқда, сайр қилишда таниш бўлган кўшиқлардан фойдаланиш каби вазифалар амалга оширилади. Шундай қилиб, кўшиқ ўргатиш дастурининг мазмуни болаларда кўшиққа бўлган қизиқиш, кўшиқ айтиш малакалари, овоз ва эшитиш қобилиятларини ривожлантириш ҳамда ижодий фаолиятларини шакллантириш каби вазифалардан иборатдир.

§ 4

Кўшиқчилик репертуарига бериладиган тавсиф

Болалар репертуаридаги асосий талаблар бу маданий йўналтириш, юқори бадий дид, юксак муסיқий қабул қилиш ва ижро этишдир. Кўшиқ куйлаш мактабгача таълим муассасаларидаги болаларни муסיқий тарбиялаш ҳамда ўқитиш асосий омил бўлиб хизмат қилиши керак. Кўшиқ танланаётган вақтда шу ўрганилаётган кўшиқ болаларда муסיқий тарбия беришда қандай ёрдам бера олади, уларнинг тасаввурини қанчалик кенгайтира олади, ҳис-гуйғуларини қанчалик даражада чуқурлаштира олади, ўрганилаётган жараёнда қандай янгиликларни олиб кира олади, болаларнинг қизиқишини ва талабини қондира оладими, деган вазифалар ҳисобга олиниши керак. Болалар кўшиғида муסיқий тил ҳам катта аҳамиятга эгадир. Кўшиқлар болаларга мос ва уларнинг тесситурасига мос қилиб ёзилиши керак. Шунинг учун кўшиқ яратилаётган вақтда болаларнинг овоз диапазонлари дастур бўйича 1-октава ре-товушидан 2-октава до товушигача ҳамда тахминий даражасини 1-октава до товушидан 2-октава ре товушигача .

Кўй ижро этишда куйнинг осон ёки мураккаблиги диапазон ва интервалларнинг ҳаракатига боғлиқдир. Турғун товушлардан тузилган кўшиқлар осонлик билан ижро этилади. Булар 1-3-5 босқичлардан иборат бўлиши лозим.

Бу куйда бор-йўғи иккита турғун бўлмаган товуш учрайди (1- 2) охиридан биринчи тактларда кўшиқни ижро этиш сифати муסיқий фразалари, усули, суръати ва динамик ибораларига боғлиқ бўлади. Асосан болалар кўшиқларида унча катта бўлмаган фразалар учрайди. Масалан, унча мураккаб бўлмаган ритмлар (саккизталиқ ва чорак ҳиссалар) тезлиги унча суст бўлмаган, лекин жуда ҳам тез бўлмаган кўшиқлар, товуш кучи унча кучли бўлмаган (меццо форте) ҳамда жуда ҳам баланд (форте) товушга эга бўлган кўшиқлар бўлади. Ҳар бир гуруҳда алоҳида репертуарлар бўлиб, орасида айрим мураккаб жойлари ҳам бўлиши мумкин. Масалан, айрим интерваллардаги ҳаракатлар, унинг ритмикаси. Бунинг учун болалар билан кўшимча машғулот ўтишга тўғри келади. Муסיқа раҳбари болаларга кўшиқни ўргатишдан олдин куйидаги жадвални таҳлил қилиб чиқиш керак:

1. Кўшиқ ўргатишнинг тарбиявий аҳамияти. Муסיқий асарнинг таҳлили ва тавсифини аниқлаш;

2. **Адабий матннинг хусусияти, мазмун жиҳатдан ўзаро муносабатини аниқлаш;**

3. **Куй.** Куйнинг тавсифи, интонация ифодалари, интерваллар, лад, ўлчов, усул, тесситура ва диапазонини аниқлаш;

4. **Фортепьяно жўрлиги.** Асарнинг бадиий моҳияти, мазмуни ҳамда болаларнинг мусикий қабул қилиш қобилиятини назарда тутиш;

5. **Тузилима.** (қўшиқ шакли). Бир қисмлиқ ёки икки қисмлиқ, ёки бўлмаса накорат шакли.

Бундан ташқари, болаларнинг товуш ҳосил қилиш малакалари асосида машқлар тузиши, нафас олиш ва нафас чиқариш масалаларини, талаффузини, мазмунли ва тўғри интонация қилишни ҳамда куйга ҳамоханг бўлиб, қўшиқ айтиш малакаларини шакллантириб бормоқ керак. Масалан, болаларнинг товуш ҳосил қилиш малакаларини ривожлантириш жараёнида “Қувноқ ғозлар” кўшигини ўргатаётган вақтда ўқитувчи болаларга ҳамоханг ва майин айттиришга ҳаракат қилиши керак. Ўқитувчи қўшиқ танлаётганда шундай танлаши керакки, бу қўшиқлар ўйинларда, марш юришларида ва бошқа ўйин элементларида ишлатиладиган бўлсин. Бундан ташқари байрамлар учун қўшимча қўшиқлар ўргатиш мумкин. Бу танлаб айтилган қўшиқлар мактабгача тарбия ёшидаги болаларни ҳар томонлама мусикий тарбиялаш оилада, мактабгача таълимда фойдаланишда жуда катта ёрдам беради.

Қўшиқ куйлашнинг метод ва усуллари

Қўшиқ куйлашга ўргатиш услубларини амалга ошириш учун ўқитувчининг қўшимча тайёргарлиги зарурдир. У қўшиқни таҳлил қила олиши, унинг бадиий сифатини аниқлаши, ўргатиш усулининг энг қулай йўллари йўлаб топа олиши ҳамда навбатдаги ўқув вазифаларни қандай қилиб амалга оширишни режалаштириб қўйиши керак. Ўқитувчи қўшиқнинг мазмунига, адабий матнига, мусиқага қизиқириш ва қўшиқ айтишга хоҳиш ўйғотиши керак. Қўшиқ ўргатиш жараёни икки қисм бўлиб, биринчиси қўшиқ билан таништириш, иккинчиси қўшиқни ўргатиш жараёнидир. Бу жараён қўшиқ айтиш малакалари устидан қилинаётган асосий иш жараёни ҳисобланади. Қўшиқ ўргатишда куйидаги усулларни бажариш қўл келади: Қўшиқни мазмундор қилиб ижро этиш, қўшиқнинг айрим ижрочилик дақиқаларини кўрсатилишига эътибор бериш, ижро қилиш пайтини кўрсатиб бериш ва ҳ.к. Бу жараёнда ўқитувчининг ишораси, аниқ талаффузи ва дирижёрлик ҳаракати жуда муҳим ҳисобланади.

Мазмунли ижро этиш

Болаларни биринчи марта ўргатилиши лозим бўлган қўшиқ билан таништириш ўқитувчининг ёркин, мазмунли ва образли қилиб ижро этиб кўрсатиб беришига боғлиқки, токи ўқитувчи болаларни ҳаяжонга солиши ва уларнинг ҳис-туйғуларини ўйғотиши керак. Агар болаларга шу ўргатилаётган қўшиқ ёқса, айрим мураккаб методик интонацияларни ҳам осонлик билан қабул қиладилар. Қўшиқни биринчи марта ижро этишдан олдин айрим мураккаб методик интонацияларни ҳам осонлик билан қабул қиладилар. Қўшиқни биринчи марта ижро этишдан олдин айрим педагогик усуллардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлади. Масалан, ўқитувчи болаларнинг олдида тикка туриб “Мен болаларнинг эшитаётган ёки эшитмаётганлигини дарров сезаман“ дейиши мумкин ёки бўлмаса ҳамма болаларнинг эътиборини ўзига тортиш учун “Ҳамма тўғри ўтиради, бугун биз янги қўшиқ эшитамиз”, “Шовқин қиладиганлар ҳам эшитади“ деб бир-бири билан гаплашаётган қизларга қарата гапириши мумкин.

Ўқитувчининг кўшиқ ўргатишида кўшиқ матнининг ёрқин, қисқа ва образли бўлиши катта ёрдам беради.

Кўшиқ куйлаш малакаларини ривожлантириш усуллари

Кўшиқ куйлаш ва кўшиқ куйлаш малакаларини эгаллаш бу энг зарур ва доим давом этадиган жараёнدير. Кўшиқлар ўзининг осон ва мураккаблиги жиҳатидан ранг-баранг бўлади. Баъзи бир кўшиқларни такрорлайвериш натижасида болалар уларни осон ўзлаштира оладилар. Бир хил кўшиқларни эса машқ қилиш давомида, мураккаб методик айланмаларни аста-секинлик билан ўзлаштириб борадилар. Шунинг учун ўқитувчи болаларнинг эмоционал туйғуларини ривожлантириб, жамоа бўлиб ҳаракат қилишларига шароит яратиш керак. Товуш ҳосил қилиш устида ишлаш вақтида болаларнинг энгил табиий овозда ифодали куйлашга, аниқроқ қилиб айтганда, унли харфлар ёрдамида товушни чўзиб куйлашга ўргатиш лозим.

Дадажоним

Б. Содиқов шеъри

Н. Тураназаров мусикаси

Шошилмасдан

Меҳ - ри - бон - дир ўз - ла - ри

Жон о - зи - ги оўз - ла - ри

Мун - ча ис - сик кюз - ла - ри Да - да - жо - ним

ях - ши лар жон лар.

Далада ишлайдилар,

Оқшом йўлга чиқаман,

Дидимиз хушлайдилар,

Дадам қайтса кучаман,

Полвонга ўхшайдилар,

Севинчимдан учаман,

Дадажоним яхшилар.

Дадажоним яхшилар.

Кўшиқ куйлашда нафас олиш малакалари устида ишлаётган вақтда асосий сўзларни бўлмасдан, сўз ўрталарида нафас олмасликка эътибор қаратилади. Доимий равишда кўшиқни тўғри ижро этишни кўрсатиб, эслатиб турилиши вазифанинг тўла бажарилишида имконият яратиб беради. Болаларнинг тўғри талаффуз қилишга (дикция) ўргатиш учун сўзларни мусиқа билан биргаликда мазмунли интонация қилишдир. Товуш ҳосил қилиш устидан иш олиб боришнинг яна бир кўриниши болаларнинг кўшиқ ижро этиш диапазонини мустаҳкамлашдир. Бунинг учун ўқитувчи томонидан ҳар бир боланинг овоз ҳажми текширилиб, қайси болалар кўшиқ айтишда қийналишини ва улар билан қандай машғулот олиб боришни белгилайди (нотўғри айтаётган болаларни олдинги қаторга ўтказиш йўли билан). Шу усул билан ўқитувчи болаларнинг қандай кўшиқ айтишини аниқлаши осон бўлади ва ўз вақтида ёрдам беради. Натижада олдинги қаторга ўтказилган болалар орқадаги болаларнинг қандай ижро этаётганини эшитиб турадилар.

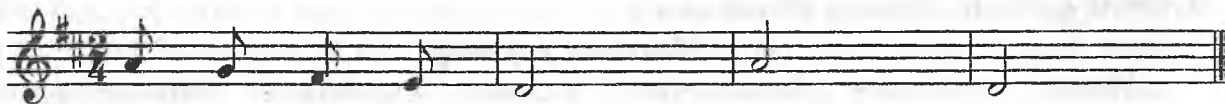
Бундан ташқари талаффуз устида ишлаш жараёнида лабнинг ҳаракатига, пастки жағнинг ҳаракатига эътибор берилади. Матнни шивирлаб айтиш ёки шеър айтишга ўхшатиб талаффуз қилдириш ҳам яхши натижа беради. Масалан, ўзинг кичкина, овозинг яхши ва ҳ.к. Ўқитувчи турли ва ранг-баранг усуллар ёрдамида болалар ижрочилигининг ҳамоҳанглигига (ансамблига) эришадилар. Болаларга ансамбл бўлиб кўшиқ куйлатаётган вақтда баландроқ айтинглар, тезроқ айтинглар, деган иборалардан ўзини тийиб, кўшиқнинг мазмунига, урғуларига эътибор берган ҳолда ишора қилиб кўрсатиб бериш керак.

Болалар бу динамик ибораларнинг моҳиятини тушуниб керакли интонацияни бажарадилар.

Соз. Хор бўлиб кўшиқ айтишда асосий ижрочилик маҳорати демақдир. Кўшиқ куйлаш малакалари ва эшитиш қобилиятининг фаол фаолияти билан кўшиқни тўғри айтиш ўртасидаги ҳамма усуллар бир-бири билан боғлиқлиги тўғрисида белгилаб борилишидир. Айрим усуллардан намуна: Ўқитувчи кўшиқни ижро эттиришдан олдин паст овозда куйлаб бериб, болаларнинг овозини бир маромга келтиради ва диққатини кўшиққа жалб этади. Шундан сўнг шу товушдан янги кўшиқни ўргатиш бошланади ва ўқитувчи “Ҳаммамиз бир бўлиб кўшиқ куйлаймиз” деб таклиф этади. Айрим кўшиқларда ижро этилиши қийин бўлган жойлари ҳам бўлади. Масалан, ҳар хил тугатиладиган иккита бир хил мусиқий фразаларни тўғри айттириш.

Машқлар

Болаларнинг овози ва эшитиш қобилиятларидан фақат кўшиқ ўрганаётганда эмас, балки махсус усул-машқларда ҳам унумли фойдаланилади.

Бу машқлар болаларнинг товуш баландлигини, эшитиш қобилиятини, кўшиқ айтиш ижрочилиги маҳоратини ва мусиқий қобилиятини назорат қилишга кўникма ҳосил қилдиради. Машқларнинг биринчи тоифасига куйидагиларни мисол келтириш мумкин;

1. Куйнинг охириги товуши қачон тугагини аниқлаш ва чўзиб туриш.

2. Ҳар хил тугаган иккита бир хил фразани эшитиш ва фарқлаш.

3. Баланд ва паст товушларни фарқлаш.

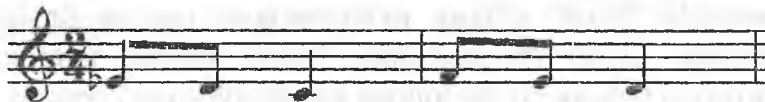
4. Куй ҳаракатининг пастга ва юқорига ҳаракатланишини фарқлаш.

5. Тўғри ва нотўғри айтаётган болаларни аниқлаш.

Машқларнинг иккинчи тоифасига ҳар хил овоз киздириш машқлари орқали маълум вазифаларни бажариш амалга оширилади.

1. Ҳар хил тоналликда кичик терция интервалининг пастги товушига қараб айтиш (ўқитувчи кўрсатиб бергандан кейин).

лө лө лө лө лө лө

2. Бешга нотадан иборат товуш қаторларни пастки товушга қарата айтиш ва транспозиция қилиб бериш. Масалан, болалар кичик терцияни пастга қараб айтганда бирон боланинг номини қўшиб айтадилар (Собир, Фозил ва ҳ.к.).

У - нинг - ис - ми ло - бар.

Бундан ташқари ҳар хил қўшиқлардан намуналар эшиттирилади. Машқларнинг учинчи тоифасига қуйидаги вазифалар киради:

1. Берилган тонликка созланишни ўрганиш;
2. Ҳар хил тоналликда кичик терция интервалининг пастги товушига қараб айтиш (ўқитувчи кўрсатиб бергандан кейин);
3. Тарбиячининг кўрсатмасига биноан куйнинг баландлиги ва оҳанг тавсифини бошқа болалар билан тенглаштиришга ўрганиш;
4. Мусиқий киришдан кейин қўшиқ айтишни ўз вақтида бошлаш, ҳар бир мусиқий фразани алоҳида айтиш ва ҳ.к.

Методик усуллар

Кичик гуруҳдаги болаларнинг ўқитиш жараёнида ўйинчоқлардан фойдаланиш кенг қўлланилади. Ўқитишда болаларни ўйинчоқлар шакли тез жалб қилади ва онгига тез сингади. Айрим вақтда ўйин мусиқий асар мазмунидан ҳам келиб чиқиши мумкин. Масалан, Мухамедов мусиқаси, А. Раҳмон шеъри билан айтилаётган “Ғозларимиз” қўшиғини ўрганиш вақтида болалар фаол бўлгунга қадар ўқитувчи болалардан биронтасини танлайди ва уни гўё ухлатади. Ғоз кўғирчоғини олади. Қўшиқ тугагандан кейин болалардан бири Жўранинг кулоғига “ға –ға- ға” деб уни уйғотади.

Ғозларимиз

Т.Адашбоев шеъри

К.Кенжаев мусиқаси

Moderato

ҒОЗ - ла - ри - миз ҒАҚ, ҒАҚ, ҒАҚ, КҮЙ - ла - ги - миз ОҚ, ОҚ ДЕР.

БИЗ - ни ЯХ - ши БОҚ, БОҚ ДЕР, СҮНГ БҮ - ла - миз ҰР - тоқ ДЕР.

ҒАҚ ҒАҚ ҒАҚ. БИЗ - лар ДҮСТ - и - ноқ,

ҒАҚ ҒАҚ ҒАҚ БИЗ - лар ДҮСТ - и - ноқ.

Ғозларимиз
Ғақ, ғақ, ғақ,
Кўйлагимиз
Оқ, оқ дер.

Ювош, ахил ғозларимиз,
Жўр овоздир созимиз.
Сувда куйлаб, ўйнаймиз,
Кувноқ ўтар ёзимиз.

Бизни яхши
Боқ, боқ дер
Ғоқ, ғоқ, ғоқ
Бизлар дўст-иноқ.

Ғоқ, ғоқ, ғоқ
Бизлар дўст-иноқ.

Болаларга кўшиқ ўргатиш жараёнида адабиёт матни билан биргаликда ўйинчоқлар ҳам кенг қўлланилади. Болалар учун куён, сичқон, хўроз ўйинчоқларини ёнларига кўйиб, кўшиқ ижро этиш жуда ҳам ёқимли бўлади. Улар қизиқиш билан байроқчаларни силкитишиб, кўшиқнинг бошланиши ёки тугаганини белгилаб берадилар. Ҳамма гуруҳларда ҳам якка тартибда шуғулланиш яхши натижа беради. Ҳар бир болани кўшиқ айтиш имкониятини бир йилда бир неча бор текшириб туриш лозим. Шу мақсадда машғулотларда ҳар хил усуллардан фойдаланилади. Масалан, ҳар бир болага бир банддан кўшиқ берилди. Биринчиси бир бандини айтса, иккинчиси нақоратини айтадилар. Шу усул орқали болаларнинг кўшиқ айтиш имкониятлари аниқланади. Бунинг учун яхши ўрганилган ва осон айтиладиган кўшиқ танланади. Айрим чегараланган болалар ва нотўғри айтаётган болалар билан якка тартибда шуғулланиш лозим. Машғулотларда эса ҳар хил машқлар бажартириш йўли билан ёрдам бериб борилади. Кўшиқ ўрганиш услуби болаларнинг мустақил ҳаракатини ривожлантириши, нотўғри интонацияларни тўғрилаши, кириш қисмидан кейин кўшиқни ўз вақтида бошлашни ҳамда жўрсиз ижро этишни ўрганиши лозим. Жўрсиз кўшиқ айттириш қийин, шунинг учун олдин фортепьяно жўрлигида айттириб, кейин педагогнинг ёрдами билан жўрсиз айттиришга ҳаракат

қилдириш ва ниҳоят мустақил равишда жўрсиз кўшиқ айтишга ўргатиш керак. Уч-тўрт ёшли болаларга кўшиқ ўргатишда унча катта бўлмаган ижодий вазифалар берилиши керак. Улардан “Кўғирчоғим” кўшиғини сўраш мумкин.

Кўғирчоғим, аллаё

А.Мухамедов мусиқаси

Andante cantabile

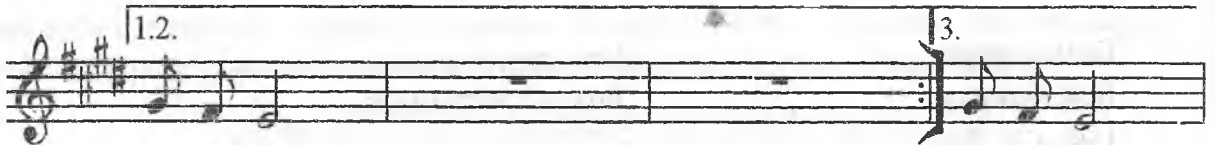
Кў-ғир чо - гим, кў-ғир чоқ, Сен-сан мен - га о - вун чоқ,

ма-йин ку - либ бо - қа-сан, сен-ла до - им вақ-тим чоғ,

кў - ғир - чо - гим ал - ла - ё, о - кун - чо - гим

ал - ла - ё

ал - ла - ё,

ал - ла - ё,

ал - ла - ё.

Бу кўшиққа кўғирчоқ берилиб ижро этишга ҳаракат қилдириш керак. Натижада болалар кўғирчоқ билан рақсга тушишади, кўшиқ куйлайдилар. Шу усул билан болалар ижодий вазифани бажарадилар. Беш-етти ёшдаги болаларда кўшиқ ижрочилигини шакллантириш учун махсус усуллардан фойдаланилади. Масалан, ўқитувчи болаларга қарата “Бу кўшиқни олдин эшитиб кўринглар, ундан кейин ўзларинг сўзига куй басталаб айтасизлар” деб тушунтиради. Биринчи босқич болаларига ўз исмларини атаб куйлаш таклиф қилинади. Ҳар бир бола ўқитувчига жавоб бера туриб ўзларича куйлайдилар. Масалан, сўзсиз куйлардан ҳам импровизация қилиш таклиф этилади. Бунда болалар маъжум ладга кўникма ҳосил қилган бўлиши керак. Бу борада Э. Рахимов шеъри, Й.Ҳайдаров мусиқаси “Тандирда нон ёпамиз” кўшиғини мисол қилиш мумкин. Катталар ижросида кўшиқ ижро этилади, ундан сўнг мусиқий кириш қисми ижро этилиб, ўқитувчи жўрсиз куйлаб беради.

Тандирда нон ёпамиз

Э.Раҳимов шеъри

Й.Ҳайдаров мусиқаси

Allegretto

Тан - дир - да нон ё - па - миз дей - ди боғ - ча

о - па - миз. Соғ - лом бў - либ ул - ғай - санг

бах - ти - миз - ни то - па - миз бах - ти - миз - ни то - па - миз.

Шўх қув - ноқ дўм - боқ - ча - миз,

та - бас - сум - дир бар - ча - миз.

Ва - та - ни - миз боғ бўл - са ло - ла - си - миз ў - зи - миз,

ло - ла - си - миз ў - зи - миз.

Ўқитувчи ижро қилиб бергандан сўнг болалар такрорлайдилар. Иккинчи босқич болаларига мусиқий савол-жавоб таклиф этилади. Болаларга нутқ ёрдамида савол-жавоб қилдирилади. Масалан, “Эртага келасанми? Албатта!” кабилар. Ўқитувчи шу савол-жавобни қўшиқ қилиб ҳам бажариш мумкин деб

болаларга айтади. Шундан сўнг болаларнинг савол-жавобига ўқитувчи эътибор бериб, болаларга ҳам шу ифодани ўқитишга ҳаракат қилади. Учинчи босқичда мусиқа ҳар хил ҳис-туйғуларни ҳам ифодалашда болаларнинг эътибори жалб қилинади. Масалан, кувноқ ёки ғамгин кайфиятни ифодалаш ва бошқалар. Бунда ўқитувчи иккита икки хил кайфиятдаги кўшиқни олиб болаларга куйлатади. Болалар бу кўшиқни импровизация (сайқаллаш) қилишиб, ундан ғамгин ҳолатни топадилар (болалар мусиқа асбобида асарнинг кириш қисми ижро этилгандан кейин мустақил равишда куй басталаш ва ижро этиб бериши керак). Шундан сўнг мусиқанинг охириги қисми ижро этилиб берилади. Ўқитишнинг методик усуллари умумий тарбиявий вазифаларга, жамоанинг хусусиятларига, мактабгача тарбия ёшидаги болаларнинг яқка кўшиқ айтиш малакаларига суянган ҳолда олиб борилади. Болаларнинг эшитиш қобилиятини, овозини ҳамда мувозанатини ривожлантириш учун ҳар хил машқлардан фойдаланиш керак. Болаларнинг кўшиқ айтиш ижодини ўқитиш билан чамбарчас алоқада олиб бориш назарда тутилади. Мана шу умумий олиб борилган услуб ва усуллар болаларнинг кўшиқ куйлаш малакаларини, ижодини йўлга қўйишни тўла таъминлайди.

Илк ёшдаги болаларни кўшиқ куйлашга қизиқтириш услублари

Ўқитувчи биринчи ёшдаги болаларнинг кўшиқ айтишга бўлган қизиқишини ривожлантириш учун катталарнинг кўшиқ айтишига кулоқ солишга ўргатади, шунда бола ўзининг овози билан ҳар хил товуш чиқариш орқали жавоб беришга ҳаракат қилади. Бунда мусиқадан тарбия беришнинг методик усуллари негизида мазмундор кўшиқчилик оҳанги, иликлик, ҳамдардлик ётади. Натижада болаларнинг эмоционал таъсир олишига имконият яралади. Болаларга кўшиқ куйлатиш жараёнида ҳар бир боланинг ёнига бориб таъзим қилиб кўшиқ айтиб, уларнинг ўхшатиш оҳангини пайдо қилади ва болаларнинг кайфиятини кўтаради. Каттароқ болаларни кўшиқ айтишга қизиқтириш учун кўғирчоқлар кўрсатиш усулидан фойдаланилади. Болаларнинг иккинчи ёшида мусиқа раҳбарининг ижросидан кейин айрим товушларга кўшилиб куйлай бошлайдилар. Мактабгача таълимда мусиқа куйлаш, тарбия бериш ва ўқитиш дастури ўқитувчининг ўз олдига қўйган айрим интонацияларни куйлаш орқали катталарнинг айтишига қараб кўшиқ куйлашга қизиқтириш вазифасини қўяди. Бу вазифани амалга ошириш учун болаларга таниш ва тушунарли бўлган образлар (қушлар, кўғирчоқлар ва ҳ.к.) дан фойдаланилади. Тўғри танланган образлар вазифани аста-секин мураккаблаштириб боришга имконият яратади. Болакайлар билан шуғулланиш даврида тарбиячи гоҳ биринчи, гоҳ иккинчи болани кўшилишиб куйлашга таклиф этиб, айрим ундов ва интонацияларни такрорлашни сўрайди. Бу босқичда болаларнинг кўшиқ айтишга қизиқтиришни шакллантириш катта аҳамиятга эга.

Кўшиқ репертуарлари

Биринчи кичик гуруҳдаги болаларнинг кўшиқ репертуарлари унча катта бўлмаслиги керак. Мазмун жиҳатдан намойишлар, байрамлар, арча ҳақида, Наврўз ҳақида болаларга яқин бўлган образлардан қушлар, ҳайвонот дунёси ва бошқа кўшиқлар бўлиши керак. Бу кўшиқда болалар қисқа-қисқа фразаларни айта оладилар. Шундай қилиб, катталарнинг кўшиқ айтишига қараб болаларнинг кўшиқ куйлаши кўшиқчилик оҳангини ривожлантиришнинг асосий омилларидан бири ҳисобланади.

Кичик мактабгача тарбия ёшидаги болаларни қўшиқ куйлашга ўргатиш услублари

§- 5

Ўқитишнинг вазифалари ва мазмуни

Болалар учинчи ёшга кирганда уларнинг овозлари шакллана бошлайди. Лекин қўшиқчилик оҳанги ҳали йўқ, нафас олиши қисқа бўлади. Катталарнинг қўшиқ куйлашига интилиш билан қўшилишиб, мусиқий фразаларнинг охирини айтиш, айрим товушларни интонациясини ривожлантириш ва мустаҳкамлаш каби вазифалар қўйилади. Болаларнинг тўртинчи ёшида овозлар кучлироқ жаранглайди, улар унча кийин бўлмаган қўшиқларни айта оладилар ҳам. Ўқитувчи болаларнинг қўшиқ айтиш оҳангини шакллантириш билан бирга зўриқмасдан 2-октава ре-ми-ля диапазонлари орасида табиий овоз билан қўшиқ айттиришга ҳаракат қилдириш керак. Болалар қўшиқ айтиш жараёнида сўзнинг мазмунини тушунмаган ҳолда айтишиб, сўзларни нотўғри талаффуз қилишади. Бунда ўқитувчи кичик гуруҳлар билан талаффуз устида ишлаш учун кўпроқ вақт сарфлаши керак. Масалан; Ўқитувчи болаларнинг тушунини қийин бўлган сўзларни дарҳол тушунтириши, сўзларни тўғри талаффуз қилишга ўргатиш каби ишларни амалга ошириши керак. Ўқитувчи жамоа бўлиб қўшиқ айтишга ўргатиш вақтида айрим болаларни олдин кетиш ёки орқада қолишини доимо назорат қилиб, бир-биридан ўзмасдан жўрли ва жўрсиз ҳолда куйлаши керак. Бу вазифалар унча кийин бўлмаган қўлаш ва куйчан қўшиқлардан фойдаланиш орқали амалга оширилиши керак. Учинчи ёшдаги болалар фақат фразаларнинг охирини айта оладилар.

Болалар учун ёзилган қўшиқларнинг кўпчилиги шошилмасдан айтиладиган қўшиқлар бўлиши керак, жумладан тезроқ айтиладиган қўшиқлар ҳам керак.

Қўшиқ репертуарлари

Иккинчи кичик гуруҳда қўшиқ репертуарлари маълум даражада кенгайди. Бунда кўпроқ 8-март, ёш аскарлар ва табиат манзаралари тўғрисидаги қўшиқлар куйлатилади. Натижада, унча катта бўлмаган диапазон ва қисқа мусиқий фразалар болаларда қўшиқни охиригача айтишга имкон яратиб беради.

Методик усуллар

Учинчи ёшдаги болалар билан ишлаш вақтида ўқитувчининг эмоционал ва мазмундор қилиб қўшиқ куйлаб кўрсатиши талаб қилинади. Бунинг учун ўқитувчи қўшиқнинг хусусиятини, унинг тавсифини, кайфиятини болаларга қандай сингдиришни пухта ўйлаб кўриши керак. Ўқитувчи янги қўшиқни болаларга биринчи марта ижро этиб бераётган вақтда кўғирчоқлардан, расмлардан унумли фойдаланади. Ундан ташқари ўйин усуллари билан ҳам кенг фойдаланилади. Қоида бўйича жўрсиз қўшиқ ўргатиш жараёнида фаол болаларни тақдирлаб, тортинчоқ болаларга ёрдам беради. Иккинчи кичик гуруҳда ўқитиш усуллари кўпроқ ишлатилади. Масалан, тарбиячи мусиқий асбобда икки-уч марта фақат қўшиқнинг куйини ижро этиб берса, фаол болалар дарров қўшилиб кетишади, қолганлари эса аста-секин қўшилишади. Қўшиқ ўргатишда асосий эътиборни товушларни чўзиб айтиш устида ишлашга қаратиш талаб қилинади. Чунки, болаларнинг кўпчилиги қўшиқни шеър қилиб айтадилар. Шунинг учун ўқитувчи чўзиб айтиладиган товушларни мазмундор қилиб ижро этиб бериши керак. Болаларга қўшиқ ўргатиши жараёнида ҳар бир боланинг куйлашини эшитиб бориш зарур ва ижро этишини аниқлаб бориши керак. Яхши

куйлаётган болаларни бошқаларга ўрнак қилиб кўрсатиши, нотўғри айтаётган болалар билан алоҳида шуғулланиб, катталарнинг куйлашидан ўрганишга кўникма ҳосил қилдириш керак. Кўшиқнинг сўзи куйи билан биргаликда ўзлаштирилиши керак. Жуда қийин бўлган сўзлар устида алоҳида шуғулланиши, йилнинг охирига бориб болаларнинг айрим кўшиқларни жўрли ва жўрсиз ҳолда ижро эта олишини текшириб кўриши даркор. Шундай қилиб, болаларнинг жамоа бўлиб кўшиқ айтишини шакллантиришда кўшиқни бир вақтда бошлаб, бир вақтда тугатиш, бир-биридан ўзиб кетмаслик ҳамда биргаликда дўстона кўшиқ айтишга ўргатиб борилади.

§- 6

Ўрта гуруҳ болаларига кўшиқ ўргатиш услублари

Болалар бешинчи ёшга етганда ҳар хил кўшиқларнинг кайфиятини эмоционал қабул қиладилар ва шу кайфиятга кўшиладилар. Чунки, улар маълум даражада тайёргарликка эга бўладилар. Уларда кўшиқчилик малакалари анча шаклланиб овозлари мустаҳкамлашади, диапазонлари анча кенгайди (1-октава ре-си), нафаси эса мувозанатга келган бўлиб, айрим товушларни аниқ куйлай оладиган бўлишади. Бу эса кўшиқчилик маҳоратини яна ҳам кенгайтиришга имконият яратади. Энг аввало, ўқитувчи болаларга зўриқмасдан, табиат билан биргаликда қандай куйлашни мунтазам равишда кўрсатиб бориш керак. Масалан, ўз вақтида нафас олиш усуллари, фразаларни охиригача талаффуз қилиш, оғизни фаол ва тўғри очиш, сўзнинг мазмунини тушунтириш, тушунарсиз бўлган сўзларни тушунтириш ва ҳ.к. Болаларнинг жамоа бўлиб кўшиқ куйлашда бирга бошлаб, бирга тугатиш йўлларига кўпроқ эътибор қилиш талаб қилинади. Ўқитувчи томонидан болаларнинг эътиборини ижро этилган вокал интонацияларига қаратиш керакки, ўқитувчи болаларнинг мусиқий эшитиш қобилиятини яна ҳам фаоллаштиради ва ҳар бир болани умумий ҳолда бемалол ижро этишга ёрдам беради. Болаларнинг бешинчи ёши охирида куйидаги малакаларни эгаллашлари керак:

- а) Мазмундор қилиб кўшиқ куйлаш;
- б) Табиий овоз билан зўриқмасдан ижро этиш;
- в) Қисқа фразалар орасида нафас олиш;
- г) Сўзларни аниқ ва тўғри талаффуз қилиш;
- д) Кўшиқни бирга бошлаб, бирга тугатиш;
- е) Қийин бўлмаган куйларни тўғри куйлаш.

Бошқаларнинг овозига кулоқ солишга ва товушларнинг паст-баландлигини аниқлашга ҳамда мусиқий асбобларда ва асбобларсиз куйлашга ўрганишлари керак.

Кўшиқ репертуарлари

Кўшиқ репертуарининг мавзуси кичик гуруҳга нисбатан ранг-баранг бўлиши керак. Дастурий кўшиқ репертуарлари тўрт-беш ёшли болаларнинг овоз хусусиятларига мос келиши муҳимдир. Кўшиқ репертуарлари унча катта диапазонга эга бўлмаган қисқа мусиқий фразалардан иборат бўлиши керак. Бу хусусиятларни кўшиқ ўргатиш жараёнида албатта эътиборга олиш лозим.

Методик усуллар

Тоза оҳанг, интонация ва овоз ҳосил қилиш устида ишлаш жараёнида ўқитувчидан болалар билан доимо машқ қилиб туришни, икки-уч боланинг нотўғри айтиши ҳам кўшиқнинг сифатини пасайтириб юбориши мумкинлигини болаларга доимо эслатиб туриши талаб қилинади. Агар болалар куйнинг бирон-

Бир мелодик айланишини куйлашга қийналишса, ўқитувчи куйнинг шу жойини аниқ қилиб ўргатиши мақсадга мувофиқ бўлади. Агар болалар вазифани талаб олмадилар навбат билан куйлатиб, болаларнинг эшитиш диққатини қўллаштиради. Бунда болалар бир-бирини эшитишиб, кўшиқ сифатини белгилаб борадилар. Бу мусобақалаш усули кўшиқни яхшилаб куйлашга бўлган эҳтишни кўзгайди ва аниқ қилиб ижро этишга ҳаракат қилдиради. Натижада болаларнинг эшитиш қобилияти ривожланади. Ўқитувчи ҳар бир мусиқа асарининг ўзига хос хусусияти борлигини ва бу тўғрисида кўп изланиш ва педагогик усуллар талаб қилинишини доимо эсда сақлашни тақозо этади.

Кўшиқ куйлаш малакаларини ривожлантириш учун куйидаги машқлардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлади. Икки-учта товушдан иборат бўлган машқлар, асосан унли товушлардан иборат бўлиши ва диапазоннинг аста-секин кенгайтириб бориш орқали ижро этиш керак. Бу машқларни иложи борица жўрсиз ижро этиш мақсадга мувофиқ бўлади. Чунки, болалар кўшиқ куйлаш сифатини эшитиб аниқлаб боришади. Кўшиқ ўргатиш жараёнида айрим ижодий қўналишларни ривожлантириш талаб қилинади. Масалан, “Ўйлаб топ ва кўғирчоққа куйлаб бер“ деб ўқитувчи кўлига кўғирчоқни ушлаб туриб болага таклиф қилади. Шунда бола ўзича бирон-бир куйни куйлаб беради ва шунга ҳаракат қилади. Кўшиқ ўргатиш машғулотларида вазифани навбат билан мураккаблаштириб бориш орқали амалга оширилади. Масалан, мусиқий асарни олдиндан таҳлил қилиш, дастурий малакаларни белгилаш, педагогик усулларни ҳисобга олиш орқали амалга оширилади. Биринчи машғулотдаги кўшиқ ўргатиш жараёнида мусиқий асбоблар жўрлигида айтиб борилади, иккинчи машғулотда эса ўқитувчининг ўзи ижро этиб беради ва жуда осон бўлган нақорат қисмларини болаларнинг ўзларига куйлатилади. Учинчи машғулотда болалар кўшиқни қийин бўлган мусиқий айланмаларини ўрганадилар. Тўртинчи машғулотда эса яхши ижро этадиган болалар кўшиқни, қолганлари эса нақорат қисминини куйлашни ўрганадилар. Кейинги машғулотларда болаларга кўшиқни жўрсиз ижро этишга ҳаракат қилдирилади. Йилнинг охирида ўқитувчи болаларнинг кўшиқ айтиш малакалари, овози ва эшитиш қобилиятларини, таниш бўлган кўшиқларни ижро эта олишини, хор бўлиб кўшиқ айтишдаги ижро сифатини ҳамда ҳар хил баландликдаги товушларни ажрата олишини аниқлайди.

§-7

Катта гуруҳдаги болаларга кўшиқ ўргатиш услублари

Олти ёшдаги болаларнинг умумий ривожланишида жисмоний куч овоз бойламларини мукаммаллаштиришга катта таъсир қилади, малакалар эса катта гуруҳларда олиб борилган машғулотлар ва берилган вазифалар эвазига аниқланади, мустаҳкамланади. Ўқитувчи томонидан болаларнинг кўшиқ куйлашдаги нафас олиш малакаларини ва талаффузини ривожлантириш давомида болалар кўшиқ айтаётган вақтда ўзларини назорат қилиши, хатосини тузатиш, овоз кучини мувозанатга келтириш, товуш ва сўзларни тушунарли қилиб талаффуз қилиш ўргатилади. Машғулот давомида нотўғри ва ноаниқ айтадиган болалар билан алоҳида ишлаш талаб қилинади. Ҳар доим болаларнинг эшитиш қобилиятига, тўғри ва нотўғри оҳангни ажратишига, болалар овозини мустаҳкамланиб боришига ҳамда кўшиқчилик диапазонига эътибор қилиш лозим. Диапазон 1-октава ре-си товушидан 2-октава ре-си товуши оралигида бўлиши керак. Катта гуруҳ болаларининг мактабга тайёрлаб бориш билан бирга уларнинг мустақил кўшиқ куйлашини, айрим қийин жойларини ўқитувчи

ёрдамида куйлай олиши, жўрсиз кўшиқ ижро эта олиши, жамоа бўлиб кўшиқ айтиш, ўрганган кўшиқларни яхши билишини ҳамда ижро эта олишини аниқлаш лозим. Мана шу вазифалар аниқлангандан кейин йилнинг охирида куйидаги малакалар текширилади:

- а) Зўриқмасдан мазмундор қилиб кўшиқ куйлаши;
- б) Фразлар орасида нафас олиши;
- в) Сўзларни тўғри талаффуз қилиши;
- г) Баланд ва паст овозда шошилмасдан куйлай олиш;
- д) Ҳар хил тезликда куйлай олиш;

Е)Тарбиячи ёрдамида мустақил жўрсиз куйлай олиши, тўғри ва нотўғри ижрони фарқлай олиши ҳамда товушларнинг паст-баландлиги ва чўзимини фарқлай олиши текширилади.

Кўшиқ репертуарлари хусусиятлари

Кўшиқ куйлаш болаларнинг ижро этиш малакаларини, мусиқий қобилиятини ҳамда кўшиқчилик овозини ривожлантиради. Кўшиқ айтишдаги нафас олиш малакаларини ривожлантиришда бир маромдаги фразаларнинг узунлиги катта ёрдам беради. Лекин бу вазифаларни амалга ошириш учун узун ва қисқа фразаларни: “Кўғирчоғим“, “Нон“ ва бошқа кўшиқлар катта гуруҳ болалари билан аниқ вокал интонациялари устида тоза ижро этиш орқали ишлаш давом этади. Бу вазифани бажариш кўпроқ тургун товушга эга бўлган кўшиқлар орқали бажарилади. Беш-олти ёшли болалар учун мусиқанинг динамик ибораларини эмас, кўшиқни аниқ қилиб айтиш ва бастакорнинг ҳамма кўрсатмаларига риоя қилиш талаб этилади.

Методик усуллар

Методик усулларнинг ҳамма йўналишлари кўшиқчилик овозини мелодик эшитиш қобилиятини ва малакаларини ўрганишга қаратилгандир. Кўшиқ айтишдан олдин болаларга овоз қиздириш машқларидан куйлашни таклиф қилиши керак. Бу машқлар интонациялар оралиғидаги айрим мусиқа сўзлардан иборат бўлиши керак. Масалан, кичик терция интервалида “Ку-ку” прима интервалида “лө-лө” ва х.к. Мусиқа ҳақида бошланғич маълумотлар болалар кўшиқ ўрганиш жараёнида ўзлаштириб борадилар. Жумладан оҳанг тавсифини (куйчан ёки узун-юлук) ижро этиш темни (секин, шошилмас), динамик иборалар (баланд, паст). Бу маълумотлардан кўшиқ мазмунини ва тавсифини айтиб беришда жавоб тариқасида фойдаланадилар. Ўқитувчи кўшиқни таҳлил қилиш билан бирга ҳар бир машғулотда ўз олдига янги вазифа қўяди. Масалан, ўқитувчи мелодик айланмалар устида машқлар ўтказиш, динамик иборалар ва суръат белгиларига риоя қилиб айттиришда куйчан ва енгил ҳамоҳангликни шакллантириш шулар жумласидандир. Ҳар бир машғулотда 2-3 тадан кўшиқ ижро этилади. Ишнинг бошида одатдагидай болаларни эшитиш диққатини кўзгаш учун вокал машқлари ўтказилади. Шундан сўнг янги ёқадиган кўшиқ ўргатилади. Йилнинг охирида болаларнинг кўшиқ айтиш малакалари ва эшитиш қобилиятлари куйидаги йўл билан аниқланади. Ҳар бир боланинг қандай куйлаши мусиқа асбоби ёрдамида аниқланади. **Қандай кўшиқлар қийин бўлмаган кўшиқлар ва ким жўрсиз ижро этиб бера олади**, деган саволлар орқали болаларнинг ижро этиб бериши аниқланади. Агар бола ижро этиб беришга қийналса, ўқитувчи унга ёрдам беради. Болаларнинг эслаб қолиш қобилиятини текшириб кўриш учун ўқитувчи ҳамма болаларга қарата таниш бўлган кўшиқлардан бирини, лекин анча вақтдан бери ижро этилмаган кўшиқдан

ижро этиб беришларини таклиф қилади. Жамоа бўлиб кўшиқ ижро этиб беришнинг сифатини ҳар хил тавсифдаги иккита кўшиқни мусиқий асбоб ёрдамида ижро этиб беришини таклиф қилиш орқали болаларнинг ҳамоҳанглиги теширилиб кўрилади. Бундан ташқари, болаларнинг нечта кўшиқни ижро этиб бера олишини ҳам текшириб кўради. Шундай қилиб, маълум вокал-хор малакалари устида олиб борилган ишнинг бажарилиши мазмундор ижро этиш асосида амалга оширилади.

Мактабгача тарбия ёшидаги болаларга кўшиқ ўргатиш усуллари

§ - 8

Ўқитишнинг вазифа ва мазмуни

Дастурнинг мазмуни бошқа гуруҳлар каби мусиқий эстетик тарбияга асосланган бўлади. Олти-етти ёшли болаларга нисбатан кўшиқчиликнинг тарбиявий таъсири туфайли ҳар хил шакллар, мусиқа давомида бўлган фаоллик ҳамда мусиқий эшитиш қобилиятларини ривожлантиришни кучайтириш орқали амалга оширилиб мактабга тайёрланади. Мактабда асосан кўшиқ айтишга кўпроқ эътибор берилади. Шунинг учун мактабгача тарбия ёшидаги болаларга кўшиқчиликка бўлган эътиборни кучайтириш лозим бўлади ва мураккаблаштирилади ҳамда қуйидаги талаблар бажарилади.

1. Кўшиқни мазмундор қилиб ижро этишга ўргатиш, жарангли куйчан, енгил, майин товуш билан кўшиқ айтишдан олдин фразалар орасида нафас олиш, сўзларни аниқ талаффуз қилиш, унли ва ундош товушларни тўғри талаффуз қилиш ва ҳ.к.

Кўшиқни мустақил равишда куйлаш, бирга бошлаб, бирга тугатиш, кўшиқ суръатини сақлаган ҳолда куйлаш, ритмик ҳолатларни аниқ бажариш, куйни тўғри куйлаш, ўзини ва бошқаларни эшитиб куйлаш, қилган хатоларни тузатиш, таниш бўлган кўшиқларни жўрли ва жўрсиз ҳолатда мазмундор қилиб ижро этиб бериш, олдинги гуруҳларда ўрганган кўшиқларни эслаш ва ижро этиш, куйнинг йўналишларини аниқлаш, узун ва қисқа товушларни ажрата билиш ва нота номларини билиш каби вазифаларни бажаришлари керак. Бундан ташқари ау-ау, ку-ку каби унлиларни импровизация қилиш ҳар хил овоз қиздириш машқларини билиш, жамоа бўлиб кўшиқ куйлай олиш, биринчи октава до-ре ва иккинчи октава до-ре товуши оралиғидаги овоз диапазонларини кенгайтириб ривожлантириш ҳ.к. Шундай қилиб, болаларни мактабга тайёрлашнинг ҳамма вазифалари мактабгача таълимда ўзлаштирилиб, шароитлар яратиб бериш лозим, Чунки, мактабда эшитиб ўрганишдан нотага қараб куйлашга ўтилади.

Кўшиқ репертуарларининг хусусиятлари

Кўшиқ репертуарлари ўзининг мазмуни жиҳатдан ранг-баранг бўлиши керак. Репертуарлар қуйидагилардан иборат бўлиши мумкин:

1. Ҳар хил овоз қиздириш машқлари ва кўшиқлар;
2. Унча катта бўлмаган кўшиқлар ва нотага қараб кўшиқ куйлаш;
3. Болаларнинг кўшиқчилик ижодини ривожлантириш учун кўрғазмали кўшиқлар;

Болаларнинг кўшиқ куйлаш малакаларини ривожлантириб бориш учун кўшиқлар педагогик вазифалар асосида танланиши керак. Нотага қараб куйлашга ўргатиш учун ўрганилаётган кўшиқлардан унумли фойдаланиш мумкин. Бу йўналишда ўқитиш учун махсус машқлардан фойдаланиш зарур. Бастакорларнинг кўрғазмали кўшиқлари фақат ҳавасаки айтиш учун эмас, балки болаларнинг қобилиятини ўстириш, мусиқий ҳис-туйғусини бойитиш учун

хусусиятга эга эканлигини тушунтиради. Бундан ташқари мана бундай усуллар ҳам қўл келади. Масалан, икки хил чўзимга эга бўлган машқ мусиқа асбоби ёрдамида эшиттирилади, бунда чорак товушларни “лэ” сўзи билан, нимчорак товушларни эса “ля” сўзи билан белгиланади. Болалар “лэ” сўзи билан куйлаган товушларга қўлларини ўнг томонга кенг майин ҳаракат қилиш йўли билан бажаришади. Шундан сўнг болалар ритмлик қарсақ чалишиб, кўшиқни ижро этадилар. Бундан ташқари, товушларнинг чўзимини ўзлаштириши учун ҳар хил нотали машқлардан фойдаланилади. Масалан, болалар машқни тинглаб фаленографда нота тасвирларини ёки карточкаларни нота йўлларига мос қилиб кўядилар.

Ижодий вазифалар.

Ижодий вазифа – бу болаларнинг импровизация (сайқаллаш) қилиш қобилиятини ўстиришдан иборатдир. Кўшиқ ўргатиш машғулотлари давомида болаларга маълум тартибда вазифа таклиф қилинади. Масалан, импровизация қилишдан олдин вокал интонацияларини топадилар ва “Назокат қаердасан? – мен шу ердаман”, “Исминг ким?-Шоҳида” ва ҳ.к. каби сўзлар билан куйга соладилар. Ўқитувчининг таклифи билан болалар орасидан кимдир импровизация қилади, бошқалари эса уни такрорлайдилар. Йилнинг охирига бориб ҳар бир боланинг овоз ривожланиши ва эшитиш қобилиятини текшириш жараёнида ўқитувчи куйидаги вазифаларни таклиф қилиш орқали хулоса ясади:

1. Болаларга таниш бўлган икки-учта кўшиқни ижро эттириб, кўшиқнинг ижро сифатини, ҳамоҳанглик тавсифи ҳамда вокал оҳангининг тозалигини белгилайди;

2. Ўқитувчи болаларга жўрсиз кўшиқ айттириб, катталарнинг ёрдамисиз куйлай олишни белгилайди;

3. Икки хил тоналликда кўшиқ айттирилиб, болаларнинг созланишини аниқлайди;

4. Болаларга мусиқали жавоб қилдириш орқали мусиқий савол-жавоб уюштиради ва бу вазифани қандай уддалай олишларини белгилайди. Масалан, ўқитувчи куй орқали исминг ким? деб сўрайди, шунда болалардан бири куй билан “Карим“ деб жавоб беради ва ҳ.к.

5. Квинта интервали оралиғида товушларнинг юқори ва пастги ижро этиш усули билан белгиланади;

6. Ўқитувчи ўрганилган кўшиқлардан қайси бирини жўрли ва жўрсиз ижро этиб бера оласиз деб болаларнинг кўшиқчилик малакаларини белгилайди;

7. Ҳар хил интонация қилиш билан икки-учта товуш ёрдамида болаларга ўз исмини айттириш билан товушларнинг паст-баландлигини фарқлашини аниқлайди;

8. Икки-учта товушдан тузилган “ля-ля“ сўзи билан болаларга импровизация қилдириб,

Ля - ля - ля - ля - ля

“Ким кўпроқ куй басталай олади?“ деган мурожаат ёрдамида болаларнинг ижод қилиш қобилиятини ривожлантириш, уларнинг овози ва эшитиш қобилиятини ҳамда импровизация қилишни ривожлантириши болаларнинг ҳар томонлама кўшиқчилик фаолиятини мустаҳкамлайди.

Савол ва вазифалар

1. Қўшиқчиликнинг тарбиявий аҳамиятини мисол билан тушунтириб беринг?
2. Болаларнинг овозини сақлашда қандай талабларни биласиз?
3. Қўшиқ ўргатишда педагогик вазифаларни санаб беринг?
4. Қўшиқ репертуаридаги асосий талабларни санаб беринг?
5. Кичик гуруҳ ва катта гуруҳнинг қўшиқ ўргатиш услубининг фарқини айтиб беринг?
6. 5-7 ёшли болаларда муסיқий ривожланиши ва ўзлаштирган малакаларининг ҳажми қандай текширилишини айтиб беринг?
7. Бирон гуруҳда ўргатилган қўшиқни таҳлил қилиб, дастурий талабга жавоб беришини мисол билан тушунтириб беринг?
8. Бирон таниш қўшиқни ҳар хил тоналликда (секунда, терапия) юқорига ва пастга қарага транспозиция қилиб беринг?
9. Кўрсатилган тоналликда бирон бир ўрганилган қўшиқни ижро этиб беринг, унинг асосий товушларини ва тоник учтовушлигини муסיқий асбоб ёрдамида аниқлаб беринг?
10. Кичик ва катта гуруҳларда қўшиқ ўргатишда қайси услубий усуллардан фойдаланиш мумкинлигини айтиб беринг?
11. Мактабгача тарбия ишидаги болаларга қўшиқ машқларининг уч тури ҳақида маълумот беринг?
12. Асосий қўшиқчилик малакаларини санаб беринг?
13. Мактабгача тарбия ёшидаги болаларни нотага қараб қўшиқ айтишга қандай тайёрланиш ҳақида гапириб беринг?
14. Болаларнинг таниш бўлган қўшиқларини ва машқларини ҳар кунги фаолиятларида фойдаланишини кузатиш йўллари айтиб беринг (ўйинда, сайр қилишда ва ҳ.к.)?

6-БЎЛИМ

МУСИҚИЙ-РИТМИК ҲАРАКАТЛАР

§ 1

Ритмиканинг аҳамияти ва умумий тавсиф

Болалар ўйини уларнинг муסיқий маданиятининг бошланғич мактаби бўлиб, унда болаларга тушунарли бўлган энг чиройли ритмик ҳаракатлар ўйин орқали акс эттирилади. Бу образли сўзлар замирида халқ педагогикасининг энг юқори усул ва малакалари ётади. Швециялик созанда педагог Э. Жаком - долькроснинг асослаб берган ритмик тарбия тизими кўп мамлакатларда ўзининг машқлари ёрдамида болаларнинг мактабгача ёшдан бошлаб муסיқий қобилиятини, эслаб қолишини, диққатини ва ҳаракатларни енгил бажаришни ривожлантириши мумкинлиги тўғрисида мулоҳаза юритган. Бу услуб бизнинг педагогикамизда ҳам ўрин олган. Бу услублар қайта ишланиб болаларнинг физио-психологик ҳамда муסיқий онгини ривожлантириш борасида унумли фойдаланиб келинаёпти. Болаларнинг муסיқий қобилиятини ривожлантириш болаларнинг эшитиш қобилияти билан ҳаракатини муסיқага боғланган ҳолда олиб борилади. Иложи борича бу усулларни мактабгача тарбия ёшидаги болалар билан ритмик машқлар, муסיқий ўйинлар, рақслар орқали шакллантириш мақсадга мувофиқдир. Ўзбек психологияси фанида муסיқанинг умум-функционал фаолиятга таъсир қилиши болаларнинг ҳаракат қилиш таассуротларига ижобий таъсир этиши таъкидланади. Психолог Б.М.Тепловнинг

фикрига кўра, болаларда мусиқий қабул қилиш билан ҳаракат қилиш тассуротлари тўғридан-тўғри ҳамкор келади. Шунинг учун уларга мусиқий ҳаракатларнинг вақтинчалик ҳаракатларга узатилишига мос қилиб танланган мусиқий асарлар ўргатилади.

Мусиқа ва ҳаракатлар

Ҳар хил мусиқий асарлар болаларда маълум хусусият касб этади. Масалан, тантанавор оҳанг болаларга байрамона кайфият ва қувонч бахш этади. Бу кайфият болаларнинг қўл ва оёқларида аниқ ҳаракатлар орқали акс этади. Вазмин ва майин ҳаракатларнинг хусусияти эса аксинча эркин, шопилмасдан ҳаракат қилиш уларда анча майин ҳиссиётларни кўзгайди. Мусиқа билан ҳаракат орасидаги боғлиқлик чексиз бўлиб, мусиқий образларнинг ривожланишини, ритмик хусусиятлар, динамик иборалар, суръат буларнинг ҳаммасини ҳаракатларда акс эттириш мумкин. Ҳаракатлар ёрдамида мусиқий асар тўлиқ қабул қилинади ва ўз навбатида унга маълум мазмундорликни ҳам мужассамлантиради. Бу тассуротларда мусиқа етакчи рол ўйнайди, ҳаракат эса бадий образнинг ўзига хос ифодаси бўлиб хизмат қилади. Бунда расмийликнинг қизиқарли ва жозибадор фаолият шароити болаларнинг мусиқий-эстетик қобилиятларини ривожлантиришда муҳим омил бўлиб ҳисобланиди. Болаларни ритмика билан шуғуллантириш, уларнинг эркинлик ва эмоционал туйғуларини шакллантиришда юксак шароит яратиб беради. Бадий образнинг ривожланиб боришини кузатиш билан бирга болалар мусиқий асар ҳажми қанчалик мураккаблашиб борса, шунча диққат билан қулоқ солишадилар ва шунча кўпроқ ҳаракатлардан фойдаланадилар. Бу эса ўз навбатида болаларнинг эслаб қолиш қобилиятини, эшитиш қобилиятини, нафас олиш анализаторларига суянган ҳолда ривожлантиришга шароит яратиб беради. Мусиқа оҳанги остида ҳаракатларни бажариш жараёнида болалар ҳар вақт мусиқий рақс образларини янги, ўзгача ҳис этадилар. Масалан, болалар ўйинда айёр тулки билан кўрқоқ қуённинг образини яратишлари керак, бунда болалар ҳаракатлар орқали фақат тулки билан қуённинг тавсифини акс эттириб қолмасдан, балки уларга бўлган муносабатини ҳам акс эттирадилар. Мана шундай тавсифли образларнинг мусиқа ёрдамида акс эттирилиши болаларни ижодий тассуротини вужудга келтиради. Мусиқий ритмик ҳаракатлар болаларнинг эркин ҳаракати деб қаралиб, уларнинг олдига қўйилган вазифани онгли равишда тўла-тўқис бажарилишига сабаб бўлади. Мусиқа ва ҳаракат ниманидир ё тантанали, ёки байрам ҳолатларини, меҳнат қувончини, табиатдан завқланишни, ёки фожиаларни ҳикоя қилади. Мусиқий ритмика машғулотларининг бошланғич босқичларида болалар ҳаракатларида мазмунсизлик ва нўноқликлар сезилиб туради, лекин кейинчалик машқлар, мусиқанинг таъсири болаларнинг эркин ҳаракат қилишига, кейинчалик эркин ҳаракат қилишни ривожлантириб боради. Ўйин ва рақслар ўз вақтида бир ҳаракатдан иккинчи бир ҳаракатга ўтишни, тез ва аниқ тўхташларни талаб қилади. Масалан, “**Айиқ ва қуёнлар**” ўйинида қуён образини акс эттирувчи болалар то айиқ етиб келмагунча жойларидан қимирламай туришлари керак. Мусиқанинг катта айиқ образини акс эттириши, қуён образини акс эттираётган болаларнинг эҳтиёт бўлишига ва уларнинг қимир этмай яшириниб туришга мажбур этади. Мусиқий ҳаракатлар болаларни мусиқий асарнинг ифодасини ҳис қилишга ҳам мажбур этади. Бу эса ўз навбатида ҳаракатнинг сифатига таъсир қилмай қолмайди. Мусиқадан қувонган, ўзларидаги ҳаракат гўзаллигини ҳис

киладиган болалар эмоционал бойиб, маълум кўтаринки рух ва ҳаёт кувончларини сезадилар. Болаларнинг эмоцияси асосан мусиқа тинглаш пайтидаги шартсиз ҳаракатларида намоён бўла бошлайди, уларнинг имо-ишоралари ўзгаради, шартсиз равишда уларнинг қўллари, оёқлари, беллари ҳаракатга кела бошлайди. Катта болаларнинг эмоционал интилишлари эса ўйин жараёнида шартли равишда намоён бўлади. Масалан, Мусобақа вақтида (мусиқа тугагандан кейин) болаларнинг яна йиғилишиб ўз жойларига туришга мусиқанинг биринчи товушлари кифоя қилади. Шундай қилиб, мусиқий ритмика болаларнинг шахсини, мусиқий эстетик қобилиятини, эмоционал шаклланишини ҳамда эркин ҳаракат қилишининг кўп томонларини ривожлантиришда тарбиявий жараён бўлиб ҳисобланади.

Болаларнинг мусиқий-ритмик ҳаракатчанлигини ривожлантиришда дастурий талаблар

§ 2

Болаларнинг ёшлик хусусиятлари

Болаларнинг биринчи ёшида мусиқий ритмик фолияти мусиқий товушга нисбатан (импульс) ифода реакцияси орқали кўринади. Катталар болаларни ижро этишини фаоллаштириб, уларнинг қувноқ рақе куйларига, ёки аксинча вазмин куйларга мос ҳаракат қилишга мажбур этади. Шу орқали болаларда ҳаракат ёрдамида мусиқага бўлган эмоционал хусусият намоён бўлади. Икки-уч ёшли болалар мустақил мусиқий ҳаракатларни ифода этишга тайёр бўлишади. Ўйинларнинг ташқи персонажларини ифода этиш жараёнида мусиқа оҳанги таъсирида улар ўша персонажларнинг ҳар хил тавсифини кўрсатишга ҳаракат қиладилар. Якка тартибда ижро этаётган вақтда улар айрим ҳаракатларни бир-бирига боғлашга қийналишлари мумкин. Албатта, бу ҳаракатларни катталарнинг ёрдами билан амалга оширадилар. Тўртинчи ёшдаги болалар ўйин ва унинг айрим дақиқалари ҳақида ҳикоя қилиб бериш мумкин. Улар, айниқса, икки қисмли асарларда мустақил равишда бемалол ҳаракатларни ўзгартиришлари мумкин. Лекин бу ҳаракатлар ҳали хом бўлади. Болалар ҳаракатнинг метрик хусусиятларини қарсақ чалиш орқали ўзгартирадилар. Улар асосан юришда, югуришда анча қийналишадилар. Лекин мусиқанинг суръати ва ифода воситаларининг аниқлиги болаларда югуришга майиллик кўзгайди. Бешинчи ёшдаги болаларга мусиқий-ритмик ўйинлар, машқлар мавзулари бўйича қисқа тушунтиришлар берилди. Қўшиқ ҳақида эса кўп гапириш шарт эмас, ҳаракатларда икки қисмлик шаклларни белгилаб, эркин ҳолатда унинг тавсифи ва йўналишини ўзгартириш, мусиқий-ўйин образлар мазмунини ҳис қилиши, у ёки бу ҳаракат билан уни акс эттириш қобилиятига ҳам эга бўладилар. Олтинчи ёшдаги болалар ўзларининг ҳикояларида мусиқий тавсифларнинг айрим боғлиқликларини гапириб бера оладилар. Улар мусиқий асарни эшитиб, ўзи ўйинларда ҳаракатларнинг навбат билан келишини эсида сақлаб қола оладилар. Болалар қайтариладиган ҳаракатларни, мусиқанинг айрим қисмларини, фразаларни (агар улар аниқ ифодаланган бўлса) акс эттира оладилар. Мусиқий образларни акс эттиришда уларда ҳаракат қилиш ифодалари ҳамда рақсга нисбатан аниқ ҳаракат қилиш хусусиятлари мужас-самланади. Етти ёшли болалар мусиқани фаол қабул қилиши унинг ҳаракат билан боғлиқлигини ҳис қилишади, мусиқий оҳангининг ифода хусусиятларини тасаввур қилишади. Улар рақсларда, машқларда эркин ҳаракат қила оладилар. Бу ёшдаги болалар ижодий вазифаларга, ҳаракатларни ўйлаб топишга, мусиқий образларни акс эттиришга

катта қизиқиш билан ёндашадилар. Болаларнинг муסיқий-ритмик тасаввуридаги муваффақиятлари уларнинг умумий жисмоний ривожланиш машғулотларининг доимийлигига боғлиқ бўлади.

Вазифалар

Ритмика машғулотларида қуйидаги тарбиявий вазифалар мужассамлаштирилади:

1. Муסיқий образларнинг ривожланиб боришини англашга ўргатиш, образ тавсифини тасаввурларида мужассамлаштириш, усул билан ифодали ҳаракат қилиш, машғулотларда ва бошқа фаолиятларда рақслар ижро этиш;

2. Муסיқада усул мавзусини ҳис этиш, ҳаракатларда боғлиқликни шакллантириш;

3. Бадий ижодий фаолиятларни ривожлантириш, ҳаракатлар ўйлаб топиш, рақс ҳаракатларини бир-бирига боғлашни ўргатиш, ўзлаштирган билимлардан мустақил равишда фойдаланиш. Бу вазифаларнинг тавсифига, мазмунига ва муסיқий образнинг ривожланишига мослаштириб асосий дастурни бажариш жараёни амалга оширилади. Бадий образ ҳар хил муסיқий воситаларнинг бир-бирига бўлган таъсири орқали намоён бўлади. Масалан, мазмунли куй билан лад, гармоник тузилиш билан жўр бўлиш фактураси ва ҳ.к. Мана шу воситалар ичидан ҳаракатда ва қўшиққа намоён бўладиганларини белгилаш зарур ҳисобланади. Муסיқий-ритмик ҳаракатларда усул хусусияти кенг қўлланилади. Бунга муסיқий образларнинг ривожланиши ва ўзгаришлар (асосий фикр, сезги, асарнинг тузилиши, суръати, динамик иборалари, регистрлар ва метроритмик муносабатлар) киради. Шунинг учун ритмика машғулотлари жараёнида асосан муסיқага бўлган эмоционал муносабат, қабул қилиш малакалари ҳамда асарнинг муסיқий-ритмик асослари муваффақиятли ривожланади. Муסיқий тарбияда ҳамма ҳаракатлар қўлланилмай, балки катта амплитудадан фарқ қиладиган қўл, оёқ ва белларни фаол мувозанатга келтирадиган ҳаракатлардан фойдаланишни эсда тутиш лозим бўлади. Шундай қилиб, муסיқий-ритмик ҳаракатлар дастури иккита кичик қисмдан иборат бўлиб, муסיқий-ритмик мазмун ва ҳаракат малакаларига бўлинади.

Муסיқий-ритмик малакалар

Болалар муסיқанинг тавсифини жуда эрта сеза бошлайдилар. Улар олдин муסיқани ажратадилар, айрим жойларини фарқлайдилар, жуда аниқ бўлган воситаларни (шаклни, суръатини, динамикасини, метроритмларни) ҳис қиладилар. Буни бешинчи жадвалда яққол кўриш мумкин. Дастурнинг тавсифли хусусиятларидан бири шундаки, талабнинг мураккаблаштирилган ҳолда малакаларнинг у ёки бу тури устида ишлаш жараёни кейинги гуруҳларда ҳам давом эттирилади. Масалан, агар кичик гуруҳлардаги болалардан баланд ва паст муסיқий товушларга бўлган фаоллиги талаб қилинса, мактабгача тарбия ёшдаги болалардан оҳангнинг кучайиши ва сусайишини қабул қилиш фаоллиги талаб қилинади. Муסיқий-ритмик малакалар рақс ўрганиш давомида ўзлаштирилади. Масалан, мактабгача тарбия ёшидаги болалар учун рақс тавсифидаги биронта машқ олинади ва бутун машқ давомида сақланади. Лекин асосан динамик иборалар, яъни аста-секинлик билан оҳангнинг кучайиши, суръатнинг тезлашиши ва тез-тез учрайдиган майда муסיқий чўзимлар ташаббускор бўлади. Натижада болаларга динамик ибораларни, суръат ўзгаришларини, тез ва фавқулотда тўхталиб тугатиладиган ҳаракатларни ўргатишга ва уни

ривожлантиришга имконият яратади. Шундай қилиб, муסיқий образларнинг ривожланиши, муסיқий ифоданинг аниқланиши болаларнинг муסיқий-ритмик малакаларини ўзлаштиришга ёрдам беради.

Мазмунли ҳаракатлар

Муסיқий тавсиф билан биргаликда ҳаракат қилиш учун болалар маълум даражада ҳаракат захирасига эга бўлишлари керак. Улар жисмоний машқлардан драма ва рақсга ўта боришда фойдаланиладилар. Жисмоний машқлардан асосий ҳаракатлар танланиб олинади. Югуриш, сакраш каби машқлар ўйинларда ва рақсларда ишлатилади. Бундан ташқари гимнастик машқлардан ҳам фойдаланилади. Мисол учун елка ижроси, оёғини, белини ҳаракат қилдириш машқларидан фойдаланилади. Бу ҳаракатлар ҳар хил предметлардан (коптоқлар, байроқчалар, ленталар ва ҳ.к.) ва предметларсиз ўрта ва катта гуруҳлардаги болаларга ўргатилади. Бу малакалар болаларнинг яхши жиҳатларида, ўйин ва рақсларни ўргатишда энгиллик туғдиради. Сюжетли драмалаштиришдан дастурли муסיқалар, кўшиқ сюжетини инсценировка (сахналаштириш) қилишлар олинади. Болалар бунда муסיқали-ўйин образларини ифода этадилар. Бу соҳада ҳис-туйғуни чуқурлаштирилишида телекўрсатувлар, кинофильмлар, театр спектакллари ёрдам беради. Бундан ташқари болалар мимикасидан (характерли хусусиятларидан, ижод қилиш фантазияларидан) ҳам кенг фойдаланиладилар. Рақсларда асосан болаларнинг тасаввурига сиғадиган миллий рақс элементларидан фойдаланилади. Шу билан биргаликда болалар рақси учун характерли бўлган элементлардан ҳар хил ҳаракатлар: Айланиш, қўллар ва бармоқларни ҳаракат қилдириш, оёқларни ҳаракат қилдириш (оёқларни топиллатиш орқали, қарсак чалиш ва ҳ.к.) фойдаланилади. Бадантарбиядан ва сюжетли драмалаштиришдан, рақсдан олинган ҳаракатлар ритмика тарбиясида маълум вазифа муסיқанинг тавсифини ифодалаш каби вазифани бажаради. Масалан, бадантарбия машғулотигадаги юриш, қўл ва оёқ ҳаракатларини ҳамда аниқ мувозанатни сақлашга эътибор берилади ва талаб қилинади. Бунда юриш, югуриш тавсифи муסיқанинг жўрлигига қараб ўзгартирилади. Тантанавор марш чалинганда чаққон, аниқ, майин куй чалинганда эса вазмин ва куйчан ҳаракатлар қилинади. Гоҳида писиб келаётган айёр тулки образини ифода этаётганда эҳтиёткорлик руҳидаги ҳаракатларга эътибор берилади.

Болаларнинг муסיқий-ритмик ривожлантириш жадвали

Мазмунли ҳаракатлар малакаларини мураккаблашиб бориши гуруҳдан гуруҳга кенгайиб боради. Масалан, рақс элементларининг ҳажми, қаторларга сафланиши ва ҳ.к. Бундан ташқари сифат томонлари сюжетли, образли ҳаракатлар (ҳар хил муסיқий ўйин образлари, юриш характеридаги нозик муסיқий иборалар) муносабатларини кўрамиз. Шундай қилиб, муסיқий-ритмик ҳамда мазмунли ҳаракатлар бир-бири билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, ҳар хил ҳаракатлардаги муסיқий қабул қилиш ва ижро этиш хусусиятлари бир жараён бўлиб ҳисобланади.

Асосий малака ва маҳоратлар	Гуруҳлар	
	1-кичик гуруҳ	2-кичик гуруҳ
<p>Муסיқанинг умумий тавсифи, регистр ўзгаришлар. Динамик иборалар. Темп ўзгаришлари. Метроритм. Муסיқий асарларнинг шакллари.</p>	<p>Аниқ ифода этилган муסיқа тавсифига мос ҳаракатлар ўргатиш (марш, рақс). Муסיқанинг ўзгаришига қараб баланд-паст товушларнинг кучини ўзгартириш.</p>	<p>Вазмин марш ва рақс тавсифидаги муסיқага мос ҳаракатларни ўргатиш. Динамик иборалар паст-баланд товушлар кучини ўзгартириш.</p>
ўрта гуруҳ	катта гуруҳ	макт.тарбия гуруҳи
<p>Па Паст ва баланд регистрдаги контраст муסיқа тавсифига мос ҳаракат қилиш. Баланд-паст товушдаги ибораларга мос ҳаракат қилиш. Шошилмасдан ҳамда тез ҳаракат қилиш. Метроритмик пульсация билан мослаштирилган ҳолда ҳаракат қилиб, содда ритмик ҳаракатларни бажариш. Икки қисмли муסיқавий асарни бирга бошлаб, бирга тугатиш.</p>	<p>Ранг-баранг тавсифдаги баланд-паст регистрдаги муסיқага мос равишда ҳаракат қилиш. Шошилмасдан, баланд, паст, баландрок, ўртача баланд каби динамик ибораларга мос ҳаракатлар қилиш. Биргаликда шошилмасдан ҳаракат қилишдан тез ҳаракатга ўтиш. Ҳаракатдаги метр, метрик пульсацияни содда ритмик ҳаракатларни қарсақ чалиш орқали белгилаш. Икки-уч қисмли шаклда муסיқий фразаларга мослаштирилган ҳолда ҳаракатларни ўзгартириш.</p>	<p>Муסיқали образ билан мазмунли, паст, ўрта ва баланд регистрдаги муסיқага мослаштирилган ҳолда усул билан ҳаракат қилиш. Муסיқа билан биргаликда ҳаракатни тезлаштириш ва секинлаштириш. Ҳаракатлардаги метр, метрли пульсация, зарб ва содда ритмик ҳаракатларни белгилаш. Ҳаракатларни муסיқий фразалар билан мустақил равишда муסיқий юриш қисмидан кейин ҳаракатларни ўзгартириш.</p>

Муסיкий-ритмик ҳаракат турлари

Ҳаракат орқали муסיкий тарбия бериш ўйин, рақс, машқлар, драмалардир. Ўйин болаларнинг фаол ижодий фаолиятлари бўлиб, муסיқанинг эмоционал мазмунига образли ҳаракатлар орқали йўналтирилади. Ўйин маълум сюжетли, қоидали, муסיкий вазифали бўлади ва дастурий вазифаларни ўзлаштиришда яқиндан ёрдам беради. Ўйинларнинг мазмуни билан муסיкий асарлар умумий тарбиявий вазифаларни бажаришда кўмаклашади. Уларнинг мавзуй тарбиянинг бошқа қисмлари таъсири остида йиғилади (ижтимоий ҳолатлар, табиатдаги ҳодисалар билан танишиш, миллий ўйинлар) ва ҳ.к. Булар ҳикоя персонажларининг айрим тавсифи (айниқса **ҳайвонот** дунёсида) ва муסיкий ўйинларнинг шаклларини белгилаш мактабгача таълим ёшидаги болаларга муסיқа тарбияси бериш услубида асосан икки хил ўйинлар: Муסיкий асбоблар ёрдамида ва кўшиқ ёрдамида ўйинга тушиш каби қисмларга ажратилади. Муסיкий асбоблар ёрдамида ўйинлар ўз навбатида сюжетли қисмлардан иборат бўлади. Бунда персонажларнинг чиқиши, ҳаракатларнинг кенг қулоқ ёйиб кетиши орқали асосий вазифаларни бажарадилар. Кўшиқ ёрдамидаги ўйинлар эса кўшиқни инсценировка қилиш билан рақсларни чамбарчас боғлиқлиги ҳолида бўлиб, уларнинг тузилиш мазмунига боғлиқ бўлади. Кўшиқ ёрдамида ижро этилган ҳаракатларга айрим болалар навбат билан киришиб кетишади. Бунда катта бўлмаган гуруҳчалар ёки гуруҳнинг ҳаммаси ҳаракатларни ўзгартириб қайта тизилиш, давра, қатор, жуфт бўлиб ҳаракат қилишади. Шундай қилиб, муסיкий ўйинлар ўзларининг вазифалари бўйича дидактикага тавсиф жиҳатдан ҳаракатга тегишли бўлади. Уларнинг мазмуни эса муסיқа билан тўлиқ бирга бўлади.

Рақслар

Болаларнинг асосий муסיкий ҳаракатлари рақслардан иборат бўлиб, бунда миллий ва мумтоз рақсларнинг элементларидан тузилган бўлади. Қўйилган вазифа ва умумий мазмунга қараб гуруҳларга бўлиш мумкин. Рақслар кўпинча миллий кўшиқлар билан боғлиқ бўлиб, ижро этиш давомида сюжетларни инсценировка қилишади. Масалан, дам олиш билан бирга бўлган боғлиқлик, байрам-тантаналар ва ҳ.к. Болалар балл ва ҳар хил рақс ҳаракатлар, вокалга ўхшаш ҳаракатлардан тузилган бўлиб, енгил, жонли, тавсифли муסיқа орқали тез-тез такрорланиб турадиган рақс элементларидан ва бошқа ҳаракатлардан тузилган. Бундан ташқари, мактабгача тарбия ёшидаги болалар учун замонавий рақслар, айланиш, қўлларни баравар ёнга чўзган ҳолдаги элементлардан тузилган ҳаракатлардан ҳам фойдаланиш мумкин.

Машқлар

Муסיкий-ритмик ҳаракатлар асосан ўйинлар, рақслар ўргатиш жараёнида ўзлаштирилади. Лекин улардан айримлари кўшимча кун ва шуғулланишни талаб қилади. Болаларни аниқ усул билан машқ қилдириш керак дейлик, бунда педагог вазифани қизиқарли қилиб шакллантириб, болаларни ўзлаштиришига яқиндан ёрдам беради. Айрим машқлар эса болаларни ифодали ҳаракат қилиш малакалари, ўйин образларини ифодали юришда, югуришда, сакрашда ҳамда айрим рақс элементларини бажаришда қўлланилади. Шундай қилиб, ритмика билан мунтазам равишда шуғулланиш учун дастурда ҳар хил воситалар: Ўйинлар, сюжетли ва сюжетсиз ўйинлар, рақсли, инсценировкали ўйинлар кўзда тутилади. Бундан ташқари белгиланган ҳаракатлар бажаришда импровизациялик, аралаш балли ва тавсифли ўйинлардан фойдаланилади.

Машқлардан эса мусиқий ритмик малакалар ва ифодали ҳаракатлар малакаларини ўзлаштириш учун фойдаланилади.

§- 3

Мусиқий-ритмик ҳаракатларни ўргатиш методик усуллари

Мактабгача тарбия ёшдаги болаларга ритмика ва қўшиқ айтишга ўргатиш соҳасида жуда кўп усуллар мавжуд. Биринчидан бошланғич услублардан фойдаланиш, кўргазмали эшитиш қобилятини ривожлантириш, ўқитувчи томонидан мазмунли мусиқа ижро этиш, ўйинларни кўрсатиб, бериш, рақсларнинг айрим қийин унсурларини кўрсатиб бериш, нутқли рақс тўғрисида раҳбарнинг образли тушунтириши, уларнинг усуллари эслатиб туриш ва бир неча бор такрорлаш, таниш бўлган материалларни ривожлантириб бориш ва ҳ.к. Иккинчидан қўшиқ айтиш ва ритмикада навбат билан репертуарларни ўргатиш, ёш ва имкониятларини ҳисобга олган ҳолда ўргатиш ва ҳ.к. Лекин мусиқий асарни тўлиқ ўзига сингдириш, ритмикани ўргатиш жараёни ҳамма ҳаракатлар билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, айрим ҳолда сўз билан ҳам ўзаро муносабатда бўлиши мумкин. Шунинг учун мусиқа билан ҳаракатни тўлалигича ўзига сингдириш қийин. Шундай пайтда ўқитувчи вазифани фақатгина кўрсатиб берибгина қолмасдан, ўйинни образли шаклда, сўз билан биргаликда қисқа-қисқа тушунтиради. Ўйин билан биринчи бор таништиришнинг кўп усуллари мавжуд бўлиб, шулардан қуйидагилари мақсадга мувофиқ келади. Олдин куйнинг бошидан охиригача ижро этиб берилади, сўнг қисқа қилиб тушунтириш ишлари олиб борилади охирида эса мусиқий асар такрорланади. Бу усул асосан сюжетсиз ва қўшиқ жўрлигидаги ўйинларда қўлланилади. Рақс ўргатиш услуби бир-бирига жуда ўхшаш бўлади, шунинг билан биргаликда рақс, ўргатиш жараёнида қизиқтириш муҳитини вужудга келтириш зарурдир. Рақсларнинг мураккаб элементларини ўргатишда қўшимча машқлар қилиш ёрдамида амалга оширилади. Лекин энг асосий вазифа ўқитувчининг тўғри, мазмунли ва уқувли рақсни кўрсатиб бериши ҳисобланади. Бунда болалар ижрочилигининг нуфузи аниқланади. Болаларга рақс ўргатишнинг қуйидаги турлари яхши натижа бериши мумкин.

1. Ўзлаштирилган малакаларни текшириб бориш, болаларнинг ривожланиш қобилятини кузатиб бориш орқали текшириш ҳамда болаларнинг хулқи ва муваффақиятини кузатиб бориш орқали.

2. Ҳар бир болага машғулотлар жараёнида қўлланилган усуллар орқали ўзига ишонмайдиган ва ўзига ҳаддан ташқари ишонган болаларни тартибга солиш учун шароит яратиш, жамоанинг ҳамма аъзоларига кўрсатма бериш, ижро этиб бериш (бунда болалар бир хил вазифани бажарадилар, қолганлари эса кузатиб баҳо берадилар).

3. Зарур бўлганда якка тартибда шуғулланиш (2-3 минутлар давомида).

Бундай методик усуллар болаларнинг мустақил ва ижодий фаолиятларини анча ривожлантиришда муҳим восита бўлиб хизмат қилади. Ўқитувчи болаларни мусиқий асар билан биринчи марта таништириш вақтида уларнинг мустақил равишда мусиқанинг тавсифи, ҳаракат қилиши ҳақида ҳикоя қилишга қизиқтириши лозим. Бундан ташқари болалар ижодини фаоллаштириш учун ранг-баранг усуллар, тасавуридаги предметлар билан машқ қилдириш (тўп ўйини, қорда ўйин ва ҳ.к.) Бунда дастурий мусиқа бир вақтда бошланади ва ўйин

жараёни эслатилади. Шундай қилиб, муסיқий-ритмика ҳаракатларини ўргатиш услубига қуйидагича изоҳ берилади:

1. Репертуарнинг ўзлаштириш жараёнида доимий равишда машқ қилдириш, ифодали ҳаракатлар билан биргаликда муסיқий қабул қилиш малакаларини ривожлантириш орқали амалга ошириш;

2. Репертуар хусусиятини ҳисобга олган ҳолда ўйин, рақс, ўргатиш вазифасини мураккаблаштириб бориш орқали амалга ошириш;

3. Ўрганилган материалларни бир неча бор такрорлаб болаларни мустақил фаолиятида қўллаши орқали амалга ошириш;

4. Ўйинларнинг турли кўринишлари орқали болаларнинг ижодий фаолиятини мужассамлаштириш ва билимини мустаҳкамлаб бориш орқали амалга ошириш;

5. Болаларга ҳар хил мураккабликда ижодий вазифаларни ёшига, шахсий қизиқишига, қобилиятига қараб бериш орқали тавсиф бериш ва ҳ.к.

Илк ёшдаги болаларни муסיқий-ритмик ҳаракатларга қизиқтириш услуби

§- 4

Биринчи ёшда

Болаларнинг биринчи ойлигида катталарнинг қўшиқ қуйлаши, лад гармониясида ижро этилган оҳанглари эшитиши уларда муסיқани эшитишга бўлган фаоллигини кўзгайди. Бу фаолликни олдин умумий тарзда ифода этадилар (қўлларини ҳаракатга келтириш, жилмайиш ёки чинқириш орқали) сўнгра аста-секинлик билан жараён ривожланиб бориб, уларда ҳаракат фаоллиги намоён бўла бошлайди. Болаларнинг умумий ривожланиши ва ўсиши олдин манежда ўтади сўнгра ўтирадилар ва кейин тикка туриб улардаги муסיқа садоси остидаги ҳаракат ҳажми кенгайди. Болаларда бу жарён қарсак чалиш, қўлларини силкитиши, ярим-ёрти ўтириб туриши, қўли билан уриб усулга тушишга ҳаракат қилиши ҳамда катта кишининг қўлидан ушлаб юришга ҳаракат қилиш орқали намоён бўлади. Болалар биринчи ойнинг охирида куйнинг вазмин ёки енгиллигини, тавсифини, ҳамда биринчи ҳаракатнинг ҳаяжон билан рақс усули орқали ҳаракат қилишга ўрганадилар.

Иккинчи ёшда

Болалар бу ёшда улғайиб, бақувват бўлишиб муסיқа ва ҳаракатларнинг элементар боғлиқлигини ўзлаштира оладилар. Масалан, юришга ҳаракат қилиш, маълум оҳанг жўрлигида ҳаракат қилиш ва ҳ.к. Муסיқий-ритмика тарбияси дастури муסיқа оҳанги остида ижро этиладиган айрим ҳаракатларни: юришни, айрим мураккаб бўлмаган ўйин ҳаракатларни ажратишни ва ҳ.к. Тарбиячининг изидан рақс ҳаракатларини такрорлашни (оёғи билан топиллатиш, қарсак чалиш, байроқчаларни айлантиришни, тизза туриб оёқларини пружинасимон эгилтиришни, оёқдан-оёққа сакрашни ва ҳ.к.) ўз ичига олади ва ўз навбатида маълум репертуарлар ҳам танланади. Бу билан эса қуйидаги вазифалар ҳал қилинади: усулга бўлган бошланғич ҳаракат ва болалар томонидан асосий ўйин ва рақс ҳаракатларини ўзлаштиришдир. Бунинг учун болаларнинг эътиборини муסיқа оҳанги оситида ҳаракат қилишга жалб этилади ва оҳанг тугаши билан ҳаракат тўхтатилади. Тарбиячи оддий усул билан ҳаракат қилишни ривожлантириб, болаларга муסיқа садоси остида тўдаларга бўлиниб қарсак чалишга, ҳиринглашишиб ҳаракат қилишга таклиф этилади.

Муסיкий-ритмик репертуар

Болаларнинг муסיкий-ритмик малакаларини ривожлантиришда куйидаги тавсифдаги репертуарлар ёрдам беради. “Марш“ болалар бу тавсифдаги муסיкий асар орқали муסיқа оҳанги остида юришларга ўрганадилар. Кувноқ миллий куйлар ёрдамида эса руқс ҳаракатларини ўрганадилар (оёқларни топиллатиш, кўлларини қирсиллатиш, билакларини айлантириш) ва бошқа ҳаракатлар.

Биринчи ёшдаги болаларнинг муסיкий-ритмик ривожланиши асосида бола билан тарбиячининг биргаликдаги ҳаракати ётади. Биринчи даврда тарбиячи кичкинтойларнинг оёқ-кўлларини ҳаракатини бошқариб, уларнинг усулга бўлган сезгисига имконият яратиб беради. Бола ўтиришга ўргангандан кейин тарбиячи кўлига кўтариб олиб биргаликда рақсга тушади. Бола тикка туришга ўргангандан кейин эса катталарнинг кўлида, манежда тик турган ҳолда ёки кроватга тикка туриб кувноқ муסיқа садоси остида ўйинга туша бошлайди. Шундан сўнг тарбиячи боланинг кўлидан ушлаб ҳаракатларни кўрсатади. Бунда болалар кўлларини силкитади, қарсак чалади ва ҳ.к. Иккинчи ёшдаги болаларга ўйин, машқлар ўргатиш услуби куйидагилардан иборат: Катталарнинг кўрсатишига қараб ўхшатиш ҳаракатлари ҳамда биргаликда ҳаракат қилиш, муסיқа раҳбарининг қисқача кўрсатишлари ва болаларнинг муваффақиятли ҳаракатларига ташаккур билдириш. Қийналаётган болаларга кўрсатмасиз ўз ҳолича ҳаракат қилдириш орқали бошқариб борилади. Болаларнинг муסיкий ҳаракат қилишга нисбатан қизиқишини фаоллаштириш учун ҳар хил усуллардан фойдаланиш мумкин. Масалан, болаларнинг олдида ўйинчилар қандай ҳаракат қилишаётганлигини кўриб туришни айтайлик. Бундан ташқари болалар предметлар орқали ҳам ҳаракатларни бажариш мумкин. Масалан муסיқа оҳанги остида байроқчаларни силкитишиб “марш“ оҳангида юриш қилиш, кўғирчоқларни жиринглатишиб ёки яширишиб уни топиши, рўмолчалар билан рақсга тушишни бажаришлари мумкин. Ўқитувчи ҳар бир рақсни кўрсатиб бергандан кейин дарҳол болаларни қатнашишга таклиф қилиш керак. Масалан, “Бекинмачоқ“ ўйинида муסיқанинг биринчи вазмин қисмида болалар беркинишади ва жимгина ўтиришади, ўқитувчи мен уларни топа олмаяпман деб айтади. Бу вақтда болалар стулларга ўтиришиб олишадилар. Муסיқанинг тезроқ қисми бошлангандан тарбиячи “Болаларни топиб келинглар, бирга рақсга тушамиз“ деб эълон қилади. Шундай қилиб, йилнинг охирида биринчи кичик гуруҳ илк ёшдаги болалар рақс ва осойишта тавсифдаги муסיқага ўзларининг қарсак чалиш, рақсга тушишга ҳаракат қилишга ўргатишлари керак. Илк ёшдаги иккинчи гуруҳдаги болалар эса муסיкий бекинмачоқ ўйнашга, қувиб етиш ўйинига, байроқчалар билан содда ҳаракатлар қилишга, рақсларга кувноқлик кайфиятларини билдиришига (қарсак чалиш, оёқларини топиллатиш билакларини айлантириш, тиззаларини пружинасимон ҳаракат қилишлари) орқали ўрганишлари керак.

Учинчи ёшдаги болалар

Болаларнинг учинчи ёшида умумий ривожланиш муносабати билан бирга уларда мусиқа оҳанги остида ҳаракат қилишлари анча ишонarli лекин етарли даражада мужассамлашмаган бўлади. Ҳали уларда мусиқани бирга бошлаб, бирга тугатиш малакалари етарли бўлмайди. Дастурда кўрсатилган мусиқий ҳаракатлар, малакаларнинг ҳажми қуйидагилардан иборат бўлади: Болаларнинг мусиқа оҳанги билан ҳаракатларни мужассамлаштиришни ўргатиш давомида уларнинг усулга бўлган сезгисини, мусиқий асарнинг тавсифини сингдириш, гоҳида бир мусиқага, гоҳида бошқа мусиқага ҳаракат қилишга болаларнинг эътиборини жалб қилиш керак. Масалан, рақсларни ижро этаётган вақтда болаларнинг ўзлари ҳаракат тавсифини ўзгартириши керак.

Болаларнинг икки қисмли мусиқий асарларнинг ҳаракатларини наст-баланд товушдаги мусиқа билан бирга юриш ҳамда югуришда усул билан бажаришни ўргатиш керак. Болаларга ўйин билан рақсни таништиришда уларни айлана бўйлаб бир-бирларининг қўлларидан ушлаган ҳолда ҳаракат қилиш малакаларини ривожлантириш ўргатиб бориш лозим. Мусиқа оҳанги остида ҳаракат қилиш болаларга айрим иммитацион-образли ҳаракатларни куёнлар, мушуклар, паравознинг товуши ва бошқа образларни ўзлаштиришларига ёрдам беради. Рақс ҳаракатлари ҳам навбат билан мураккаблашиб бир вақтда ҳам қарсақ чалиш ҳам оёғини топиллатиш, оёқдан- оёққа мувозатини ўзгартириш, ярим-ёрти ўтириш малакаларини ўзлаштириш ва бажара олишлари керак бўлади.

Тўртинчи ёшда

Иккинчи кичик гуруҳда мусиқий-ритмик ва ифодали ҳаракат қилиш малакаларини ҳажми бирмунча кенгайди. Улар енгилроқ товушдаги мусиқада марш, рақсларни ажрата оладилар ва қуйга мос қилиб ҳаракат қила оладилар (юришда, югуришда ва сакрашда). Бундан ташқари, оҳангнинг эшитилиш кучига, яъни наст-баланд товушлар, секин ва тез суръатларни ҳам ўз ҳаракатларида ифода этадилар. Гимнастикали, рақсли, образли ҳаракатларда ўқитувчи болаларнинг эътиборини мусиқий асарнинг бошланишига ва тугашига жалб этади. Педагог болаларнинг ифодали ижро этишига эришиш жараёнида уларнинг усул билан юришга, қўл оёқларини мувозанатига, дукилламасдан чопишга ва икки оёқлаб сакрашни ўргатишга ҳар доим эътибор қилиб боради. Натижада аста-секинлик билан ранг-баранг образли ва рақсли ҳаракатларга бойиб, уларнинг мусиқа тавсифини аниқ ифодалашга, навбат билан оёқларини топиллатишига, билакларини айлантиришга, яқка айланишга, жуфт бўлиб айланишга, унча мураккаб бўлмаган қўшиқларни инсценировка қилишга ҳамда мусиқа оҳанги билан бирга матн музмунига қараб ҳаракат қилишга ўрганадилар. Ҳаракатларнинг ривожлантиришга байроқчаларни силкитиш, рўмочаларни силкитиш, майин ҳаракат қилиш, қўғирчоқларни жиринглатиб ҳаракат қилиш каби ҳаракатлар ёрдам беради.

Мусиқий-ритмик ҳаракатлар

Болаларнинг дастурий малакалари ва маҳоратини ўзлаштириш учун дастур ранг-баранг ўйинлар, рақслар ва машқлардан тузилган бўлиши керак. Уч-тўрт ёшли болаларга мусиқий-ритмик ҳаракатларни ўргатиш жараёнида вазифа ва малакалар аста-секин мураккаблашиб бориши лозим. Масалан, болалар стулларга ўтирган ҳолда қўлларини айлантириб ҳаракат қиладилар.

Мусикий асбоблар жўрлигидаги ўйинлар болаларнинг ўйин образларини ифода этиши учун қулай восита бўлиб ҳисобланади. Масалан, “Мушуклар секин югураяпти“, “қуёнлар сакрашаяпти“, “Мусичалар енгил учишаяпти“ ва ҳ.к. Асосан ўйинларни болалар ўз ҳаракатларида қўшиқ оҳанги остида юриш, югуриш орқали ифода этадилар. Қўғирчоқларни қўлларида тебратишиб, улар билан гўёки рақсга тушадилар. Болалар мусиқа асбобларидан доирачалар, қўғирчоқлар ва бошқа чолғулардан фойдаланадилар. Болалар мусикий асбобларининг оҳанги мусикий асарга ўзгача файз киритиб, анча ҳамоҳанглиғни ифода этади. Масалан, қўғирчоқларнинг аниқ қадам ташлаб юришида ёрдам беради. Қиз болалар эса кўпинча доирача, касталетларни полька рақсларини ижро этаётганларида қўллайдилар. Болаларнинг ўйин ва рақсларида қўғирчоқлардан сичқонлар, мушук, тулки ва бошқа қўғирчоқлардан фойдаланадилар. Бу қўғирчоқлардан фойдаланиши болаларга қизиқиш уйғотиб, ҳаракатларни чاقқон ва эмоционал равишда бажарадилар. Рақслар икки-учта ҳаракатлардан иборат бўлиб, уларнинг ёшига қараб мураккаблашиб боради.

Методик усуллар

Мусикий-ритмик ҳаракатларни ўргатиш услублари ўқитувчининг кўрсатиб бериши ва қисқа тушунтириши орқали амалга оширилади. Ҳаракатларни аниқ бажариш устидан ишлаш вақтида ҳаракатларни аниқ ва тўғри кўрсатиб бериш зарурдир. Буни болаларга бажартириш учун ўқитувчининг эмоционал нутқи ҳисобланади. Бунда болаларга ҳаракат қилишга мойиллик пайдо бўлади ва мусиқа билан биргаликда ҳаракат қилинади. Бундан ташқари, ҳар хил қўғирчоқлардан ҳам фойдаланиш мумкин. Ўйин ўргатиш давомида ўйин мазмунан тушунтирилиб, дарҳол болаларга ҳаракат қилишни таклиф этиш лозим. Ўйин мазмунини ўзлаштириш учун зарур малакаларни навбат билан кўплаб такрорлаш жараёнида бажарилади. Тўрт ёшли болаларга мусикий-ритмик ҳаракатлар ўргатиш жараёнида тарбиячи ўзининг кўрсатиб беришидан ва вазифани тўғри бажаришни болаларга кўрсатиб боришдан фойдаланган ҳолда амалга оширилади. Ўқитувчи болаларга мусикий-ритмик ҳаракатларни ўргатиш жараёнида қуйидаги усуллардан ҳам фойдаланиш мумкин. Ўқитувчи рақсни ёки машқни охиригача кўрсатиб бергандан кейин қисмларга бўлиб ўргатиб бошлайди. Болаларни аниқ ва усул билан машқ қилдириш давомида ҳаракатларни олдин ўқитувчининг ўзи кўрсатиб беради ва вазифани тўғри бажараётган айрим болаларга ташаккур билдиради. Болаларга характерли бўлган ҳаракатларни кўрсатишдан олдин ўқитувчи болалардан мусиқага мос бўлган ҳаракатларни кўрсатиб беришни таклиф қилади. Масалан, “Қушлар қандай учади“, “От қандай чопади“ ва ҳ.к. Бунда ўқитувчи вазифани муваффақиятли бажарган болаларни руҳини кўтаради. Машқлар эса катталарнинг кўрсатмасига биноан бажарилади. Ундан кейин ўқитувчининг кўрсатмаси, эслатиши орқали болаларга тушунтиришга ҳаракат қилинади. Масалан, қўл ҳаракатини майин ҳаракат қилдиришда ўқитувчи “Болаларни қўллари мунча майин“ деб болаларга бу машқни бажаришни таклиф этади. Бундан ташқари болаларнинг бир-бирини масофасини текшириш мақсадида ўқитувчи болаларнинг бир-бирини орасидан ўтаётиб “Мен сизларнинг олдингизга келаяпман, мен бу ердан ўта олмайман, сизларнинг олдингизга бора олмайман“ деб қаторларни текшириб мувозанатга келтиради. Йилнинг охирида ўқитувчи болаларнинг мусикий-ритмик малакалардаги текшириб, мусиқанинг контраст характерини сезишини аниқлайди. Масалан, юриш, югуриш, марш ёки мусикий тавсифини ифода эта

лишини, муסיкий асарнинг шаклини сеза олишини ҳамда таниш бўлган рақсни
ро эта олишни болалардан сўраб ижро эттириб ҳаракатларни муסיкий
таришига қараб аниқ бажаришни текшириб кўради.

Ўрта гуруҳдаги болаларга муסיкий-ритмик ҳаракатларни ўргатиш методлари

§ 6

Ўқитишнинг вазифалари ва мазмуни

Мактабгача таълим ёшидаги болаларнинг ташаббусини, қобилиятини
стиришда муסיкий-ритмик ҳаракатлар жуда қизиқарли ва зарур восита бўлиб
хисобланади. Улар ўзларича ўйин персонажларининг тасаввур қиладилар, рақсга
гушадилар, ҳаракатларни кетма-кет келишини эсида саклаб қоладилар. Бадиий
ҳаракатлар эса болаларнинг табиатига нисбатан, атроф-муҳитга нисбатан
тасаввурини чуқурлаштиради, ҳар хил воқеалар ҳақида ҳикоя қиладилар, уларни
тушунтиради ва муסיқага бўлган ҳавас ҳамда қизиқишларини ривожлантиради.
Бешинчи ёшдаги болалар муסיқани бутунлигича қабул қилиш унинг
хайфиятини, умумий тавсифини сезган ҳолда энг содда муסיкий элементларни
онгли равишда ўрганадилар ва фарқлай олишлари. Суръат, динамик ифода ва
регистрлар ёрдамида куйнинг тавсифини, айниқса аста-секин қадам ташлашни,
куёнларнинг тез ҳаракатини англаши мумкин. бу ёшдаги болаларга
ҳаракатларнинг тез ва енгил ўрганишини, чаққон қадам ташлаш ва х.к.
ўргатилади. Бундан ташқари, болаларга усул билан ҳаракат қилишга, аниқ қадам
ташлашга, муסיқа билан биргалиқда ҳаракатларни аниқ бошлаб аниқ тугатиш ва
ривожлантириш ишлари билан ҳар доим шуғулланиб туриш лозим бўлади.
Шуни назарда тутиш керакки, муסיқа билан мазмунли ҳаракат қилиш учун
болалар муסיқани хис қилиши, ҳаракатларни ўзларига қабул қилиши ва бу
ҳаракатлардан фойдалана олиши ҳамда унча-мунча ҳаракат манбасига эга
бўлишлари талаб этилади. Шунинг учун муסיкий-ритмика малакалари ва
маҳоратлари ҳажми беш ёшли болалар учун қуйидагига тузилган ва
ўзлаштирилган бўлиши керак:

1. Муסיқа тавсифи билан мос равишда ҳаракат қилиш.
2. Динамик ифодалар ёрдамида (баланд-паст) товушда регистрлар ёрдамида
юқори ва қуйи пардаларда шошилмасдан ва тез ҳаракат қилиш.
3. Мустақил равишда ҳаракатларни ўзлаштира олиши, шошилмай муסיқа
билан бирга юриш, енгил чопиш, олдинга сакрай олиш, байроқчалар ва
рўмолчалар билан ҳаракатларни (баландга, пастга, ўнгга ва чапга) бажариш.
4. Оёқларни енгил пружинасимон пастга ва юқорига ҳаракат қилиш,
айланадан ҳар томонга қараб тарқаб кетишга ҳаракат қилиш, жуфт бўлиб айлана
ҳосил қилишиб рақсга тушишни ўрганиш, рақс ҳаракатларидан ўрганиш, қарсак
чалиш, оёқларни топиллатиш, битталаб айланиш (қадам билан мулойим чопиш)
орқали.
5. Унча мураккаб бўлмаган рақсларни билиши, ўрганган ҳаракатлардан
фойдаланган ҳолда мустақил ҳаракат қилиш, муסיкий ўйин образлар тавсифини
мазмунли ифода этишни ўрганишлари лозим.

Муסיкий-ритмик репертуар

Муסיкий-ритмик малакаларни ўрганиш ва ўзлаштиришда муסיкий
ўйинлар, рақслар, машқлар билан ўрганиш вақтида вужудга келади. Болалар
муסיқа оҳанги билан бирга ўйнаётган вақтларда сюжетли ва сюжетсиз
ўйинларни ижро этадилар. Сюжетсиз ўйинларда асосий ўринни мусобақа

дақиқаси эгаллаб туради. Сюжетли ўйинлар эса аниқ мусиқий образга эга бўлиб, ҳар хил персонажлар қўлланилади, ўзаро дўстлик муносабатлар вужудга келади ҳамда бошқа ранг-баранг персонажлардан фойдаланилади. Рақслар ва машқлар асосан ўйин таснифида бўлиб, тузилиш бўйича мураккаб бўлмай болаларнинг ҳаракат қилиш маҳоратини ривожлантиради. Масалан, чопиш ва айланиш, жуфт бўлиб югуриш, оёқларни топиллатиб ҳаракат қилиш, қарсак чалиш, жуфт бўлиб рақсга тушиш ва бошқалар. Бу ўйин болаларга қувонч келтириши билан бирга улардан бу рақслар мусиқанинг енгил ва майин таснифини ифода этишни, ўз вақтида ҳаракатларни ўзгартиришни, қарсак чалишда метрик пульсацияни ифода этиш каби малакаларни талаб қилади.

МЕТОДИК УСУЛЛАР

Методик усуллар вазифанинг мураккаблигига, болаларнинг ўзлаштиришига ҳамда материалларни ўзлаштириш вақтига қараб ўзгаради. Лекин энг асосий ва мажбурий вазифа мусиқанинг мазмуни онгли равишда ижро этиб бериши бўлиб қолиши керак. Бу эса болаларнинг қувончли ҳис-туйғу билан қалбларини тўлдирди, уларда фаол интилиш пайдо бўлади ва мустақил равишда ҳаракат қилишда хоҳиш ва қизиқиш уйғотади. Ўқитувчи бунда қандай қилса болаларга мустақил ҳаракат қилишга, изланишга қизиқиш уйғонади?, қолган вақтда кўрсатиб бериш, кўргазмали равишда катталарнинг ёрдам беришини ўйлаб кўриши керак бўлади. Бундай вазифалар асосан сюжетли ўйинларда амалга оширилади. Масалан, Бу усул айниқса инсценировкали ўйинларда жуда қўл келади. Бунда болалар мустақил равишда ифодали ҳаракатларни ўйлаб топишга ҳаракат қиладилар. Машқларда кўпроқ ўйин муҳитини пайдо қилиш яхши натижа беради. Агар рақс ёки машқ ўрганилаётган бўлса ва рақс ҳаракатлари навбат билан белгиланган бўлса, ундан олдин мусиқа ижро этилиб берилади, сўнгра ҳаракатлар кўрсатилиб, унинг тузилиши ҳақида қисқача изоҳ берилади. Айрим ўйин, рақс, машқларни болалар осонлик билан ўзлаштирадидилар. Бунда улар мусиқа оҳангини эшитиб қувонадилар ва ҳаракатларни аниқ бажарадилар. Айрим болалар билан эса кўпроқ шуғулланиш лозим бўлади. Чунки бу болалар қийинчилик билан у ёки бу ўйин, рақсни ўзларига қабул қиладилар. Бу болалар билан кўшимча равишда шуғулланиш лозим бўлади, чунки уларда атроф-муҳитга бўлган муносабати яхши эмаслиги, қаторларнинг ўзгариб туриши ёки айрим ҳаракат элементларини ўзлаштира олмаётганлиги сабаб бўлади. Йилнинг охирига бориб болалар қуйидагича текширилади:

1. Болаларнинг мусиқа асарини эшита олишини, унинг тавсифини (қувноқ, майин, рақсли) очиб бера олиши ва ўз ҳаракатларига мос қилиб бажара олишларини текшириш.

2. Болаларнинг ўз ҳаракатлари билан икки қисмли шаклдаги мусиқанинг биринчи қисмида қарсак чалиш билан, иккинчи қисмида рақсга тушиш орқали бажара олишларини текшириб кўриш.

3. Рақс элементларидан товонни тўғри қўйишни, бармоқларни айлантира олишни, усул билан оёқларини топиллата олишларини текшириб кўриш.

4. Рақс ҳаракатларини мустақил ҳамда эркин қўллай олишларини текшириб кўриш.

5. Қаторларга тизилишни ёки қаторлардан тарқалишни ҳамда жуфт бўлиб ҳаракат қила олишини текшириб кўриш лозим бўлади.

Катта гуруҳдаги болаларга муסיқий-ритмик ҳаракатларни Ўргатиш усуллари

§- 7

Ўқитишнинг вазифа ва мазмуни

Муסיқий-ритмик ҳаракатлар муסיқанинг тавсифига, унинг муסיқий образининг ривожланишига қараб аниқланади. Олти ёшдаги болалар муסיқанинг бутунлигича қабул қилиб, ўз ҳаракатлари билан унинг тавсифини, кайфиятини ифодалай оладилар. Улар муסיқий асарларнинг суръатини, динамик ибораларини, икки қисмлиқ шаклли куйларни осонлик билан фарқлай оладилар. Масалан, куй тавсиф жиҳатидан вазмин бўлса, умумий оҳанг паст, сирли, суръат тез бўлмаган, аста-секин вазминлашиб бораётган бўлса болалар буни ҳис қилишиб, жуда мазмундор қилиб эҳтиёткор овчининг образини ифодалаб берадилар. Муסיқий-ритмик малакаларнинг ривожлантирилиб борилиши ҳаракат билан ижро этилиши керак бўлган муסיқанинг ўйин, рақс ва гимнастикаларнинг биргаликда ижро этилиб борилишидадир. Бу малакалар эса ўйин образларини ва тавсифли ҳаракатларни мазмунли ижро этишга ёрдам беради. Ритмик дастур муסיқий-ритмик малакалар билан, ифодали ҳаракатлар билан бир вақтда ўргатишни талаб қилади. Айрим вазифалар осонлик билан болалар томонидан ижро этилади. Вазифани мураккаблаштириб бориш вақтида оҳангнинг кучайиб ва кучсизланиб боришини ҳаракатларнинг торайиб ва кенгайиб боришини болаларга ўргатиб бориш лозим. Болаларнинг усулга бўлган сезгисини ривожлантириш вақтида тактнинг кучли ҳиссасини сингдириб, ҳар хил гимнастик машқлар, ҳар -хил предметли машқлар, рўмолчалар, ленталар, таёқчалар, қўлларини юқорига ва пастга ҳаракат қилдириш орқали ўргатилиб, сингдириб борилиши керак. Болаларга икки-уч қисимлик шаклларни, муסיқий фразаларни, айрим маълум ҳаракатларни бажаришни ўргатиб бориш зарур. Болалар суръат ўзгаришларини асосан муסיқали ўйин, образли ҳаракатларда яхши ўзлаштирадилар. Бунда болалар усул билан аниқ қадам ташлаб пиёдаларни ёки тез чошиб бораётган отларни ифодалайдилар. Болаларнинг ижодий ривожлантиришда қуйидагилар аҳамиятга эгадир:

1. Мустақил равишда ҳаракат қилишни билиш.
2. Катталарнинг ёрдамсиз айлана бўйлаб тизилишларни, жуфт бўлиб туришни, қаторларни ўзгартиришни, рақс ҳаракатларини навбат билан келишини эсида сақлашни, ифодали ҳаракатларни топа олишни билишдир. Беш-олти ёшли болалар эса қуйидаги малакаларни билишлари керак.
3. Ҳар хил тавсифдаги муסיқаларга усул билан ҳаракат қила олишларини, динамик иборалар билан паст, шошилмасдан (баланд, пастрок, юқори, ўрта, паст регистларда) ҳаракат қила олишни билиш.
4. Шошилмасдан тез ёки вазмин суръатда ва тактнинг кучли ҳиссаларида ҳаракат қила олишни билиш.

Муסיқий-ритмик ҳаракатлар

Дастурга тавсия этилган ўйинлар, рақслар, машқлар ўзларининг турларига, шаклларига, мавзусига қараб аниқ тузилган бўлиши керак. Ўйин мавзуси ҳар хил бўлиши ва номланган бўлиши лозим. Масалан, “Ким ушлари”, “Чакқон бўл” ва ҳ.к. Бу ўйинларда кўп предметлар мусобақа элементлари ҳар хил ҳайвонот образларидан ташкил топган бўлиши керак. Масалан, “Қарға”, “Мушук” ва ҳ.к.. Бундан ташқари, жамоа мавзуси бўйича аниқ ифодаланган бўлиши керак.

Масалан, “Учувчилар аэродромда”, “Бизлар ҳарбийлармиз”, “Биз дўстмиз”, “Ўзингга шерик топ” кабилардан тузилган бўлиши керак. Ўйин тузилишининг шакли ўзининг тавсифи бўйича ёрқин ажралиб туради. Бунда мусобақа элементларини ўз ичига олиб, сюжетли персонаж муносабатлари очиб берилади. Дастурдаги машқлар тахминий бўлиб, амалда эса кўпроқ бўлади. Бу машқлар ёрдамида болалар рақс элементларини ўрганадилар ва мусиқий-ритмик ҳаракатларни машқ қиладилар. Шундай қилиб, дастурда кўрсатилган мусиқий мисоллар болаларни мусиқанинг кенг миқёсда қабул қилишни ривожлантиришга, унинг образини, тавсифини, кайфиятини ҳис қилишлари ва ҳаракатларида ифода этишга ёрдам беради.

Методик усуллар

Ўйинлар ўргатиш услубидаги рақс машқлари мусиқа раҳбарининг аниқ қилиб ижро этиб бериши билан тавсифланади. Шунини унутмаслик лозимки, ритмика мусиқий тарбия воситасининг энг муҳим йўналишидир. Ўқитувчилардан талаб қилинадиган умумий вазифа бу аниқ, мазмунли ҳаракатларни тўғри кўрсатиш ва образли тушунчалардан иборат бўлиши лозим. Ўқитувчининг асосий эътибори болаларнинг мустақил ҳаракатига ва ижодий йўналишини ривожлантиришга қаратилган бўлиши керак. Шу билан бир қаторда ўқитиш жараёнида ранг-баранг услубий усуллардан кенг қўламда фойдаланиб ўзига хос ритмик фаолиятни аниқлашдан иборатдир. Ўйин ўргатишда мусиқий-шоирона образлардан унинг жараёни тўғрисида ҳикоя қилиб бериш билан боғлиқ ҳолда олиб бориш керак. Бунда педагог у ёки бу ўйинни қандай бажариш кераклигини тушунтиради. Ундан кейин болаларга мустақил равишда мусиқага қулоқ солган ҳолда кўшиқни сўзи билан бирга берилган вазифани ифода этишга шароит яратиб беради. Сюжетсиз мусиқий ўйинларда асосан маълум ҳаракатлардан тузилган бўлади. Бундай ўйинларда кўрсатиб бериш ва тушунтириш усуллари қўлланилади. Бундан ташқари усуллардан ҳам фойдаланиш мумкин. Олдин болалар мусиқани тавсифини ва кайфиятини ҳис қилдириш учун эшиттирилади, ундан сўнг унинг тузилишини, асарнинг шаклини кўрсатиб беради. Чунки ҳаракатлар қисмдан-қисмга ўтиш вақтида фразалар билан бирга ўзгаради. Ўйин шаклларида ҳар хил қарсақ чалишлар, оёқни топиллатиш, қўл силташлар, билакларни айлантириш ва бошқа ҳаракатлар ўргатилади. Ундан сўнг болаларга мусиқа оҳангида қандай ҳаракат қилиш таклиф этилади. Охирида эса унинг тузилиши кўрсатиб берилади ва болаларга ўргатилади. Бундай усуллар болаларнинг мустақил ҳаракатини, ижодий хусусиятларини ривожлантиради. Рақслар ҳам худди ўйинлар сингари ўргатилади. Лекин тез-тез қўшимча машқларни бажаришни талаб қилади. Масалан, “Айлана бўйлаб рақсга тушиш” рақсида болалар бирданига айлана бўйлаб юришга ёки айлана бўйлаб қаторларга тизилишга қийналишади. Айниқса айланани кенгайтириш ёки торайтириш вақтида анча қийналишадилар. Бунда ўқитувчи шунга ўхшаш мусиқа билан, лекин ҳаракатлари мос бўлган ҳолда малакалар устида машқ қилдиради. Мусиқий образларни ифодалашни ўргатиш болаларни ижодий вазифаларни, мустақил ҳаракатларни излаб топишга ёрдам беради. Айрим машқлар эса болаларни рақсларда, ўрганиши қийин бўлган ҳаракат элементларини ўзлаштиришга қаратилган бўлади.

Болалар ижоди

Беш-олти ёшдаги болалар нимадир ўйлаб топишни, уни ривожлантиришни, нимадир бунёд қилишни жуда яхши кўришадилар. Бунда ижро этиладиган жуда

кўп мусиқалар болаларнинг ижодий фаолиятини ўз ҳаракатларида фойдаланишга, кўшиқларни инсценировка қилишга яқиндан ёрдам беради. Айрим мусиқий асарлар бастакорлар томонидан махсус ёзилган бўлиб, мактабгача тарбия ёшидаги болаларнинг мусиқий ўйин ижодини тамомиллаштириш учун фойдаланилади. Топишмоқ, кўшиқлардаги образлар ва ҳаракатларни болаларга ўргатиш айниқса қизиқарли. Масалан, тарбиячи маълум бир топишмоқ айтиб “**Ҳамма жойи момик, тўртта панжаси бор, ўзининг эса мўйловчаси бор**” деб маълум куйни ижро этиб беради. Шунда болалар топишмоқни мазмунини аниқлаб керак бўлган ўйин образини ифода этадилар. Педагогнинг кўрсатиб бериши бўйича болаларнинг мустақил ҳаракат қилиши ўқув ва ижодий вазифаларни услубини ранг-баранг қилиб болаларнинг ижро этиш фаолиятини фаоллаштиради. Мусиқий-ритмикани ўргатиш жараёнида ҳар бир боланинг билимини текшириб кўришда педагог ҳар хил вазифалар таклиф этиш билан бирга ранг-баранг усуллардан фойдаланади. Асосий малакаларни ўзлаштиришда мусиқий тавсиф билан мос равишда ифодали ҳаракатларни, мусиқий мазмунни тушунишни текширишда куйидаги йўллардан фойдаланиш мумкин. Болаларга таниш бўлмаган куй ижро этилиб берилади ва болалар қатнашувчи персонажларни номини айтиб беришади. Сўнг тарбиячи болаларнинг ҳаммасини урта гуруҳга бўлиб чиқади ва ҳар гуруҳга образли ҳаракатларни импровизация қиладилар ҳамда уларнинг тавсифли хусусиятларини берадилар. Рақс ҳаракатларининг аниқлиги ва усул билан ижро этилиши жуфт бўлиб ижро этилаётган вақтда текширилади. Ҳар бир жуфт алоҳида ҳаракат қилиб бошқа қатнашувчилар эса уларни кузатишади ва ижро этилишини баҳолаб борадилар. Болаларнинг айрим рақс элементларини, ўтириб туриш билан бирга оёқларни алмашиб ташлашлар, енгил сакрашда оёқларни олдинга навбат билан қўйиш малакалари, яқка тартибдаги машғулот давомида текширилади. Болаларнинг рақсга нисбатан ижодий ёндашишларини куйидаги усул билан текшириш мумкин: Гамма қатнашувчиларни гуруҳчага бўлиб, миллий рақс мусиқаси ижро этилиб берилади ва ҳар бир гуруҳга ўзининг композициясини кўрсатиб бериши таклиф қилинади. Бунинг учун аввало ижодий ва қизиқарли муҳит вужудга келтирилиши керак. Педагог рақс элементларининг айрим кўринишларини кўрсатиб беради, болалар эса рақсни ривожлантириб ижро этиб берадилар. Шундан сўнг педагогнинг ҳаракатлари ёрдамчи сифатида бўлиб, болалар фаол ҳаракат қилишиб рақсни ижро этиб берадилар. Шундай қилиб машқларнинг мазмуни ва тури ўқув вазифаларига боғлиқ бўлиб, айрим рақс элементларининг яхши ижро этилишига боғлиқдир. Бунинг учун болаларнинг енгил ва осонлик билан ҳаракатларни бажариш учун болаларни доимий равишда шуғуллантириб борилиши лозим.

Мактабгача таълим ёшидаги болаларга мусиқий-ритмик ҳаракатларни ўргатиш услублари.

§-8

Ўқитишнинг мазмун ва вазифалари

Етти ёшли болаларга мусиқий-ритмик ҳаракатларни ўргатиш болаларнинг олган билимларини мустаҳкамлашдан иборат бўлиб, олдинги гуруҳларда қилинган барча ишларнинг хулосаси ҳисобланади. Лекин шу борада бир нарсага эътибор бериш лозимки, агар кўшиқ ўргатишда боғча билан мактабнинг бири-бирига боғланиши жуда яхши бўлса унда иш бошқача тус олади. Масалан,

мактабга ритмикага жуда кам ўрин берилиб, етарли даражада олиб борилмайди. Бунинг учун мактаб билан мактабгача тарбия соҳасини бир-бирига якин эмаслигини таъкидлаш керак. Лекин мактабда ритмиканинг аҳамиятини юқори баҳолаш лозим, чунки ритмика мактаб болаларини эстетик ривожланишига, аклий қобилиятига, маънавий эркинлик сифатига бўлган таъсир мактабда шуғулланиш учун зарур восита бўлиб ҳисобланади. Сабаби шундан иборатки, ритмика болаларнинг тасаввурини жуда яхши ривожлантиради. Бундан ташқари ҳар хил персонажлар билан ҳам қўшилиб кетаверади, мусиқа оҳанги билан бирга болалар ҳаракат қиладилар, аниқ шароитда ижодий вазифаларни бажардилар, фикрларни фаоллаштиради ва ифодали ҳаракатларни мужассамлаштиради. Рақснинг у ёки бу элементини ўзлаштириш учун машқлар бажариш, қаторларга тизилиш, гимнастик ҳаракатлар болаларни мунтазам равишда меҳнат қилишга ўргатади. Ритмика билан шуғулланиш жараёнида болаларнинг мусиқий эшитиш қобилиятини ривожлантиради. Болалар ўзларининг ҳис туйғуларини ифода этишлари учун болалар доим мусиқага бўйсунуши ва ёрқин образли ҳаракатлардан унумли фойдаланиш лозим. Хуллас, ритмика мусиқа тилиниг мазмунини тушунишда муҳим воситалардан бири бўлиб ҳисобланади. Олти-етти ёшли болаларни ўқитиш дастури олдинги гуруҳлардаги қилинган ишлар каби бўлиб асосий талаб мусиқа тавсифига мос равишда ифодали ҳаракат қилишни шакллантиришга қаратилган. Рақсларни аниқ ва ифодали ижро этиш, ижодий интилиш малакалари, фаоллик ва мустақил ҳаракат қилиш устидан ишлаш давом эттирилади. Дастурда талабга бўлган мураккабликлар яна ёрқин кўрсатилади. Болаларнинг мусиқага бўлган фаоллигини яна ҳам оширишда, эмоционал муносабатига эътибор берилади. Ўйин сюжетларига ҳаракатларни ифодали ижро этиш, персонажларнинг ҳаракатлари ва бошқа ҳаракатлар ўргатилади. Болалар бу ёшда фақат қуёнга ўхшаб сакраб, айниқда ўхшаб секин ва вазмин ҳаракат қилмай балки улар ҳаракат қилаётган персонажларнинг тавсифини уларнинг сифатини (ботирлик, кўрқоқлик, вазминлик ва ҳ.к.) ҳамда воқеанинг ривожланишини, ҳаракатдаги қаҳрамоннинг дўстона муносабатини ҳам ифодалашлари керак. Олти-етти ёшли болаларга анча мураккаб бўлган ҳамда ҳар хил мусиқий ифода воситаларига эга бўлган (кучайтириш, кучсизлантириш, тезлатиш ва секинлатиш) бир регистр оралиғидаги анча юқори ва паст жарангдорликка эга бўлган, етарли даражада метроритмик асослари ривожлантирилган асарлар билан таништирилади. Болалар мусиқий вазифаларни бажариш давомида юришни, байрамона кўтаринки руҳни, вазмин ҳамда майин ҳаракатлар тавсифларини дифференция қилишни ўрганадилар. ўқитиш жараёнида болалар "Мусиқий ўйин" терминлари нимани ўргатишини хоровад, рақс, полька қадами, алмаш қадам ва бошқа ҳаракатларни яққол тушунишади. Айниқса болаларда ижодий фаолият анча мукаммаллашади. Бунда дастурда мустақил равишда ўйин қўшиқларини инсценировка қилиш, ўйинда қаҳрамонга бериладиган мусиқий тавсифномани ижро этишни, айрим вақтда унча мураккаб бўлмаган рақс композицияларини ўйлаб топиш каби фаолият турлари назарда тутилади. Дастурий малака ва маҳоратларнинг ҳажми куйидагича бўлади: Болаларни мусиқий образ билан бирга ифодали ҳаракат қилишга ўргатиш, мусиқанинг ранг-баранг тавсифини, динамикасини, ҳаракатни тезлаштириш ва секинлатиш, метрик пульсация ҳаракатлари орқали метрни аниқлаш, мусиқий фаразалар билан бирга ҳаракатларни ўзгартириш, мусиқа бошлангандан кейин мустақил равишда ҳаракат қилиш ўргатилади. Мусиқа

тавсифи билан мос равишда умумий ҳаракатлар: Тантанали ва байрамона юриш, майин ва мулойим, енгил чопиш, ингилиш ва кенг ҳаракат қилиш, оёқдан-оёқга сакраш, предметлар ва предметларсиз ҳаракат қилиш, ҳар хил ўйин образларини ифодали бажариш ва рақс ҳаракатларини билишлари лозим. Болаларнинг ижодий қобилиятини ривожлантиришда мустақил равишда ўйин кўшиқларини инсаенировка қилишни, ўйинда ифодали ҳаракат қилиш учун янги-янги вариантларни ўйлаб топишга, рақс элементларини бир-бирига қўшишга, унча мураккаб бўлмаган рақсларни композиция қилишга ўргатиш керак.

Мусиқий-ритмик репертуар

Ўйинларда, рақсларда мусиқани ўрни жуда юқори бўлиб, болаларнинг ифодли ҳаракат қилишида энг асосий кўзғовчи восита бўлиб ҳисобланади. Шу фикрдан келиб чиқиб, мусиқага бўлган асосий талаб юқори бадиий савия, ва маънавий йўналиш ҳисобланади. Бундан ташқари мусиқий асар жуда мазмунли, қулай, шаклан яхши тузилган ҳамда болаларга қувонч бағишлайдиган ва уларнинг ҳаракатларини мукаммаллаштиришга ёрдам бера оладиган бўлиши керак. Ҳаракат қилишга ўргатиш амалиётида вокал ва чолғу мусиқалардан (ўзига хос ва миллий) фойдаланилади. Тарбияда асосий йўналишни бастакорларнинг болалар мусиқасидаги ижоди эгаллайди. Бастакорлар томонидан ёзилган болалар рақси, ўйинлар, машқлар педагогларнинг фаол ёрдами туфайли педагогик йўналишни вужудга келтириш ва болаларнинг мусиқий ритмик ривожланишида фаол восита бўлиб хизмат қилади. Болаларнинг мусиқий ўйин, рақс ижоди уларнинг ўйинида, композицияларда ва рақсларда мустақил импровизация қилишга мойиллик туғдиради.

Метод ва усуллар

Мактабгача тарбия ёшидаги болаларни тарбиялашдаги услуб ва усуллар ранг-баранг бўлиб куйидагича изоҳланади:

1. Фаолиятнинг ҳар хил турларини бўлиши-мусиқий ўйинлар, хороводлар, рақс ва машқлар.
2. Ўйиннинг, рақснинг, машқларнинг ва дастурий мажмуа маҳоратнинг тузилиш хусусиятларини мазмуни.
3. Ҳар хил ўйинларни, машқларни ва бошқа ҳаракатларни ўргатиш давомида ўша малакаларнинг навбат билан ўзлаштирилиши.
4. Айрим ўйин, рақс ва бошқа ҳаракатларни навбат билан ўргатилиши.
5. Дастурий репертуарларни ўзлаштиришда болаларнинг қобилиятларини ривожлантириш ва ҳ.к.

Бундай методик усуллар унча мураккаб бўлмаган ҳаракатларни навбат билан ўргатиш анча қулайликларга эга. Рақс ўргатиш ҳам мусиқани эшитиб кўришни, айрим мураккаб элементларни кўрсатиб беришни талаб қилади. Агар рақс икки қисмли шаклдан иборат бўлса (нақорат) бунда тушунтириш бутун композиция бўйича тўлиқ ёки қисмларга бўлинади. Агар жуда мураккаб мусиқий шаклдан – масалан, ҳаракат тузилиши ранг-баранг бўлса, унда қисмларга бўлиб тушунтириш ва кўрсатишни талаб қилади. Машқларни ўргатиш услуби олдинги гуруҳларга ўргатиш услубларига ўхшаш бўлади. Методик усуллар ўйин мазмуни, хоҳиши ва дастурий маҳоратига қараб ривожлантирилади. Олдиндан ўйин таҳлил қилиниб, кейин ижро этиш қандай малакалар кераклиги зарурлиги тўғрисида режа тузилади. Бу ёшдаги болаларнинг ҳаракат қилиш малакалари унча мураккаб бўлмайди. Шу хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда ўқитувчи керакли методик усулни танлайди.

Энг мураккаби охирги ҳамоҳангликдаги фразалар бўйича ҳаракатларни якка тарзда бошлашидир. Бу ерда таниш бўлган машқлар керак бўлади. Бунинг учун мустақил равишда бажариладиган машқлардан фойдаланилади ва ўйинни таҳлил қилиш ва ўйинни ўзлаштиришда болаларнинг олдига қўйиладиган вазифаларни белгилашда қўлланилади. Методик усулларнинг йўналиши бир маромда мунтазам равишда болалар маҳоратини ва қобилиятини ривожлантиришга ҳамда репертуарни ўзлаштиришга қаратилган бўлиши лозим. Бу усуллар ўзига хос тавсифга эга бўлиб, болаларнинг мусиқага қулоқ солишини, уни ҳис қилишини ўз ҳаракатларида белгилаб боришни тақазо этади. Усуллар босқичлар бўйича материалларни ўргатиши туфайли ўзгартириб борилади. Масалан, биринчи босқичда мусиқани тўлиқ қабул қилишни талаб қилади. Бунда болалар уни умумий тавсифини, кайфиятини ҳис қилишлари лозим. Навбатдаги босқичда эса ўргатиш бир неча машғулотларга чўзилади. Бунда энг мураккаб ва ифодали ижро этиш элементларини ўзлаштириш учун машқлар қўлланилади. Болалар билан якка тартибда шуғулланиш ҳам мақсадга мувофиқ бўлади. Лекин бунда уларнинг имкониятлари ҳисобга олинади. Охирги босқич такрорлаш бўлиб, бунда болаларни қийналмасдан ва мустақил равишда ижро этишга қаратилади. Методик усуллар болаларни қайси сифатлари ва қобилиятларини ривожлантиришга қараб педагог томонидан мукамаллаштириб борилади. Мусиқий-ритмик фаолият ижодий ва маҳорат билан ижро этиладиган фаолият бўлиши керак.

Болалар ижоди

Болаларнинг ижодий ҳаракат қилиши учун кўплаб ўйинлар, хороводлар, инсценировкалар мавжуд бўлиб, болаларнинг ижодий ёндашишига шароит яратиб беради. Педагог болалар фаолиятини ижодини йўналтириш давомида ижодий вазифаларни аста секинлик билан мураккаблаштириб бориш орқали бажаради. Масалан, болаларга айрим персонажларни импровизация қилдиради, кейин эса улар бир неча персонажлар ролини бажарадилар ва уларни тавсифли белгиларини аниқлайдилар. Шу мақсадда махсус мусиқий-адабий сценарийлар, кўшиқлар, пьесалардан фойдаланиш зарур. Бу эса болалар томонидан жуда қизиқиш билан ижро этилади. Рақсларда ҳам ўзига яраша ижодий вазифаларга ўрин берилган. Бунда болалар энг содда импровизациялар рақсчалардан тортиб, таниш бўлмаган мусиқа орқали бажара оладилар. Болалар жамоа тарзда ҳам вазифалар олишлари мумкин. Бунда болалар маслаҳат қилишиб рақс композициясини ўйлаб топишга ҳаракат қилишади. Юқоридаги вазифаларни ҳал қилишда асосан икки қисмлик шакли куйлардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлади. Бу болаларнинг ижодий ёндашувига ёрдам берибгина қолмасдан балки уларни фаоллаштиради, ташаббускорлик кўрсатади ҳамда мустақил равишда ҳаракат қилишади. Йилнинг охирига бориб педагог ўқитиш ҳулосасини чиқариш учун болаларга қуйидаги вазифаларни таклиф қилади:

1. Персонажларнинг тавсифли хусусиятларини ифода этиши (юриб келаётган кўғирчоқ, айёр тулки ва бошқа образлар).
2. Жуфт бўлиб рақсни чиройли, тўғри ва ёрқин ижро этишни таклиф этиш. Бунда болалар жуфт бўлишиб, алоҳида алоҳида рақсга тушадилар, қолганлари эса баҳо беришади, ўқитувчи эса белгилаб боради.
3. Ўйланган режа бўйича рақс тузилади, болалар жуфт бўлишиб рақсни қандай ижро этилишини маслаҳатлашадилар. Шу борада ўқитувчи икки болани чақириб рақсга туширади, натижада бир-биридан яхшироқ рақсга тушишга

ҳаракат қилаётган болалар ҳаракатлар ўйлаб топишга интиладилар. Бундан ташқари ўқитувчининг нотаниш бўлган мусиқа ёки кўшиқ ижро этиб бериши орқали ҳам болалар ўзининг ҳаракат қилиш услубини, инсценировка қилиш пайтида ҳаракатларни инсировизация қилишга интилишига қараб ўқитувчи бир йиллик яқун ясайди. Шундай қилиб, олти-етти ёшли болаларнинг мусиқий-ритмик фаолиятида мусиқий ўйинлар, рақс ва машқлар фақатгина ижрочилик маҳорати бўлиб қолмасдан, балки ижодий ҳам бўлиши лозим. Болалар ўйинларини мустақил равишда импровизация қилишлари, унча мураккаб бўлмаган композицияларни, ҳамда рақсларни туза билишлари керак.

Савол ва вазифалар

1. Болаларнинг умумий ривожланишида мусиқий-ритмик ҳаракатлар қандай аҳамиятга эга?
2. Мусиқа билан ҳаракатнинг ўзаро боғлиқлиги нима билан ифода этилади?
3. Мусиқий ритмик ҳаракатларнинг вазифаларини санаб беринг?
4. Мусиқий-ритмик ва ифодали ҳаракатлар малакаларига тавсиф беринг?
5. Ҳар хил мусиқий-ритмик ҳаракатларнинг (жисмоний, хореографик, образли, драмали) асосий хусусиятлари нима билан изоҳланишини аниқ мисолда кўрсатиб беринг.
6. Болалар боғчаларидаги ҳар хил гуруҳлардаги дастурий ритмиканинг талабларининг фарқига тавсиф беринг?
7. Болаларнинг ёшига қараб мусиқий-ритмик ҳамда ифодали ҳаракатлар малакаларининг жадвал бўйича таҳлил қилиб беринг ва мураккаблашиб боришини тушунтириб беринг?
8. Ўйинларда, рақсларда, инсценировкаларда, сюжетли ва сюжетсиз ўйинларда ва машқлар қандай тавсифли хусусиятлари бор?
9. Ўйин, рақс ўргатиш услубининг хусусиятларини кўрсатиб беринг.
10. Рақс, сжюетли ва сюжетсиз ўйинларни навбат билан ўргатилишини кўрсатиб беринг?
11. Ўйин ва рақсларни ўргатишда қандай яқка тартибда ёндашиш кераклигини тушунтириб беринг?
12. Болалар боғчаларида кичик ва катта гуруҳлардаги болаларга мусиқий-ритмик ҳаракатларни ўргатишда методик усулларнинг хусусиятлари нимадан иборат?
13. Мактабгача тарбия ёшидаги болаларга биронта рақс ёки ўйин ўргатиш учун методик усул тузиб беринг?
14. Халқ кўшиқлари мисолида хоровод учун биронта композиция тузиб беринг?

7-Бўлим

Болалар мусиқа асбобларида ижро этиш

§-1.

Болалар мусиқа асбобларида ижро этиш фаолият туридир.

Болаларнинг ҳаётида кўғирчоқлар ва мусиқа асбоблари ҳозирги замон шароитида болаларга эстетик тарбия бериш вазифаларининг ўсиши натижасида мусиқий кўғирчоқлар ва болалар мусиқий асбобларига алоҳида ўрин берилиши талаб қилинмоқда. Болаларнинг ижодий фаолиятини ривожлантириш учун оилада, болалар боғчаларида мусиқа асбобларидан кенг кўламда фойдаланилмоқда. Мусиқий асбоблардан фойдаланишнинг турли имкониятлари

мавжуд бўлиб, боғчаларда якка тартибда давом эттирилади. Педагог, авваламбор, муסיкий асбоблар ёрдамида болаларда муסיқа билан мустақил равишда шуғулланишга мойиллик уйғотишга эришиши керак. Болалар таниш бўлган нақоратларни, унга мураккаб бўлмаган ритмикаларни, айрим интонацияларни импровизация қилишни, таниш бўлган айрим куйларни ижро этишга ўрганадилар. Болалар боғчаларида муסיкий асбоблар тўлиқ даражада бўлиши лозим, чунки бу асбоблардан ансамбл ёки кичик оркестр тузишга имконият бўлсин. Болалар муסיкий асбоблари тўлиқ жарангли, ўзига хос оҳангдор бўлиши ва оғирлик бўйича енгил бўлиши керак. Ҳозирги ишлаб чиқаришда ҳамда сотувда бир қанча муסיкий кўғирчоқ ва асбоблар бор. Бу асбобларда ўрганиш учун унинг тузилиши, қандай ижро этиш кераклиги, ўрганиш товушини қандай ҳосил қилиш кераклигини билиш лозим бўлади. Муסיкий кўғирчоқлар асосан сюжетли ва дидактик ўйинларда фойдаланилади. Муסיкий кўғирчоқлардан энг кичик ёшдаги болалар фойдаланилади. Кейинчалик айрим муסיкий кўғирчоқлар оркестрда ҳам қўлланилади.

Муסיкий асбоблар турлари

Болалар муסיкий асбоблари ўзининг оҳанги ва тавсифи жиҳатидан маълум гуруҳларга ажратиш мумкин:

1. Товушсиз муסיкий асбоблар.

Бу асбоблар фақат муסיкий асбобларнинг кўринишигина ўхшаб товуш чиқармайди. Масалан, пардасиз пианино, торсиз дўмбира ва ҳ.к. Бу асбоблар товуш чиқармаса ҳам, уларнинг ташқи кўриниши болалар учун қизиқарли бўлиб, ижро этиш жараёнини ифода эта олади. Бунда болалар кўпинча ўзларини муסיкий раҳбар ўрнида кўришиб, муסיкий машғулотлар, ёки бўлмаса ўзларини пианиночи ўрнига қўядилар ҳамда ўзларига таниш бўлган куй-қўшиқларни ижро этишга ҳаракат қилишади. Мана шу ҳамма фаолиятлар болаларнинг ижодий тасаввурини ва муסיкий эшитиш қобилиятларини ривожлантириб боради.

2. Товушли муסיкий асбоблар.

Шақилдоқлар, бубнлар, доирачалар, кастанетлар ва учбурчак чолғулар киради.

3. Бир хил товушга эга бўлган муסיкий асбоблар.

Болалар сурнайчалари орқали ҳар хил усуллар бериш мумкин.

4. Маълум даражада куйга эга бўлган муסיкий асбоблар.

Бу муסיкий куттилардир. Бу асбобларда ижро жараёнида механик куч таъсир эттирилади.

5. Бу ўйинчоқ асбоблар диатоник ва хроматик товуш қаторга эга бўлиб, пианино, кларнетлар ва бошқа муסיкий ўйинчоқ асбоблар. Бу асбоблар маълум даражада юқоридаги муסיкий асбоблардан фарқ қилиб, уларни ижро этишда, айниқса, хроматик товушқаторлик асбобларда ҳар хил муסיкий куйларни ижро этиш мумкин. Шунинг учун бу асбобларни кенгрок ўрганиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Диатоник ва хроматик товушқаторга эга бўлган муסיкий ўйинчоқ асбоблар

Бу асбоблар маълум тавсифга эга бўлиб, пуфлаб чалинадиган муסיкий асбоблар гуруҳларига бўлинади.

Торли мусиқий асбоблар

Дўмбиралар, дуторлар, рубоблар (ғижжаклар) киради. Бу асбобларда товуш ҳосил қилиш учун бармоқлар билан торларга тегизиш орқали юпка пластинка ёки медиаторлардан фойдаланган ҳолда амалга оширилади.

Пуфлаб чалинадиган асбоблар

Най, сурнай, карнай ва бошқа асбоблар киради. Бу асбобларни пуфлаш орқали товуш ҳосил қилинади.

Уриб чалинадиган клавишли асбоблар

Бу асбоблар ўйинчоқ рояль, пианинолар бўлиб, клавишларни босганда товуш ҳосил бўлади.

Уриб чалинадиган асбоблар

Металлафонлар, барабанлар, кастанетлар, ксилофонлар, доиралар, ноғоралар киради. Бу асбобларнинг асбоб танасига қўл билан ёки тайёкча билан уриш орқали товуш ҳосил қилинади. Бу асбобларнинг мусиқий тарбиядаги вазифалари у ёки бу гуруҳларга қараб белгиланади. Илк ва кичик гуруҳдаги болалар билан ишлаш вақтида асосан шақилдоқлар, қўнғироқчалар, найчалар ва бошқа асбоблар. Айрим ўйинларда ўйинчоқ асбоблар жихоз сифатида ҳам фойдаланилади. Масалан, болалар қўнғироқчаларни тақиб олишиб, "Тойчоқ" ўйинида бубиларни уриб жўр бўлишиб рақсга тушишади. "Поезд" ўйинида эса қўнғироқларни жиринглатишиб поезднинг жўнашини ифода этадилар. Мусиқий дидактик ўйинларда асбобларнинг роли бирмунча ошади. Болаларга асбобларнинг товушига товуш баландлигига, чўзимига, тембрига, динамикасига қараб фарқлаш таклиф этилади.

Болаларнинг товуш баландлигини фарқлаш қобилиятини ривожлантиришга қуйидагича ёндашилади. Қайси қўнғироқ баланд эшитилаётти ёки қайси қўнғироқча паст эшитилаётти деб ижро этиб кўрсатилиб, уларнинг товуш баландлигини аниқлаш ривожлантирилади. Болаларнинг усулга бўлган сезгисини ривожлантиришда қуйидаги усуллардан фойдаланиш мумкин: Бир бола ҳар қандай асбобда битта маълум товушни усул билан беради, иккинчи бола эса такрорлайди ва ҳ.к. Болаларнинг товуш тембрига бўлган ҳис туйғусини ривожлантиришда фақатгина асбобларнинг товушини таққосламасдан балки асбобларнинг тембрини ва товуш тавсифини ҳам фарқлашни таклиф этиш керак. Масалан, доирачалар билан бубилар ва ҳ.к. Бу машқларни, айниқса, мусиқий топишмоқ сифатида олиб борса мақсадга мувофиқ бўлади. Болаларнинг динамик ибораларга бўлган муносабатини ривожлантиришда болаларнинг имкони борича ижро этишини назарда тутган ҳолда ҳамма асбоблардан фойдаланилади. Масалан, болаларнинг ижро этиш вақтида товушларни кучайтириши ёки кучсизлантириши орқали амалга оширилади. Оркестрни ёки ансамблни жамлаш учун ҳамма асбоблар торли, пуфлаб чалинадиган ва клавишли асбобларнинг ҳаммаси бўлиши керак. Лекин болалар эътиборни майин, паст охангдаги асбобларнинг кўпроқ бўлишига жалб қилиш керак. Бошқа асбоблар иложи борича камроқ бўлгани дуруст, чунки бу асбобларнинг товуши баланд бўлиб, юкоридаги асбобларнинг товушини бўғиб қўйиши мумкин. Болалар оркестри учун гуруҳ қуйидагича бўлиши керак. Доирачалар 6-8 киши, металлафонлар 5-7 киши, бубн бир киши бўлиши керак. Оркестрга болаларни шундай қўйиш керакки, раҳбарнинг ўнг томонида паст товушли асбоблар, чап томонда эса баланд товушли асбоблар, орқа тарафга эса уриб чалинадиган асбоблар жойлаштирилиши керак. Лекин айрим вақтларда

оркестр тўлиқ бўлмайди. Масалан, Уриб чалинадиган асбоблар олиб ташланади. (Айрим куйларда) ёки фақат миллий асбоблардан тузилган оркестрдан фойдаланиш мумкин. Бундай оркестр тартиби фортепьяно жўрлигида ва фортепьяно жўрлигисиз ҳам ижро этилиши мумкин.

Ўқитишнинг вазифаси

Ҳамма гуруҳларда мусиқий асбоблар билан машғулотлар олиб борилади. Агар энг кичик гуруҳдаги болаларга асосан ўйинчоқ мусиқий асбоблар таништирилса, юқори гуруҳларда эса ҳар хил мусиқий асбоблар билан танишиб, аста-секинлик билан бу асбобларда ижро этиш малакаларини ўзлаштира бошлайдилар. Болалар мусиқа асбобларида ижро этишни ўрганиш дастур билан мос равишда ўрта, катта ва мактабгача тарбия ёшидаги болаларга ўргатилади. Дастурнинг мазмунига катталарнинг ижросидаги куйларни эшитиш ҳамда болалар мусиқий асбобларларига ўргатиш каби вазифалар киради. Болаларнинг боғчага келганлигининг охирида куйидаги билим ва малакаларга эга бўлишлари керак:

1. Асбобларнинг номларини билиш, унинг оҳанг тавсифини ва ҳ.к.
2. Асбоблардан фойдаланиш йўллари ва уларда ижро этиш маҳоратини билиши.
3. Баланд ва паст товушларда фойдаланилишни ҳар бир асбобда билишлари.
4. Мусиқий чолғулар пардаларидаги нота товушларини (до-ре-ми-фа-сол-ля-си) ни билиш.
5. Ҳар хил асбобларда энг содда ижро этиш маҳоратига эга бўлишлари, бармоқларни майин ҳаракат қилиб, металлфонда, ва бошқа чолғуларда ижро эта олиши.
6. Кларнетда, нафасни тўғри тақсимлаш, пианинода товушларни бўғиш йўллари билиши.
7. Бубн ва кастанет чалишда тўғри ушлашни билиш.
8. Ансамблда ижро этиш вақтида умумий динамикага риоя қилишни, суръатига қулоқ солишни ва мусиқани бир вақтда бошлаб бир вақтда тугатишни билиш.
9. Энг содда динамик ибораларнинг элементларини билиш.
10. Якка тартибда содда кўшиқлар ва нақоратларни билиши.
11. Таниш бўлган кичик кўшиқларни эшитиш орқали териб чалишни билиш.
12. Ритмик ва мелодик нақоратларни импровизация(сайқаллаш) қилишни билиш каби билим ва малакаларини ўзлаштиришлари керак.

Мусиқий репертуар

Болалар мусиқий асбоблари учун тузилган репертуар ўзининг бадиийлиги ва қулайлиги билан ажралиб туриши керак. Булар мавзу жиҳатдан ранг-баранг, миллий мусиқа ва замонавий бастакорлар ижодидан тузилган мусиқалардан иборат бўлиши керак. Болаларнинг ҳис-туйғулари кўйинча жамоа тавсифида бўлиб, уларни мусиқа оҳанги ҳаяжонга солади. Катта гуруҳдаги болалар эса лирик кўшиқларни қабул қилишни ва ижро этишни яхши кўришади. Бундан ташқари болаларнинг қизиқишига яқин бўлган асарлардан ҳайвонот дунёси ҳақидаги асарлардир. Бу борада гап репертуарнинг катталигида бўлмай, балки жанрларнинг бир-бири билан ўзаро киришиб кетишидир. Масалан, “Маршлар” ўзининг тавсиф жиҳатидан ҳар хил бўлиб, “Рондо” турк услубида

бўлади. Кўшиқ куйлашда Н. Тўраназаров мусикаси “Бахтиёрлар кўшиғи” ўзининг енгил ва аниқ марш усуллари билан ажралиб туради.

Бахтиёрлар кўшиғи

Ў. Қурбон шёъри

Н. Тўраназаров мусикаси

Тантанавор

Музыкальный фрагмент в нотной записи с лирическими текстами на узбекском языке. Музыка написана в тональности D-dur (два диэза) и метре 2/4. Фрагмент начинается с тантанавора (танцевального марша). Музыкальный текст состоит из пяти строк нот, каждая со своим лирическим текстом. В конце фрагмента есть знак секстона (S).

Ку-чок о - чиб, меҳ - ринг со-чиб, о - на ва - тан ай - ранг - дер.
 Қув - ноқ ку - либ, завқ - ка тў - либ, бул - бул ка - би сай - ранг - дер.
 1. Хал - қим бул - о - мон юр - тим бул - о - мон
 2. мон Хал - қим бул - о - мон, юр - тим бул - о - мон
 1. мон
 2. мон

Кучоқ очиб, меҳринг сочиб,
 Она ватан, айранг дер
 Қувноқ кулиб, завққа тўлиб,
 Булбул каби сайранг дер

Нақорат:

Халқим бул омон,
 Юртим бул омон.

Қўп миллатли ҳамдаммиз,
 Қўллар қўлда, қўзлар йўлда.
 Шон қучамиз хардам биз,
 Зеҳнимиздан, меҳримиздан.

Нақорат:

Халқим бул омон,
 Юртам бул омон.

Рақсларда эса бундан ҳам хилма-хилликларни кузатиш мумкин. Лекин умумий талаблар билан биргаликда мусиқий репертуарда махсус талаблар ҳам бўлиб, болалар мусиқа асбоблари жиҳатидан тавсифли хусусиятларга ҳам эга. Оркестр учун мўлжалланган асарларда албатта болаларнинг имкониятларини эътиборга олиш зарур. Булар қуйидагилардан иборатдир. Куйнинг диапазони унча катта бўлмай товушлар кетма-кет келган бўлиши ёки бўлмаса унча катта бўлмаган интервал орасида бўлиши ва такрорланиб туриши, фактураси эса анча ёрқин, усул жиҳатдан унча мураккаб бўлмаслиги, яъни кўп такрорланиб турадиган усул айланмаларидан тuzилган бўлиши керак. Агар динамик ривожланиш ўзгартирилишини талаб қилса, унда жуда аниқ қилиб ўзгартирилиши керак. Чунки ҳали болаларнинг эътибори аниқ бўлмай ижро этиш маҳорати анча суст бўлади. Ўқитувчининг энг асосий вазифаси болаларга мусиқий асбобларда ижро этишни ўргатиш бўлиб, уларни мусиқага қизиқтиришидир. Болалар мусиқий асбобларида ижро этиш учун репертуарлар қуйидагича бўлиши керак:

1. Бошланғич машқлар учун кичик-кичик куйчалар.
2. Якка тартибдаги ўйинлар учун кўшиқлар, айтишувлар ва ҳ.к.
3. Жамоа бўлиб ижро этиш учун куйлар, кичик кўшиқлар.

Муסיқий асбобларда ўзлаштириш машғулоти катта қизиқиш билан олиб борилиши керак. Шунинг учун ҳам болаларни катталарнинг оркестрда ижро этиши туфайли эшитилган муסיқий оҳанг билан таништирилади. Энг аввало, тўғри ижро этишга ўргатиш бўлиб, Биринчи навбатда усул билан ижро этишга ўргатишдир.

Бошланишда бир товушга эга бўлган куйлар ўргатилади. Бундай муסיқий асарларни болалар осонлик билан ўзлаштира оладилар. Якка тартибда машқлар ўтказиш учун ҳар хил айтишувлар (шоирона матн билан)дан фойдаланиш мумкин. Бу эса болаларнинг эслаб қолиш қобилиятини ривожлантириш билан биргаликда улар кўшиқ айтишади ва мустақил равишда ўзлари ижро этадилар. Жамоа бўлиб ижро этиш оркестр гуруҳига боғлиқ бўлади. Оркестрга ижро этишни ўргатиш учун муסיқий фразаларни аниқ қилиб ижро этишга ўргатиш лозим. Айниқса аралаш оркестрда аниқ кўринади, чунки ҳар бир асбоблар гуруҳи ўз вақтида муסיқий боғланишлари керак. Шундай қилиб, болалар муסיқий асбобларида ижро этаётиб улар ўзларининг шахсий ҳожатларини чиқарадилар ва жамоада келишган ҳолда ҳаракат қилишга кўникма ҳосил қиладилар.

Болалар муסיқий асбобларида ижро этишга

ўргатиш услублари

ўргатиш усуллари

Ҳар бир ЧОЛҒУ асбобини ижро этишда ўзига яраша қийинчилиги бўлиб, болаларнинг имкониятига қараб вазифа берилади. Муסיқий асбобларда ижро этиш услубида ҳар хил муסיқий вазифалар навбат билан ўргатилиши керак. Бу борада ҳали педагогик анъаналар етарлича эмас. Бошқа ижролар қатори куйларнинг ўргатишда тўғри ижро этиш усулларида унумли фойдаланиш зарурдир. Бу ерда асосан жамоа билан якка тартибда ишлашдаги боғлиқлик равшан кўриниб туриши керак. Амалда муסיқий асбобларда ўргатишда ҳамма билан бир вақтда шуғулланишади ёки муסיқий асарни ҳаммага бараварига ўргатишади. Бу усул болаларни чарчатиб, эътиборини чалғитиб юборади. Бу борада бошқа усуллардан фойдаланиш мумкин. Масалан, умумий машғулотда болаларга чолғу асбоблари таништирилиб, унинг асосий ижро этиш усуллари билан таништирилгандан сўнг асбоб бошқа гуруҳларга узатилади. Бу гуруҳда энди болаларнинг ўзларининг ташаббуси билан бир-бирига танита бошлайдилар. Муסיқа раҳбари фақатгина ёрдам бериб боради. Бу вақтда умумий машғулотда бошқа асбоб билан таништириш давом эттирилади. Аста-секинлик билан диатоник ва хроматик товушқаторларга эга бўлган асбоблар билан таништирилиб борилади. металафонлар, аккордеонлар, уриб чалинадиган асбоблар билан таништиришда оз вақт кетади. Шунинг учун машғулотда иккита ёки учта асбоб олиб кириш мумкин. Масалан, доира, бубн, кастанетлардир. Бу асбобларда болалар фақат усул беришни ўрганадилар. Муסיқий асбобларда ижро этишни ўргатиш услубида тахминан қуйидаги вазифалар бажарилиши керак.

1. Ижро этиш техникаси малакаларини ўзлаштириш.
2. Айрим асбобларда ижро этишга ўргатишда ва ўзлаштиришда вазифаларни навбат билан бажариш.
3. Айрим муסיқий асбобларга ўргатиш.

Техник маҳоратлар

Ижро этиш маҳорати чолғу асбобининг тузилишига боғлиқ бўлиб, болага биринчи навбатда асбобни жойлаштириш усулини топиш керак. Металлафон ва ксилофонларни асосан бирон нарсанинг устига қўйиб боланинг тиззаси баробар қилиб жойлаштириш лозим. Барабан ва бубни бел атрофига қўйилгани маъқулроқдир. Учбурчакни эса бирон нарсага илиб қўйиш керак. Мусиқий асбобларда ижро этишга ўргатишда товушни тўғри ҳосил қилдириш зарурдир. Масалан, металлафонда ижро этиш пайтида ургични кўрсатгич бармоқ билан чўпни ост қисмига, бош бармоқни эса чўпни уст қисмига қисган ҳолда ушлаш керак. Зарб пластинканинг ўрта қисмига тегиши керак, лекин енгил урилиши лозим. Бунда биллак жуда эркин тугилиши керак. Чунки агар чўпни қаттиқ қисиб ушлаб урса товуш жуда баланд чиқади ёки ургични пластинканинг устига қолдирса, товуш ёқимсиз ва хира чиқади. Кастанетнинг товуши жуда баланд шунинг учун уни қўлга олиб енгилгина уриш керак. Бунда товуш пастроқ эшитилади лекин усули аниқ эшитилади. Учбурчакда ижро этишда чўп билан горизонтал қисмининг ўртасига урилади. Зарб енгил ва қисқа бўлиши керак. Агар товуш кўп чўзилса, унда қўл билан ушлаб тўхтатиш керак. Бубннинг товуш хусусияти ҳар хил бўлиб, зарбнинг қандай урилишига боғлиқ. Агар бубннинг четига ва ўрта қисмига бирин-кетин урилса ўзига хос ҳар хил товуш ҳосил бўлади. Болалар товушнинг сифатини ҳис қила бошласалар унда ҳар хил усулларга тезда кўникма ҳосил қилишиб, эшитиш қобилиятлари ўсади ва ўз хатоларини тузатишга ўрганадилар.

Вазифаларнинг кетма-кетлиги

Ўргатиш жараёнида мусиқа раҳбарнинг ўргатиш усули болаларнинг янги машғулотга қизиқтиришга қаратилган бўлиши керак. Ҳар бир мусиқа асбобининг товуш тавсифига бирон бир табиат манзараси ифода этиб туриши лозим. Масалан, қушлар, ҳайвонлар товушига, инсоннинг нутқига ўхшатишга ҳаракат қилиш керак. Педагог қушларнинг овозини ўхшатиш учун болаларга “Қушчалар жарангли ва баланд сайрашади” деб цитрада ижро этиб беради.

Металлафон ёмғир томчисини яхши ифода этади. Олдин томчилар секин томади сўнг тезлашади ва кучаяди. Масалан, намгарчилик ҳамма болаларга гўёки походга кетдик, дегандек бўлади.

Бу усуллар билан педагог ҳар бир асбобнинг ифода этиш имкониятлари билан таништиради. Чўндан, пластмассадан, металл предметлар ранг-баранг товуш хусусиятларига эга бўлиб, болалар бунга катта қизиқиш билан қулоқ солишиб, навбат билан ҳаракат қилиши ва ҳар хил ритмик усулларни ва вазифаларни бажарадилар. Бунда болалар қуйидаги машқларни бажариши мумкин.

Мусиқий садо

Болалар иккита кичик гуруҳларга бўлинишади.

1-зиқ. Ўқитувчи чўп билан тақиллатади.

2-зиқ. Биринчи кичик гуруҳча оёқларини товони билан топиллатишади.

3-зиқ. Иккинчи гуруҳча бармоқлари билан иккинчи қўлига уриб товуш чиқаришади.

Шунга ўхшаш машқлар ривожлантирилиб, усул сифатида ҳам қўлланилса бўлади. Бундан ташқари инсон нутқини интонацияларини ифодали ижро этиш усули билан речитатив тарзда кўникма ҳосил қилдириш ҳам мақсадга

мураккаблаштириб бориш керак. Бу борада секунда интервали оралиғидаги куйларни ижро этиш енгилроқ бўлади. Шунинг учун машқдан кейин битта товушдан нақоратларни ижро этиш мақсадга мувофиқ. Чунки, куй интонациялари майин бўлиши, халқ йўлида айтиладиган кўшиқлар мисол бўла олади.

Анча мураккаб бўлган ижро этиш маҳоратини ўзлаштиришда репертуарни аста-секинлик билан мураккаблаштириб боришга имконият яратади. Асосан болаларнинг мусиқага бўлган сезгисини, унинг кайфиятига, мусиқий воситага кулоқ солиши муҳим ҳисобланади. Чунки ҳар бир бадиий асар ўзгача, ва ўзига хосдир. Шунинг учун ўзлаштириш услуби ҳар хил бўлади. Агар болалар биринчи маротаба бирон мусиқий асарни тинглаган пайтида уларнинг мусиқий қабул қилиш қобилиятини фаоллаштиради. Бунда болаларга шу куйни қайси асбобларда ижро этса яхши, қайси жойини бошқа асбобда ижро этса бўлади, деган саволлар берилади. Бунда жуда қизиқ усулни қўлласа бўлади. Болалар куйни басталашга ҳаракат қилишиб, ўзларини қарорини чиқаришиб қайси асбоб куйни гўзаллаштиради ёки қайси асбобда куй чиройли чиқади деб айтишадилар.

Мусиқий асарларни ўргатиш услублари

Куйлар қанчалик мураккаблашиб борса фортыпяно жўрлиги ҳам шунча ривожлантирилган бўлади, шунинг учун ўргатиш жараёнини шошилмасдан ривожлантириб бориш керак. Кўпинча педагогик амалиётда шундай усул қўлланилади: Болалар ўзларининг асбобларида куйни ижро этадилар, катталар эса фортыпянода жўр бўладилар. Ҳамоҳангликни ранг-баранг қилиш учун бошқача усулда олиб борса бўлади. Масалан, педагог томонидан куйни ҳаммаси ижро этилади, болалар эса металлафонга куйини эмас, балки гўёки жўрнавозликни ижро этадилар, яъни ладни товушга мос қилиб биринчи ва бешинчи, ёки биринчи, тўртинчи, бешинчи босқичларни ижро этадилар. Мусиқий асарларни асбобларга бўлишда енгил ва қисқа товушли асбоблардан фойдаланиш муҳимдир. Бу металлафон ва учбурчакдир. Мусиқий асбобларда ўргатиш фақат репертуарни ўрганишдан иборат бўлмай, балки ижодий тавсифда бўлмоғи лозим.

Болаларнинг мусиқий ижодини ривожлантириш усуллари

Болаларнинг мусиқий ижодий фаолиятлари мусиқий асбобларнинг товуш имкониятларидан бошланади. Бу изланиш педагог томонидан йўналтирилади. Масалан, “Какку қандай сайрайди”, “Ёмғир қандай ёғади”, “Момақалди роқ қандай гумбурлайди” деб болаларга ижро этишни таклиф этади. Мактабгача таълим муассасаларида болаларга мусиқий асбобларда ўргатиш жуда энкилотчилик ва навбат билан амалга оширилиши, ҳамда муҳим саналиши керак. Ўргатишнинг муваффақияти болаларга мусиқий машғулотларнинг ҳамма шартларини мужассамлаштиришга боғлиқ бўлиб, машғулотларда маълум таълимдаги билим ва малакалар ҳамда репертуарларни анча кўпайтиришдир. Болалар ўрганган кўшиқларини жуда қизиқиш билан ўзларининг асбобларида ижро этишга, байрамларда ва дам олишларида қўллайдилар. Болаларнинг янги мусиқий асбобларда ўргатишда қизиқтириш вазифаларини бажаришга у ёки бу асбобларни ижро этишда асбоблар танлаш, ўзларининг ижросини сифатига баҳо бериш каби вазифаларни бажарадилар. Бу эса ўз навбатида уларнинг умумий мусиқий ривожлантиришда жуда қимматли манба бўлиб ҳисобланади. Ўқитувчи болаларнинг ижодий фаолиятларини ривожлантиришда уларга ҳар хил шартлар беради. Масалан, Ижро этган таниш мусиқий асарнинг баҳолашлари

ёки бирон бир асбобда ўзининг шахсий ижроси, қушларнинг сайрашини ифода этадиган асбобларни танлаш ва ҳ.к. Бу борада тарбиячи билан муסיқий раҳбарнинг роли жуда муҳим ҳисобланади. Улар фақат машғулотларга раҳбарлик қилиб қолмасдан, балки болалар муסיқий асбобларида эркин ижро этишлари, асбобларнинг тузилиши ва ижро этиш усуллари билишлари керак. Шундай қилиб, муסיқий асбоблар ва муסיқий ўйинчоқлар болаларнинг ҳаётини гўзаллаштириб, уларнинг шахсий ижодига мойиллик қўзғайди. Муסיқий асбобларда ижро этишни ўрганиш болаларнинг эшитиш қобилиятларини, усулга бўлган сезгисини, тембрларнинг фарқлаши, динамикани ҳис қилишларини ривожлантиради. Болалар ҳаракати жараёнида уларда мустақиллик, эътибор ва ташкилотчилик аломатлари намоён бўлади.

Савол ва вазифалар

1. Мактабгача тарбия ёшидаги болаларга муסיқий асбоблар ва муסיқий ўйинчоқларнинг қандай аҳамияти бор?
2. Болалар муסיқий асбобларининг турларига изоҳ беринг?
3. Болалар муסיқий асбоблари ва ўйинчоқларининг хусусиятларини айтиб беринг?
4. Қайси ёшдаги болаларга муסיқий асбобда ижро этиш ўргатилади?
5. Мактабгача тарбия ёшидаги болаларга муסיқий асбобларда ижро этишга ўргатиш услублари қандай бўлиши керак?
6. Болалар муסיқий асбобларида ўргатишнинг шакллари санаб беринг.
7. Муסיқий асбобларда ижро этишда болаларнинг ижодий фаолиятини очиб беринг.

III-қисм

8-Бўлим

Болаларнинг муסיқий фаолиятини ташкил қилиш шакллари Муסיқий машғулотлар

§- 1

Муסיқий машғулотларнинг таркиби ва мазмуни

Болаларга билим беришнинг асосий шакли муסיқий машғулот бўлиб, мунтазам равишда аниқ бир мақсадга йўналтирилган ва ҳар томонлама болаларни тарбиялаш ва муסיқий қобилиятларини шакллантиришдан иборатдир. Машғулотлар кетма-кет тузилган бўлиб, ҳар хил муסיқий фаолиятларни ўз ичига олади. Булар қўшиқ айтиш, ритмика, муסיқа тинглаш ва муסיқий асбобларда ижро этишни ўрганиш ҳамда элементар муסיқа саводига эга бўлишдан иборат. Муסיқий машғулотлар бир вақтда ҳамма гуруҳлар билан олиб борилади. Бу машғулотларнинг таркиби ва мазмуни болаларнинг ёши ва ўқув вазифасига боғлиқ бўлади. Болаларнинг биринчи ёшидан ўқитишнинг бошланғич босқичида қабул қилинади ва бола билан катталарнинг фаол муносабатига асосланади. Илк ёшдаги иккинчи гуруҳдан бошлаб ҳамма гуруҳлар билан олдин майда гуруҳларга бўлиб, кейин эса ҳамма билан 10-13 минутдан ҳафтасига икки мартадан ўтказилади. Машғулотларнинг мазмуни қўшиқ айтишга ўргатишни, ритмика билан шуғулланишни, муסיқа саводи элементларини ўргатишни, муסיқий асбобларда ижро этишни ўргатишни ўз ичига олади. Бу турлар бўйича билим ҳажми муסיқий тарбиянинг дастур ва вазифаларига ҳар бир гуруҳ бўйича белгиланади. Машғулотларнинг мазмунини очиш учун айрим умумий саволларга тўхталиб ўтиш мақсадга мувофиқ бўлади. Муסיқий машғулотларда ва бошқа машғулотларда умумий тарбиявий ишлар бажарилиб, ўқув

материалларига ижодий ва ташаббускорлик муносабатлари шаклланади. Ўзлаштирилган малакалар сифатига бўлган талаб гуруҳдан-гуруҳга ўтиш жараёнида кенгайиб мураккаблашиб боради. Болалар бу машғулотлардан бирданига бир неча мусикий фаолият турларини ўрганадилар. Масалан, Қўшиқ айтиш, мусикий ҳаракатлар қилиш ва ҳ.к. Машғулотнинг тузилишини мураккаблиги шундан иборатки, ўқитувчининг мохирлик билан болаларнинг эътиборини бир турдан иккинчи турга алмаштиришдир. Машғулотнинг бошқа бир мураккаб томони бу ўқув материални навбат билан ўргатиш, бошланғич таништирув, ўқитиш давомида малакаларни ўзлаштириш, такрорлаш, ўрганилган вазифаларни ижро этиш ва ҳ.к.

Машғулотлар тузилишига қўйиладиган асосий талаблар

Мусикий машғулотларни режалаштириш вақтида тарбиячи қўйилган талабларни қуйидагича ҳисобга олиши керак:

1. Ақлий, жисмоний ва болаларнинг эмоционал шаклланиши.
2. Ўргатилиши керак бўлган репертуарларни навбат билан ўргатиш.
3. Болаларнинг мусикий қобилиятини ривожланишида малакаларнинг ўзлаштирилиши, билими, мусикий репертуарларни ўргатишни мужассамлашишига эътибор қилиш.
4. Болаларнинг ёшига мос бўлган мусикий вазифалар ва ҳ.к.

Бу талабларни кенгроқ кўриб чиққанимизда қуйидагиларни бажариш лозим. Ўқув материаллари ўзининг мураккаблиги бўйича ҳар хил бўлиб, вазифа етарлича ақлий фаолликни талаб қилади. Шунинг учун машғулотларнинг бошланишида мураккаблигига қараб вазифалар берилади. Масалан, Қўшиқ айтишдан олдин жисмонан кийин бўлган машқлар бериш мақсадга мувофиқ эмас, чунки болаларнинг нафас олиш ритмига таъсир этиб, қўшиқ айтиш сифатига анча таъсир этади. Шунинг билан бир қаторда машғулот охирида кетма-кетли ҳаракат қилдириш ва умумий оғирликни пасайтириш лозим. Ўқитиш амалиётида фаолиятларнинг ҳар хил турларини аниқ мақсадга қаратиб бўлиб чиқиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Бунинг учун машғулот бошида унча катта бўлмаган мусикий ритмик машқлар, айрим рақс элементларидан тузилган машқлар берилади. Бу ҳаракатлар вазифани тўлиқ бажаришда имконият яратади. Машқларни бажариб бўлгандан кейин болаларни ўтиргизиб қўшиқ айттирилади, мусиқа тинглайдилар. Ўқитишнинг кейинги босқичи уй шаклидаги мусикий ритмик фаолият бўлади. Бунда қувноқ рақс ва хороводлардан иборат бўлади. Ниҳоят кейинги босқичда яъни комплекс тарзда олиб бориладиган машғулотда мавзу фақат мусиқа билан уйғунлаштирилмасдан, балки тасвирий ва бадиий санъат ҳам иштирок этади. Мусиқа асосий бадиий образ бўлиб тавсифли белгилар, поэзия, чизмачилик, театрлашган ҳаракатлар фаол иштирок этади. Шу билан бирга умумий тарбиявий вазифалар космос билан таништириш, қишни ўтказиш, армия, она ва ҳ.к. Бу йўллар болаларни бадиий тажрибаларини бойитади. Машғулотнинг таркиби эгилувчан бўлиб, болаларнинг ёшини эътиборга олиш, унинг мазмуни, материалларнинг хусусиятларини эътиборга олиш муҳим ҳисобланади. Илк ва кичик мактабгача тарбия ёшидаги болаларга гуруҳлардаги машғулот анча ёрқин тусда ўтказилади ва ўйин тавсифида ўтади. Педагог мусикий машғулотларни режалаштириш вақтида фаоллик ва ижодий ёндашиши лозим бўлади. Шундай қилиб, мусикий машғулотларнинг таркиби болалар фаолиятининг турли шаклларини ўз ичига олиб, дастурий ва умумтарбиявий вазифалар амалга оширилади.

Муסיқий машғулотларнинг режалаштириш ва ҳисобга олиш

Муסיқий машғулотларни режалаштириш бу педагогик жараёнинг энг асосий шартларидан бири ҳисобланади. Муסיқий машғулотларнинг талаби истиқболли тарбиявий вазифаларни ҳисобга олиш ва режалаштиришдан иборатдир.

Катта гуруҳлардаги тахминий истиқболли режалаштириш.

6-илова

Муסיқий вазифалар	Билим ва малакалар	Репертуар		
		Март	апрел	Май
Болалар овози ва эшитиш қобилиятини ривожлантириш да қўшиқчилик малакаларини ўзлаштириш. .	2-3 ёндош тоналликда ва куйчан қўшиқ айтиш (журли ва журсиз) Қўллари билан юқориги ва пастги товушларни кўрсатиши орқали терция интервали оралиғидаги баланд ва паст товушларни фарқлаш Ватанга муҳаббат руҳидаги муסיқий асарларнинг жонли тавсифини қабул қилдириш.	Ф.Назаров “Ватаним” муסיқаси.	Д.Омонул - лаева”. “Кел ўртоқжон ўртоқ “	Д.Омонул- лаева. ”Онажонлар байрами”

Истиқболли режалаштириш

Болалар боғчаларида тарбия бериш ва ўқитиш дастуридаги ўқув материаллар чорақлар бўйича бўлинган бўлиб, унда аниқ шартлар қўйилмаган, шунинг учун дастурда истиқболли режа тузиш зарурати туғилади. Бу режа педагогнинг қўшиқлар, рақсларни, хороводларни ўргатишда ва уларнинг вазифаларини тасаввур қилишга ёрдам беради. Раҳбар бира-тўла ҳамма гуруҳларда бир вақтда машғулот ўтказади. Истиқболли режа эса қилинадиган вазифаларни мувофақиятли бажаришда яқиндан ёрдам беради. Машғулотлардаги истиқбол режалардан 2-3 ойлик иш учун тузилган вазифаларни кўриб чиқамиз.

1. Муסיқий фаолият турларининг ҳаммаси.
2. Билим ва малакалар ҳажми.
3. Муסיқий фаолият турларининг барчаси бўйича репертуарлар.
4. Болаларнинг умумий ва муסיқий ривожланиши, билими ва ижро этиш маҳоратини текшириб кўриш.

Муסיқий фаолиятнинг ҳар хил турлари бўйича режа тузиш вақтида унинг вазифалари аниқлаш. Масалан, Катта гуруҳларда куйидагича аниқланади:

Қўшиқ куйлаш. Бунда қўшиқ ўрганиш жараёнида вокал малакаларини ўзлаштириш, машқлар, овозларни ривожлантириш, нота саводини ўргатишга тайёрлаш ва қўшиқ ижрочиликлари кўрилади.

Муסיкий-ритмик ҳаракатлар. Бунда рақс ҳаракатларини бажариш малакаларини ўзлаштириш, ўйинларда персонажларни якка тартибда ижодий тасаввур қилиш, ҳаракатнинг ифодалилиги, муסיкий ўйин ва рақс ижодкорлиги ўрганилади.

Муסיқа тинглаш. Муסיқага бўлган муносабатини тарбиялаш, муסיқани фаол қабул қилиш, муסיқа тўғрисида бошланғич маълумотларни ўзлаштириш.

Болалар муסיқа асбобларида ижро этишни ўрганиш.

Айрим асбобларда ижро этиш малакалари ва маҳоратлари, якка тартибда ижро этиш, жамоа тарзда ижро этиш малакаларини ўрганишларидан иборатдир. Болалар фаолиятининг у ёки бу тури бўйича билим ва малакаларни режалаштириш вақтида режадан кўчириб олиш тавсия этилмайди. Чунки режадаги кўшиқда Масалан, М.Икромова муסיқаси, Д.Омонуллаева шеъри "Баҳор гуллари" кўшиғини олайлик бунда енгил кўтаринки руҳда, шодон кайфият билан куйлаш дейилган.

Баҳор гуллари

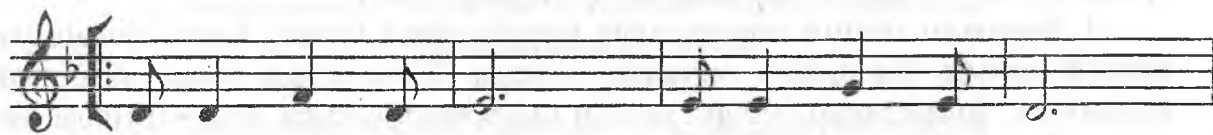
Д.Омонуллаева шеъри

М.Икромова муסיқаси

Ўртача тезликда

Най, най, на, на, най, на, най, най, най, на, на, най, на, най.

Ат - роф ям - я - шил, ба - хор чо - ги - да

ў - сиб - ди гул - лар Ва - тан бо - ги - да.

Бу малакалар дастурга мос келади, лекин бу малака фақат шу кўшиққа мўлжалланган. Муסיкий фаолиятнинг ҳамма турлари бўйича режалаштирилган репертуарда шуғулланиш вақти бирон бир кўшиқни ўргатиш вақти кўрсатилади. Бу эса асарнинг умумий сонини аниқлашда имконият яратади. Истикболли режа куйидаги билимларни текширишни ўз ичига олади. Муסיкий эшитиш қобилиятини, овозини, ҳаракатдаги ифодаликни, ижодий ёндашишни ва ҳ.к текширишга мойиллик берган кўрсаткичлар эътиборга олинади. Масалан, Муסיқа асбобларида кўшиқларни ижро этиш, муסיкий асбоблар жўрлигида кўшиқни мазмунли ижро этиш, қанча болалар у ёки бу кўшиқни нечтасини

ёдан билишди ва ҳ.к. Бундан ташқари тўғри ижро этадиган болаларнинг сонини билиш, муסיқий эшитиш қобилиятини ривожлантириш кўрсаткичини, товушларнинг баландлигини, чўзимини, муסיқага кулоқ солган ҳолда катталарга кўшилиб кета олиш малакаларини ва ҳ.к. Муסיқий ритмик ҳаракатларда ҳам таниш бўлган айрим ўйин элементларини ўзлаштириш, ўйинда ижодий ёндашиш сифатларини текшириб кўрилиши мумкин. Муסיқа тинглаш жараёнида муסיқий қабул қилиш малакаларини текширишда педагог қуйидаги хусусиятларни текширади. Болаларнинг қувноқ ва вазмин кўшиқларни фарқлай олишини, катта гуруҳдаги болалар эса муסיқий бошланишни, янги кўшиқда айрим ёрқин воситаларни фарқлаш ва шунга ўхшаш ритмикадан, муסיқа тинглашдан, муסיқий асбобларда ижро этишдаги вазифалар режалаштирилади.

Тақвим режа

Тақвим режа келгуси машғулотларнинг дастурий вазифаларини ўз ичига олади. Булар репертуарлар ва энг керакли методик усуллардан иборат бўлади. Режа бир-икки ҳафтага мўлжалланиб, яъни иккита тўртта машғулотни ўз ичига олади. Чунки ўқув материаллари етарли даражадаги ҳажмга эга бўлиб, ҳар хил фаолият турларидан иборат бўлади. Шунини таъкидлаб ўтиш лозимки, ҳамма машғулотлар юқори ташкилий савияда ўтадиган бўлиши керак.

Бир машғулотдаги тахминий тақвим режа.

(Катта гуруҳларда)

Болаларни қатор шаклида туришиб, марш садоси остида зал бўйлаб юриш, атроф муҳитга нисбатан мувозанатини кўниктириш, марш суръатига мос равишда юриш.

1. **Рақс элементлар бўйича машқлар.** Муסיқа тавсифига мос равишда пружинасимон ўтириб-туриш.

2. Оёқларни олдинга кўйиб енгил, усул билан сакраш.

3. **Кўшиқ куйлаш.** Эшитиш ва овозларни ривожлантириш учун кўшиқни чўзиб, куй ва усулини аниқ бажарган ҳолда ижро этиш.

4. Берилган матнга импровизация қилиб(сайқал бериб) қайта ишлаш учун ижодий вазифа беришдаги методик усуллар. Педагогнинг ижро этиб бериб кўрсатиши, болаларнинг ўзлари қилган импровизациясини яқка тартибда ижро этиш. Жамоа бўлиб кўшиқ айтиш, сўнг кичик гуруҳларга бўлиниб айрим бандларини ижро этиш.

5. Болаларнинг нозик ва лирик тавсифдаги кўшиқлар билан таништириш ва онага бўлган меҳр-муҳаббат ҳиссини кўзғаш.

Методик усуллар. Педагог томонидан бирон кўшиқни ижро этиб берилиши, кўшиқ тавсифи тўғрисида саволлар берилиши, унинг мазмуни ҳақидаги саволлар.

6. **Муסיқа тинглаш.** Куйни эслаш учун такроран эшиттириш, куйнинг тавсифини фарқлаш, қисмларнинг сонини аниқлаш.

Методик усуллар. Муסיқий асарнинг айрим жойларини ижро этиб кўрсатиш, дискда тинглаб сўнг фортепьяно жўрлигида такрорлаб кўриш.

7. **Муסיқий-ритмик тавсифлар.** Ҳар хил тавсифдаги ўйин образларини ўргатиш, пиёда кавалерчилар марш суръатида келиши.

Методик усуллар. Вазифани яқка тартибда бажариш, учта образни ифода эттириш учун учта кичик гуруҳчаларга бўлиб чиқиш, болаларнинг ҳаракатини енгил ва ёрқин бўлишини назорат қилиб туриш, уларни ўз вақтида йўналишларини кузатиб туриш, болаларнинг ҳаракат қилиш бўйича педагогнинг

изоҳ бериши ва бошқалар. Тақвим режада ҳар бир машғулотнинг натижаси белгилаб борилади. Режада қайси болалар яхши ўзлаштирдилар, қайси жойида қийналишяпти, қандай қўшимча машқлар кераклигини белгилаб бориш лозим. Ҳисобга олиб боришда албатта яхши ижро этаётган болаларнинг исмлари кўзга ташланиб туриши керак. Чунки, уларнинг ривожланиб боришини таҳлил қилишда керак бўлади. Йилнинг охирига бориб ўтилган дастур бўйича болаларнинг мусиқий ривожланиши ва фаолият турлари бўйича қўшиқ айтиш, мусиқа тинглаш, ритмикада 4-5-6 бўлимлар бўйича хулоса ясалади. Шундай қилиб, раҳбар ҳар хил услубларни қўллаб (жамоа тарзда, гуруҳ билан ва якка тартибда) болаларнинг тўлиқ ривожланишини кузатади. Ундан ташқари машғулотларни тўғри ташкил қилиш, қилинган ишларни ҳисобга олиб боришда яқиндан ёрдам беради.

Савол ва вазифалар

1. Болалар мусиқий фаолиятининг ташкил қилишнинг аҳамияти нимадан иборат?
2. Болаларнинг тарбиявий вазифалари ва ёшлик хусусиятларига боғлиқ машқлар тузилиш талаблари ҳақида сўзлаб беринг.
3. Мусиқий машғулотларнинг режалаштириш қандай амалга оширилади?
4. Берилган 6- режа бўйича истикболли тақвим режа тузиб беринг (мусиқий-ритмик ҳаракатлар бўйича у ёки бу гуруҳга).
5. Турли гуруҳлар учун мусиқий машғулот режасини тузиб беринг.
6. Мактабгача таълим муассасаларида Болалар мусиқий машғулот ўтказиш ва овозларни таҳлил қилиб беринг.
7. Болаларнинг билимини текшириш қандай амалга оширилади?

9-Бўлим

Болаларнинг мустақил мусиқий фаолиятлари.

Болаларнинг мустақил мусиқий фаолиятларининг аҳамияти ва мазмуни.

1-§

Мустақил мусиқий фаолиятга бериладиган тавсиф

Болаларни мактабга тайёрлаш, уларни фаол ҳаракат қилишга ўргатиш, уларнинг ижодий фаолиятлари ва онгини ривожлантириш каби вазифаларни бажаришдан иборатдир. Бу мақсадга эришишда асосан қилинадиган ишларни тўғри ташкил қилиш имконияти яратиб беради. Мактабгача таълим муассасаларидаги таълим-тарбия бериш дастурида **”Мустақил бадий фаолият”** номли қисм бўлиб, болаларнинг хатти-ҳаракатини, фаолиятини ҳар хил турлари бўйича бирлаштиради. Масалан, Чизмачилик, қўшиқ айтиш, шеърлар айтиш ва ҳ.к. Фаолиятнинг бу турларини ҳар бирини ўзини мустақил ривожланиши бўлади. Болаларнинг мустақил мусиқий фаолиятларида уларнинг ўзларини ташаббуси билан қўшиқ куйлайдилар, ўйнайдилар, металлафонга энгил куйларни танлайдилар, унча мураккаб бўлмаган рақсларни ижро этадилар. Болалар фаолиятига тавсиф беришда куйидагиларга эътибор бериш лозим бўлади. Бирон-бир фаолият туридаги у ёки бу қўшиқ мусиқий хис-туйғуни каердан олишга, мустақил фаолиятни ташкил қилиш шаклларида эътибор бериш лозим бўлади.

Мустақил музикий фаолият манбалари

Болаларнинг музикий жараёнига асосан музика машғулотлари кириб, улар кўшиқ, рақс, ўйин репертуарларини ўрганадилар. Машғулотларда олган билимларини эса мустақил фаолиятларида қўллайдилар. Масалан, Болалар кўпинча музика асбоблари ёрдамида кўшиқ куйлайдилар. Агар болалар музика асбоблари жўрлигисиз ўргансалар, унда болалар ўзларининг хохиши билан жўрсиз куйлай оладилар. Болаларнинг кўпчилиги рақсга тушишни, музика садоси остида марш юришида юришни яхши кўрадилар. Агар бунда улар рақс куйини ўргансалар унда катгаларнинг ёрдамисиз ўзлари кўшиқ куйлаб ҳаракат қила оладилар. Болаларнинг мустақил музика билан шуғулланишини бошқа йўли байрамлар, кўнгилочар вақтлар ҳисобланади. Бу байрамлар ва кўнгилочар вақтлар болаларнинг энг қувончли дамлари ҳисобланади. Оиладаги мустақил музикий фаолият манбаси бу музикий эшиттиришлар ҳисобланади. Булар радио ва телевизион эшиттиришларидир. Ота-оналарнинг кўшиққа, музикий асбобларда ижро этиш, дискларни йиғиши, болаларнинг музикий ривожланишида катта таъсир қилади. Болаларнинг диафильмлар, мультфильмларни кўриши ҳамда персонажлар билан шуғулланиши уларда севган куй-кўшиқларини такрорлашга қизиқтиради

Мустақил музикий фаолият турлари

Болаларнинг мустақил ҳаракатларида музикий ўйинлар ва рақслар кагта имкониятлар туғдиради. Уларда сюжетли роллар, рақслар кўпроқ мужассамлашиб асосий ўринни кўшиқ айтиш ташкил этади. Болаларнинг ўйинлари орасида асосан музикий машғулотлар ва концертлар қизиқарли бўлиб, музикий малакаларни музикий машғулотларда олишади. Болалар ўйинида катта мураккабчиликлар бўлиб, фаолиятнинг бир неча турлари бирлашади. Булар металафонга ижро этиш, рақсларда кўшиқни куйига қараб топиш ва ҳ.к. Болаларнинг музикий ривожланишида асосан ўйинлар ташкил этиб, уларда ижодий фаолиятлар белгиланади. Унда болалар нақоратлар, кўшиқлар басталайдилар. Бу эса ижодий ҳаракатлардан фойдаланишга майиллик туғдирадилар. Болалар ўзларининг мустақил фаолиятларида кўпинча музикий асбоблар ёрдамида бажаришга ҳаракат қилишади. Улар металафонда, доирачаларда, барабан, болалар пианиносида, ва бошқа асбобларда ижро этишадилар. Бунда болалар тулки тўғрисида жуда мулойим, айиқ тўғрисида эса қаттиқроқ ижро этишга ҳаракат қилишади. Болалар музикий асбобларидан якка тартибда, икки-уч киши бирлашиб, айрим ҳолларда ўзларининг ташаббуси билан оркестр бўлиб фойдаланадилар. Болаларнинг мустақил музикий фаолиятлари амалиётда музика тинглаш бўйича ўз ўрнини топган бўлади. Бунда болаларнинг таклифи билан тарбиячи дисклардан фойдаланади ва болаларнинг вокал - чолғу музика асарларини санъат усталари ижросида тинглайдилар. Болалар мустақил музикий фаолиятга интилиш жараёнида ўзларининг ташаббуси билан музикий тажрибаларидан музикий амалиётнинг ҳар хил турларида фойдаланадилар.

Мустақил фаолиятларни ташкил қилиш шакллари

Болаларнинг мустақил музикий фаолиятларини ташкил қилиш шакллари турли хил бўлади. Болаларнинг якка тартибдаги машқлари музикий машғулотларда олган билим ва малакаларини мустаҳкамлайди. Унда болалар фақат таниш бўлган ўйинлар, рақслар ва кўшиқларни такрорлаб қолмасдан уларнинг айрим элементларини ҳам такрорлайдилар. Улар ҳаракат қилиш жараёнида машқ тавсифини вужудга келтириб, кўшиқнинг куйини тўғри

куйлашга ўрганадилар ва шу билан бир қаторда у ёки бу янги ҳаракатларни бажаришдаги ноаниқликларни: қандай рақсга тушиш, қандай кўшиқ куйлаш кераклигини ҳам аниқлайдилар. Ўйин бу мустақил муסיқий фаолиятларнинг навбатдаги шакли ҳисобланади, бунда кўпинча кўшиқ жаранглайди. Муסיқа, адабий матн уларни ўйиндаги фикрлашларига анча аниқлик киритади. Муסיқий дидактик ўйинлар болаларни ўйинчоқлар ва кўргазмали ўйинчоқлар билан ҳаракат қилишларига катта қизиқиш уйғотади. Болалар "Муסיқий лото" машғулотида ўйнаш вақтида ҳар хил муסיқий асбобларнинг тембрига қараб эшитиб фарқлашга ҳаракат қилишади, расмларни мазмунига қараб, органчада ижро этилган куйга қараб таниш бўлган куйларни аниқлайдилар. Муסיқий нарвоннинг тузилишига қараб куйнинг йўналиши, товушларнинг паст баландлигини, уларнинг жойлашишини аниқлайдилар. Шунинг билан бирга ҳар хил муסיқий асбобларда кучли ва кучсиз товушларни ҳосил қилишади. Шундай қилиб, мустақил муסיқий фаолият болаларнинг ташаббусини, ижодий тавсифини, шаклларнинг ранг-баранглиги билан ажаралишини ва мустақил ўрганишининг бошланғич малакаларини ривожлантиришда муҳим бир восита бўлиб хизмат қилади.

§- 2

Болаларнинг мустақил муסיқий фаолиятларига раҳбарлик қилишнинг хусусиятлари

Болаларнинг мустақил муסיқий фаолиятларига раҳбарлик қилиш машғулотларда таълим-тарбия бериш усулларида фарқ қилади. Машғулотларда катталар муסיқий фаолиятнинг ташкил қилиш шаклларини мазмунини белгилайди. Болалар ўзларининг мустақил фаолиятларида машғулотларни ўзлари танлайдилар ва фикрларини ифода этадилар. Лекин бу катталарнинг керак бўлганда ёрдам бермайди дегани эмас. Бу ерда фақат раҳбарлик қилиш тавсифи ўзгариб, муסיқа раҳбари кейинги даражада бўлади. Биринчидан, тарбиячи мактабгача таълимда ва оиладаги муסיқий ҳис-туйғуларга таъсир қилишга эришишга ҳаракат қилади. Иккинчидан, болаларнинг ўз ташаббускорлиги билан фаолиятларини кенгайтиришни ташкил қилиб беради. Учинчидан, тарбиячи жуда маҳорагли бўлиши ва болалар ўйинида қатнашиб бориши керак.

Болаларнинг мустақил муסיқий фаолиятларини шакллантиришда педагогик шароитлар

Болалар ўзларининг мустақил фаолиятларида жуда кўп нарсани қўллаб фаол ҳаракатлари натижасида тўғридан-тўғри машғулотларига ўтказадилар. Булар асосан муסיқий репертуарлар : Ўйинлар, рақслар, муסיқий асбобларда ижро этиш учун кичик-кичик кўшиқлар ва ҳ.к. Болалар муסיқий фаолиятнинг бу турларини яхши ўзлаштирган бўладилар ва катта қизиқиш билан ўйинларда ва кўнгилочар вақтларда фойдаланадилар. Шунинг учун болаларда муסיқий машғулотлар қизиқарли ва ўрганган асарларини такрорлашга хоҳиш бўлиши керак. Мустақил муסיқий фаолият ва ташқи шарт-шароитлар маълум материал муҳитини пайдо қилишни талаб қилади. Айниқса, болаларнинг муסיқий бурчаклари бўлиши шарт. Бу бурчак анча четда жойлашган бўлиши керак. Уларнинг ихтиёрида унча кўп бўлмаган муסיқий асбоблар, муסיқий дидактик ўйинлар тўплами ва ҳар хил ноталар, пардалари чизилган пианинонинг расмлари, нота лотоси ва бошқа материаллар бўлиши керак. Тарбиячи ҳар бир

боланинг оиласида қандай муסיқий муҳит борлигини билиши керак. Чунки ҳар бир оилада ДВД дискларда ёзилган грамёзувлар бор. Болаларни театр ва киноларга олиб бориш ҳам уларнинг кайфиятига катта таъсир қилади. Булар махсус муסיқий спектакллар, болалар операси, балетлар ва концертлардир. Болалар оилада кўпинча радио тинглаб, телекўрсатувларни томоша қилишади. Бу эса уларнинг ҳис-туйғуларини яна ҳам бойитади ва ўзларининг мустақил фаолиятларида акс эттиришга ҳаракат қилишади. Бундан ташқари болалар катта қизиқиш билан мактабгача таълимдаги тарбияланувчиларнинг чиқишларини томоша қиладилар, таниш бўлган куй ва кўшиқларни тинглайдилар ва шу заҳотиёқ ижро этишга шошиладилар. Яна тарбияланувчиларнинг таклифига биноан ота-оналар радио ва телекўрсатувларга болаларнинг яхши кўрган у ёки бу куй- кўшиқларини буюртма сифатида илтимос қилишлари мумкин. Бундан ташқари болаларнинг диа-мултфильмларни томоша қилиш уларга катта эмоционал қониқиш ҳосил қилдиради. Болаларда фақат махсус болалар кўрсатуви таъсир қилиб қолмасдан, уларни илиб ҳам оладилар ва катта кишиларнинг кўшиқларини, рақсларини эслаб қоладилар. Шу борада бир нарсани айтиб ўтиш жоизки, бу ота-оналарнинг болаларига ҳаддан ташқари маълумотларни бериб толиктириб қўймасликдир. Чунки ҳали болаларнинг нерв фаолиятлари мустаҳкамланмаган бўлади.

Тарбиячининг роли

Ўқув йилининг бошида тарбиячи болаларнинг қайси фаолият қизиқтиришини аниқлаб олиши керак. Масалан, кўшиқ айтишга, муסיқий асбобларда ижро этишга ҳамда қайси болалар муסיқага қизиқмаслигини билиб олиши керак. Айрим вақтларда машгулотларда фақат фаол болалар ижро этадилар. Бу уларнинг муסיқага қизиқиши билан бирга уларнинг жамоа орасига кўзга кўринишни яхши кўришидир. Айрим болалар эса бунинг аксидир, улар фаолиятнинг бу турига жуда бўш муносабатда бўлиб, бошқа болаларнинг ижро этишига қараб ўтирадилар. Тарбиячи бундай воқеаларга эътиборсизлик билан қарамаслиги керак. Тарбиячи бундай энг зарур шарт-шаротларни яратиб бериши лозим. Тарбиячи ўзининг кузатиши асосида ҳар бир боланинг муסיқий фаолиятига қизиқтиришни ташкил қилиб беради. Тарбиячи болаларнинг мустақил муסיқий фаолиятга қилган асосий раҳбарлиги бу болалар билан бирга қатнашиб боришлари ҳисобланади. Катта киши болалар билан гўё маслаҳат қилиб **”Биз мана бу муסיқий асбобларни қандай жойлаштирамиз, мана, мен қандай ижро эта оламан”** деб муסיқий асарни ижро этиб бериши лозим. Болаларнинг муסיқий шуғулланишини режалаштириш вақтида тарбиячи қуйидаги ҳолатларни белгилайди: Масалан, муסיқий асбоблар, қўлланмалар, қўлда тайёрланган ўйинчоқлар ва ҳ.к. Буларни қандай ҳолатда тайёрлаш керак, қайси болаларни кузатиб туриш керак, уларнинг қайси фаолият турларини ёқтириши ва бу фаолият турларига ёндашиши бир томонлама эмасми, деган вазифаларни олдига қўяди. Қилинган ишларни режалаштириш вақтида ҳар томонлама бу ишга ижодий ёндашиш керак. Болаларга фақат ўргатиш керак деган мақсадга тўхталиш керак эмас, балки тарбиянинг вазифаларини эътиборга олиб, уларни **”тарбиялаш керак, кузатиш керак”, “қизиқишини ўйғотиш керак”, “хатосини тузатиш керак ва ўзи ижро этиб бериши керак”** болаларнинг бир-бирига бўлган муносабатларини мувозанатга келтириш керак” деган мақсадни ўз олдига қўйган бўлиши керак. Болаларнинг мустақил муסיқий фаолиятига тарбиячи жавобгар бўлиб, болалар билан ҳар куни ишлаш

жараёнида уларнинг билим ва қобилиятларини мустақамлаб боришида тарбиячининг ўз олдига қўйган вазифасини бажаришга имкониятлар яратади.

Муסיқий раҳбарнинг роли

Болаларнинг мустиқил мустиқий фаолиятларида мустиқа раҳбари катта ёрдам бериши лозим. У машғулотларда зарур бўлган репертуарларни ўзлаштиришга шароит яратиб беради. Мустиқий фаолиятнинг йўлларини кўрсатиб бориши, болаларнинг қўшиқ айтиш сифатини яхшилашда тарбиячига яқиндан ёрдам бериб, қўшиқ, рақс, мустиқий асбобларда ижро этишга кўмаклашиб туриши керак. Ундан ташқари қилинадиган ишларни режалаштираётган вақтда бирга режалаштириш, шуғулланадиган жойларни танлашга ёрдам бериши лозим. Хулоса қилиб айтганда, фақат мустиқа раҳбарнинг ёрдами билан болаларнинг муваффақиятига эришиш мумкин. Шундай қилиб, болалар билан ҳар куни шуғулланиш туфайли, уларнинг билим ва малакаларини ҳамда қизиқишини ривожлантириш тарбиячи ва мустиқа раҳбари билан биргаликда болаларнинг бадий ривожланишини шакллантириш мумкин. Бундан ташқари мустиқа раҳбари тарбиячига маслаҳатлар орқали болаларнинг мустиқил фаолиятларига амалий ёрдам бериб боради.

Савол ва вазифалар

1. Болаларнинг мустиқил мустиқий фаолиятлари қандай амалга оширилади?
2. Болаларнинг мустиқил мустиқий ҳаракатларининг манбаси қандай?
3. Болаларнинг мустиқил мустиқий фаолиятларидаги шартларни айтиб беринг?
4. Болаларнинг ижодий мустиқий ҳаракатларини ривожлантиришда педагогнинг ролини очиб беринг?
5. Болаларнинг ёшини ҳисобга олган ҳолда ҳар хил мустиқий бурчакларни топиб беринг?
6. Болаларга қандай қилиб мустиқий қизиқиш уйғотиш мумкин?
7. Болаларнинг мустиқил мустиқий фаолиятида тарбиячи билан мустиқа раҳбарининг ўзаро бирлиги нималардан иборат?

10-Бўлим

Мактабгача тарбия муассасалари болаларининг кундалик ҳаётида мустиқа.

§-1

Мактабгача таълим муассасаларида мустиқаниннг аҳамияти

Болаларга мустиқа тарбиясини бериш фақат машғулотларда, кўнгилочар соатларда эмас, балки мустиқил ўйинлар, томоша қилиш вақтида, эрталабки бадантарбияда ҳам амалга оширилади. Болаларнинг кундалик ҳаётида мустиқаниннг киритилиши, тарбиячи томонидан аниқ раҳбарлик қилиниши, тарбиянинг мақсад ва вазифаларини ҳисобга олиниши ва уларнинг имконият ва қизиқишларини ҳисобга олишдан иборатдир. Тарбиячи гуруҳлардаги болаларнинг кундалик ҳаётини шундай ташкил қилиш керакки, уларнинг фаолияти ёрқин ва ранг-баранг бўлиши, машғулотлар давомида олган билимларини мустиқил равишда фойдаланадиган бўлиши лозим. Болаларнинг имкониятларидан ўйин вақти, томошага чиқиш вақти, болаларнинг бадий фаолияти билан биргаликда болаларнинг ҳар хил машғулотлардаги имкониятларини кўриб чиқамиз.

Болаларнинг дам олиш соатларида музиканинг роли.

Болалар фақат музикий машғулотлар вақтида музикани севиб қолмасдан балки, улар катта қизиқиш билан қўшиқ, рақс, музикий асбобларда ижро этилган музикий асарларни ҳам тинглашни яхши кўрадилар. Катта гуруҳдаги болаларда музикага бўлган қизиқиш маълум тавсифли бўлиб, уларда сеvimли қўшиқлар пайдо бўлади ва улар бу қўшиқларни тез-тез тинглашни хоҳлайдилар. Шунинг учун ҳар бир боғчада Т.В. (техник воситалар) бўлиши шарт. Шунинг билан биргаликда болалар қўшиқлари, музикий эртаклар, инсценировкалар, ёзилган дисклар бўлиши лозим. Болаларнинг бу вақтдаги фаолиятларининг вазифаси уларнинг музикий машғулотларда олган билимларини мустаҳкамлашдан иборатдир. Шу мақсадда тарбиячи болалар билан биргаликда таниш бўлган қўшиқларни куйлайдилар, айрим болалар билан алоҳида шуғулланиб музикий асбобларда ижро этишни ўзлаштиришга ёрдам беради ҳамда мураккаб рақс элементларини ҳам ўргатади. Шу билан бир қаторда тарбиячи музикий машғулотларда ўрганиладиган репертуарларнинг ҳаммасини билиши керак. Кўпинча мактабгача таълим муассасаларида туғилган кун билан табриклаш ташкил этилган. Бундай кунларда болаларнинг мустақил қўшиқ айтиши, рақсга тушиши жуда ҳам маъқул бўлади. Болаларнинг ўзлари ўртоғига атаб қўшиқлар басталайдилар, музикий асбобларда куй ижро этиб берадилар. Бу эса нафақат болаларнинг қобилиятини ўстириб қолмасдан, балки бир-бирига бўлган муносабатларини яхшилайдди.

Болалар ўйинида музиканинг аҳамияти

Болалар бўш вақтларида тез-тез ҳар хил ўйинлар ташкил қилишиб туришади. Бу борада музикага кўпроқ ўрин берилади. Масалан, концертларда, ўйнаётган вақтларида, музикий машғулотлар вақтида улар таниш бўлган қўшиқларни эслаб ижро этадилар. Болаларнинг музикий тарбиясида асосий ролни музикий-дидактик ўйинлар бажаради. Бу эса болаларнинг музикий эшитиш қобилиятини ва нота саводини мустаҳкамлайди. Булардан айримлари қўшимча машғулотларда ўргатилади. Тарбиячи болаларнинг ҳар кунги ҳаётларида бу ўйинларни такрорлайдилар, мустаҳкамлайдилар ва янгиси билан таништиради. Кўпгина музикий-дидактик ўйинларда болалар музикий асбобларидан фойдаланилади (металлафон, кўнғироқчалар, бубн, учбурчаклар) ва ҳ.к. Тарбиячи бунда ҳар хил тембрили асбобларда ижро этиб, болалардан қайси асбоблигини сўрайди ёки карточкалар орасидан топиб беришни таклиф қилади. Болаларнинг усулга бўлган сезгисини мустаҳкамлаш учун тузилган дидактик ўйинлар учун тарбиячи олдиндан усулни шартли белгилар билан ёзилган карточкаларни тайёрлаб қўяди. Ўйин бошланишдан олдин ҳар бир бола ўзига музикий асбоблардан танлаб оладилар (металлафон, бубн ва ҳ.к.). Бунда тарбиячи болаларга ҳар -хил рангдаги тўғри бурчак ва тўртбурчак орасига чизилган чорак ва саккизталиқ усулларни кўрсатади. Бунда болалар олдин қарсак билан усулни кўрсатадилар, сўнгра музикий асбобда ижро этиб нақоратчаларни куйлаб берадилар. Рақс тавсифини ажратиш учун Т.В. фойдаланиш мумкин. Бунда болалар музиканинг қайси тури - польками, вальсми ёки ўзбекча рақсми, деган саволга жавоб топишлари керак.

Болаларнинг сайр қилиш вақтида музиканинг роли

Болалар фаолиятини, мустақиллигини, ҳар хил эмоционал ҳис-туйғуларини мужассамлаштиришда ва яхши кайфиятни вужудга келтиришни ташкил этиш вақтида болаларга музика тарбияси катта тарбиявий таъсир кўрсатади.

Болаларнинг мусиқий ҳиссиётини фаол кўзгашда ёзги мавсум аҳамиятли ҳисобланади. Бу мавсумда майдончаларда ҳар хил ўйинлар ташкил қилинади. Болалар мустақил равишда тарбиячи билан биргаликда энг севган кўшиқларини куйлайдилар. Ўзлари билан мусиқий асбобларини олишлари ҳам мумкин. Бунда улар унча мураккаб бўлмаган куйларни импровизация қилишга ҳаракат қиладилар. Сайр вақтида мусиқий-дидактик ўйинларга ҳам ўрин берилади. Бунда асосан болаларга ҳаракат ўйинлари маъқул кўрилади. Булардан “Овозидан таниб ол”, “Бубнга қаттиқ ва баландроқ ур” ва ҳ.к. Ўйинни мусиқий асбобларнинг тембрига асослаб “Қайси асбобда ижро этаямиз?” каби ўйинлардан фойдаланилади. Тарбиячи олдиндан сайр қилиш режасини тузиб кўйган бўлиши керак. Бу ишнинг муваффақиятли чиқишида тарбиячи билан мусиқа раҳбарининг ҳамкорлигига боғлиқ бўлади.

Бадий машғулларда мусиқанинг роли

Бадий адабиёт, тасвирий фаолият билан болаларни таништиришда ҳам мусиқадан кенг микёсда фойдаланилади. Масалан, Ф.Назаровнинг “Кўзиларим” кўшиғи болалар учун жуда қизиқарлидир, ёки бўлмаса кичик гуруҳда чизмачилик бўйича машғулларда тарбиячи чўткача билан чизишни ўргатиб, уларга маълум усул билан ҳаракат қилишга ўргатади ва шунинг билан бирга болалар ўйин элементларини чизиш орқали ўзларига сингдиришга ҳаракат қиладилар. Усул билан чизишда “Ёмғир томчилари” деб ном кўяди ва тарбиячи Д.Омонуллаеванинг “Ёмғир ёғар” кўшиғини ижро этиб беради. Шундай қилиб, мусиқа фаолиятининг турли соҳаларида педагогнинг фаол иштирокида ўз мавқеини топиши, Болаларнинг дам олиш соатлари, сайр қилишларидаги фаолиятлари уларнинг янги ҳис-туйғуларини бойитади. Бундан ташқари уларнинг мустақил ижод қилиш ташаббусларини ривожлантиради.

§- 2

Мусиқа ва жисмоний маданият

Эрталабки бадантарбия жисмоний маданият машғулларини мусиқа жўрлиги билан олиб борилиши, уларнинг бажарадиган машқларини сифатини яхшилаб жамоатчилиқни ташкил қилади. Маълумки, мусиқий асарларнинг жаранги юрак-томир, нафас олиш тизимларини ишлаш сифатини яхшилади. Шу фикрлардан келиб чиқиб мусиқа жўрлигида бажарилган машқлар ёрдамида ўпкани мувозанатга келтириш, нафас олиш амплитудасини кенгайтириш каби ишлар бажарилади.

Мусиқий жўрлик хусусиятлари.

Мусиқа жўрлигида жисмоний машқларни бажариш маълум талабларга жавоб бериши керак. Асосий ролни ҳаракат вазифаларига ажратиш лозим. Бу ҳолатлар куйидагича кўрилади: Болалар организмни мустаҳкамлашга кўмаклашиши, ҳаракат қилиш малакалари ва маҳоратларини шакллантириш, жисмоний сифатини ривожлантириш (чидамлилиқ, чакқонлик, фаоллик, тезлик, тезлик фаоллиги) ва ҳ.к. Мусиқа жўрлигида асосан айрим ҳаракатлар юриш, сакраш каби машқларни бажариш мақсадга мувофиқ бўлади. Ҳар бир ҳаракатнинг ўзига хос тавсифи мавжуд бўлиб, у ёки бу машққа мос мусиқий асар танлаш керак бўлади. Масалан, аниқ қулоч ёзишда хушёр мусиқа, қисқа-қисқа сакрашларда енгил рақсона, ленталар билан қулоч ёзишда нозик, куйчан мусиқалар танланиши керак. Шу билан бирга ўша ҳаракатлар турлари ҳар хил тавсифни ифода этиш мумкин. Масалан, Жисмоний маданиятнинг бошланишида ёки эрталабки бадантарбиядаги ҳаракатлар хушёр ва қувноқ тавсифда бўлиши

керак. Шунинг учун бу ҳаракатларда чакқон ижро этиладиган марш суръатидаги асарлар танланади. Машгулот охирида эса юриш бошқа функцияни бажаради, бунда физиологик юкни пасайтириб шу билан бирга марш суръатидаги муסיқа ҳам вазмин ижро этилади. Жисмоний маданият байрамларида муסיқа тантанавор, кўтаринки руҳда ижро этилади. Жисмоний машқлар учун муסיқа танлашда болаларнинг ёш хусусиятларини эътиборга олиб танлаш таклиф этилади, чунки ҳали болаларнинг физиологик имкониятлари чегараланган бўлади.

Эрталабки бадантарбияда мусиқанинг роли

Болаларни эрталабки бадантарбия билан шуғуллантириш, уларда кўтаринки руҳ ва кайфият пайдо қилади ҳамда уларнинг организмларини ҳар хил фаолият турларига тайёрлайди. Муסיқий жўрликни танлаш вақтида болаларнинг физиологик хусусиятларини, ёшлик хусусиятларини, ҳаракатига мос равишда муסיқа танлашни ва мактабгача таълим шароитини ҳисобга олиш керак. Кичик гуруҳдаги болалар бир хил суръатдаги машқларни бажаришда қийналишади, шунинг учун муסיқа жўрлигида эрталабки бадантарбияни агар болалар ҳамма ҳаракатларни ўзлаштирган бўлсагина амалга оширади. Агар эрталаб жуда салқин бўлса унда жисмоний машқларни бажариш суръатини тезлаштириш ёки аксинча иссиқ бўлса пасайтиришга маслаҳат берилади. Бундай ҳолда яхшиси машқларни муסיқа жўрлигисиз амалга ошириш мақсадга мувофиқ бўлади.

Жисмоний маданиятда мусиқанинг роли

Жисмоний маданият машгулотларида муסיқа эпизод шаклида янграши керак. Масалан, юриш, югуриш, қаторларда тизилиш ҳамда умумривожлантириш пайтларида фойдаланилади. Машгулотнинг асосий қисми муסיқасиз бажарилади. Фақат айрим ҳаракат ўйинларигина муסיқа жўрлигида амалга оширилади. Асосан машқлар марш садоси ёрдамида тугатилади. Жисмоний ва эрталабки бадантарбияда кўшиқ янграмайди (айрим ҳаракат ўйинларини ҳисобга олмаганда) бу эса болалардан кўшимча куч талаб қилади ва тўлиқ нафас олишга йўл қўймайди.

Муסיқий жўрликдан фойдаланишнинг айрим шартлари

Муסיқа жўрлигида ҳар хил жисмоний машқларни бажариш, қуйидаги мактабгача таълим муассасаларида амалга оширилиши мумкин. Жисмоний ва муסיқий тарбия яхши йўлга қўйилган мактабгача таълимда, яъни болаларнинг кўпчилиги дастурий талабларни ўзлаштира оладиган мактабгача таълим муассасаларда бажаришлари мумкин. Жисмоний машқларни ўргатиш жараёнида муסיқий жўрликдан фойдаланишга ўргатиш босқичларига боғлиқ бўлади. Болаларга ҳаракатларни кўрсатиш давомида муסיқадан фойдаланиб ҳаракат қилиш тўғрисида тавсиф берилади. Масалан, тарбиячи вальс муסיқаси жўрлигида машқни кўрсатаётиб, “Муסיқа вазмин, куйчан, унча баланд бўлмаган, шунинг учун ҳаракатлар жуда мулойим, шошилмасдан бажарамиз” деб айтилади. Айрим ҳаракат элементлари муסיқа жўрлигисиз ўргатилади. Машқ ўзлаштирилиб бўлгандан кейингина муסיқий жўрлик билан бажарилади. Ўргатишнинг бундай усули ҳаракатларни аниқ ва равшан ҳамда мазмунли бажарилишга имконият яратади. Эрталабки бадантарбияда ва жисмоний машгулотларда дисқлардаги муסיқий асарлар ҳам муваффақият билан қўлланиши мумкин. Шундай қилиб, жисмоний тарбия машгулотларида мусиқанинг қўлланиши болалар организмнинг мустаҳкамланишига ва уларнинг муסיқий қобилиятларини ривожланишига катта таъсир кўрсатади.

Муסיқа ва кўнгилочар соатлар

Болаларнинг кўнгилочар вақтларида концертлар, болалар опералари, кўғирчоқ спектакллари, қувноқ мусобақалардан фойдаланиш уларнинг муסיқий тасаввурларини чуқурлаштириб, муסיқий қабул қилишини мукамаллаштиради. Кўнгилочар вақтдан унумли фойдаланиш педагогик таъсир доирасини кенгайтириб, болаларнинг ҳар томонлама ривожланишида ижодий натижаларни беради. Кўпгина кўнгилочар вақтлар ранг-баранг санъат турлари билан боғлиқ бўлиб, муסיқа, адабиёт, театр, кино каби санъат турларини ўз ичига олади. Кўнгилочар вақтларнинг мазмуни махсус танланган ранг-баранг тавсифдаги бадиий материаллардан тузилган бўлади ва маълум мақсадга йўналтирилган бўлади. Шу материал орқали кўнгилочар вақтларни фикрий йўналишларини, уларнинг тематик бирлигини ва жанр хусусиятларини аниқлайди. Кўнгилочар вақтларнинг мазмуни концерт, композиция ёки ўйин ҳаракатларини шаклларига ва уни ўтказишни ташкил этишга таъсир қилади.

Кўнгилочар вақтларда муסיқанинг тутган ўрни

Кўнгилочар вақтларда муסיқадан турлича фойдаланилади. Биринчи ҳолатда асосий мазмун муסיқий ўйинлардан, концертлардан, болалар операларидан ташкил топган бўлади. Иккинчи ҳолатда эса кам қўлланиладиган спектакллардан, ўйин драмаларидан, муסיқий адабий композициялардан ташкил топган бўлади. Лекин ҳар қандай ҳолатларда ҳам муסיқадан маълум мақсадда фойдаланиш зарур. Кўнгилочар вақтларда муסיқадан тўғри фойдаланиш муסיқий асарни тўғри танлашга имконият туғдириб, зарур бўлган муҳитни пайдо қилади. Бу усул педагогик усулни мақсад сари йўналтиришда йўл очиб беради. Болаларнинг бундай вақтларда янги муסיқий асарлардан тез-тез фойдаланиши мақсадга мувофиқ эмас. Болаларнинг таниш бўлган куйлари кутилмаган вақтларда эмоционал кўтаринки руҳ вужудга келтиради, уларнинг муסיқий тасаввурини кенгайтиради. Болаларнинг кўнгилочар вақтларида таниш бўлган кўшиқларни, рақсларни, ўйинларни киритилиши уларда ҳақиқий қувонч ва қониқиш бағишлайди. Қоида бўйича кўнгилочар вақтлар катталарнинг болаларга муסיқий асарларни ижро этиши, болаларнинг кўшиқ куйлаши, рақс ва ўйинга тушишларидан иборат бўлади. Лекин бу борада болаларнинг шу асарларни ўзига сингдиришни ҳисобга олиш зарур. Болаларнинг бу вақтларида товуш чиқариш воситаларининг ҳар қандай туридан фойдаланиш мумкин. Бу воситалар театр ҳаракатини ташкил этишда жуда қўл келади. Бундан ташқари умумий муסיқий ёки ритмик фоннинг вужудга келтириш ва айрим кўнгилочар вақтларнинг турларига мослаштириш мумкин.

Кўнгилочар вақтларнинг турлари ва шакллари

Мактабгача таълим муассасаларида кўнгилочар вақтларнинг ранг-баранг турлари мавжуд бўлиб, болаларнинг қатнашиш тавсифига боғлиқ бўлади. Бир томондан кўнгил очиш вақтда болалар тингловчи ролини ёки томошабин ролини бажариб, катталар томонидан ташкил этилиб ижро этилади. Чунки сценарий анча мураккаб репертуарларни ўз ичига олади. Бу сценарийлар мазмуни аниқловчи тавсифга эга бўлиб, бастакорларнинг ижодий фаолиятлари, шоирлар, ёзувчилар ижодий фаолиятлари, санъатнинг жанр хусусиятлари, жамият ва ижтимоий ҳаётнинг ранг-баранг томонлари билан таништирилади. Иккинчи томондан кўнгилочар вақтларда катталарнинг раҳбарлигида болаларнинг ўзлари қатнашувчи ва ижрочи бўлиб, репертуар ёшлик хусусиятига мос равишда бўлишиб, уларнинг билим даражаси, маҳорати ва малакалари ҳисобга олинган

бўлиши керак. Бундай кўнгил очиш вақтларнинг асосий мақсади болаларнинг ижодий инитилишларини фаоллаштиришдан иборат бўлиши лозим. Болаларнинг кўнгил очиш соатларида қўшимча фаолият турлари ҳам киритилади. Бунда катталар ҳам болалар ҳам қатнашадилар. Бундай кўнгил очиш вақтни шундай ишлаб чиқиш керакки, болаларнинг ҳаракати билан катталарнинг ҳаракати бир-бири билан мантиқан бирлашган бўлиши керак. Бундан ташқари кўнгилочар вақтларнинг бир мунча умумий дақиқалари ҳам бўлади. Шулардан айримлар билан танишамиз.

1. Концертлар

Бунда асосан ҳар хил турдаги номерлардан ташкил топган бўлади. Булар яккахоҳлар, ансамбл бўлиб ижро этиш, хор бўлиб қўшиқ айтиш, рақсга тушиш, бадий ўқиш ва мусиқий асбобларда ижро этишга ҳаракат қилишдан иборатдир. Бундан ташқари фаолиятнинг битта туридан концерт уюштириш мумкин. Масалан, хор бўлиб қўшиқ куйлаш, болалар мусиқий асбобларидан тузилган оркестр ижросида ижро этиш ва ҳ.к. Концертларда катта гуруҳдаги болаларнинг ижро этиши маъқулдир. Улар ўртокларига ўзларини маҳоратларини кўрсатишиб, уларда ижрочилик малакалари, интилиши, ижодий йўналишлари пайдо бўлади. Болалар концертини ўтказиш вақтида раҳбарлик қилиш катталарнинг зиммасида бўлади. Тарбиячи концерт дастурларини болаларнинг қатнашишига ва уларнинг буюртмаларига асосланиб тузади. Бундан ташқари фаолият турларининг навбат билан бажарилишини кузатиб туради.

2. Мусиқий-адабий композиция

Фаолиятнинг бу тури турли жанрларнинг бир-бири билан бўлган муносабати асосида ва бадий-адабий асарларнинг мазмунига асосланиб, болалар томонидан жамоа тарзда ва катталар ижросида ёки бўлмаса болалар ва катталарнинг биргаликдаги ижросида амалга оширилади. Композицияда мусиқа ранг-баранг бадий матннинг битта мустақил асарга бирлаштирилишига ёрдам беради. Иккинчи томондан олдиндан кўрилган эмоционал таъсир билан тенг иштирок этади. Композиция драматургияси ҳаракатнинг шиддат билан ривожланиб боришини талаб қилади. Бу ҳолат усулнинг кутилмаганда ўзгариши ҳисобига эришилади. Бунга сабабчи элементлар ёруғлик, шовқин ва диалогитивлар ҳисобланади. Композиция ўзининг кўпчилиги ҳисобига бажарилиши билан қизиқарлидир. Лекин буни жуда чўзиб юбормаслик ёки ҳаддан ташқари дабдаба қилиб юбормаслик керак.

3. Мусиқий ўйинлар ва ҳазил ўйинлар.

Бу ўйинлар гуруҳлардаги ҳамма ёшдаги болалар билан ўтказилиши мумкин. Бу ўйинларнинг сюжетлилиги ва образлилиги мусиқа билан бирга олиб борилади. Мусиқий ўйинлар ўзининг мазмун жиҳатдан фаолият турларидан, ҳазил ўйинларга нисбатан жуда кенгайтирилган фаолият турларидан бири ҳисобланади. Кўнгилочар вақтларда театрлашган машғулотларга нисбатан янги дақиқалар билан тўлдирилган бўлади. Мана шу янгиланган элементлар болаларни қизиқтиради, ижрочилигини фаоллаштиради ва кўтаринки руҳ бағишлайди. Бу кўнгилочар вақтлар болалар учун томоша қилиш бўлмайди, чунки бунга ўзлари қатнашадилар. Шунинг учун тарбиячи ёки мусиқий раҳбар қувноқ ёки кўтаринки руҳдаги муҳитни пайдо қилиши ва имкониятли шароитни яратиб беришлари керак. Ҳазил ўйинлар асосан энг кичик болалар билан ўтказилади. Бунда қуйидаги асарларни киритиш мумкин: Б. Рустамова "Бекинмачоқ ўйини", С. Абрамова "Тулки ва қуёнлар" ва ҳ.к. (бошқа мусиқий

асарлар ҳам бўлиши мумкин) Бунда тарбиячи болаларни ахтариш вақтида ёки ўзи яширинган вақтида мусиқа билан биргаликда болаларга ҳаракат қилишдаги мажбурийликни йўқотиб, ўйин ҳазил ҳаракатларни вужудга келтиради. Ҳазил ўйинлар болаларнинг эътиборини жалб этишда, чарчаш аломатларини ёзишда, дам олишда ва уларнинг руҳини кўтаришда катта ёрдам беради. Бунинг учун бу ўйинлар ўрта ва катта гуруҳдаги болалар билан ўтказилади. Ҳар хил ритмик усулларни қарсак чалиш билан биргаликда ижро этиш болалар учун қизиқарли бўлиб, тарбиячи билан биргаликда ёки мустақил равишда бажаришлари мумкин. Масалан, овунмачоқлардан, график ноталардан “Хай-ри-хон қай-да-сан? Қизлар-би-лан-боғ-да-ман. Боғ-да-ни-ма-қи-ла-сан? Ол-ма-те-риб-юрибман”.

Бу ерда асосан болаларнинг ҳаракат қилиши давомида усулни ушлаб туриш зарур ва ҳар бир сўзнинг биринчи ҳарфи билан кўшиб қарсак чалиш зарур.

4. Гуруҳга янги кўғирчоқни олиб кирилиши.

Кўнгилочар вақтдаги шакллардан бири гуруҳга янги кўғирчоқни олиб кирилиши ҳисобланади. Бунда болаларни янги нарсанинг ташқи кўриниши қизиқтиради. Тарбиячи бу борада кўғирчоқ билан ҳаракат қилиб, бу кўғирчоқ билан қандай ўйнаш кераклигини тушунтиради ҳамда бадий образига тавсиф беради. Катта кишининг кўлида кўғирчоқ жонланади ва болалар учун сеvimли бўлиб қолади. Шу вақтда рақсга тушиш ёки кўшиқ айтиш болаларни кўғирчоққа бўлган муносабатини яна ҳам фаоллаштиради ва кейинги мустақил ўйинларида катта ёрдам беради. Масалан, тарбиячи болаларга кўғирчоқ қуённи кўрсатиб, шеър айтади:

Қулоғимни юракка
алишворсам-а?
Бўри, тулкилар билан
олишворсам-а?

5. Инсценировкалар, сахналантирилган ўйинлар, кўғирчоқ спектакллар

Фаолиятнинг бу тури мактабгача таълим муассасаларида энг кўп тарқалган фаолият турларининг бири ҳисобланиб, болалар ўзлари кўшиқ куйлашни, ҳикоя ҳаракатларини бажаришни, таниш бўлган адабиёт сюжетларини ижро этишни яхши кўришади. Кўғирчоқ театри эса улар учун ҳақиқий байрам бўлади. Кўғирчоқ театри асосан катталар томонидан тайёрланади.

Унча катта бўлмаган кўғирчоқлар билан ижро этиладиган ўйинларни кўпинча мактабгача тарбия ёшидаги болалар ижро этишади. Сахналантирилган ўйинларда эса асосан кичик ва катта гуруҳдаги болалар қатнашадилар. Ижрочиларнинг ёши репертуарнинг мураккаблигига қараб белгиланади. Тарбиячи ва мусиқий раҳбар у ёки бу ролни ўзлаштиришда ёрдам бериб, ўзларининг ҳаракатларини болаларнинг ҳаракатларига мослаштирадилар. Драматизация (сахналантирилган) қилинган ўйинларда ва спектаклларда мусиқа персонажларининг куйлаш вақти сюжет давомида янграйди. Мусиқанинг киритилиши асосан маълум кайфият вужудга келтиришда мусиқий шакллантириш учунгина фойдаланилади. Спектаклларда мусиқа бутун ўйин давомида янграмаслиги керак, ундан фақат сайқал сифатида фойдаланиш лозим.

Чунки мусиқани кўп ижрс этилиши болаларнинг эътиборини чалғитиб, куйнинг мазмунини бузади ва функционал аҳамиятга зарар қилади. Мусиқадан жўрнавот сифатида фортепьяно ижросидаги куйлардан ва дисклардан фойдаланиш мумкин. Мусиқанинг персонажларга тўғри тавсиф берилиши болаларнинг тасаввурини бойитади, уларнинг эстетик ҳис-туйғуларини ривожлантиради.

Кўнгилочар соатлар учун сценарий тузиш талаблари

Сценарий, у ёки бу адабий қайта ишлаш бўлиб, ҳаракатнинг ҳамма элементлари илова қилинади. Бунда кириш қисмини аниқ тушунчалари берилади ҳамда болаларнинг фаоллигини ошириш услублари эътиборга олинади. Шундай қилиб, сценарийни қайта ишлаш вақтида, авваламбор, унинг мавзуси ва маъноси аниқланади ҳамда унинг тарбиявий мақсади ва уни ўтказиш вазифалари белгиланади. Бирон-бир кўринишни кўрсатишдан олдин шу кўриниш ҳақида қисқача ҳикоя қилиб берилиб, қандай воқеалар, ҳолатлар бўлиши ҳақида ҳам маълумот берилади. Сўнг сценарийнинг асосий ҳаракатлари бошланади ва навбатдаги талабларга бўйсунган ҳолда давом этади. Булар куйидагилардан иборатдир:

1. Ҳар бир эпизод навбатдаги ва кейингилари билан боғлиқ бўлиши керак.
2. Ҳаракатлар энг суёт эмоционал эпизоддан анча кучли бўлган эмоционал эпизодларга қараб ўз йўли бўйича ривожланиб боради.
3. Ҳар бир эпизод ўзининг ички мантиқ тузилмасига эга бўлиши, бошқаси бошлангунга қадар тугаши керак. Бу ўйиннинг “Финал” (тугаш қисми) болаларнинг ҳаммасини фаол ҳаракат қилиши билан тугаши керак.

Кўнгилочар соатларни режалаштириш

Кўнгилочар соатларни ҳар хил турларини ўз вақтида режалаштириш уни яхши ўтказиш ва таёрлаш ҳамда мактабгача таълим муассасаларининг ҳамма тарбиявий ишларини ҳисобга олишни яхши ташкил қилишни тақозо этади. Мусиқий раҳбар тарбиячи билан ҳамкорликда олдин мавзуй режани тузади (чорак бўйича), сўнг сценарий режасини бир ойлик қилиб ёзади ҳамда шу сценарий қаердан олиб ёзилганлиги кўрсатилади. Умумий режа мактабгача таълим мудирини ва катта тарбиячи томонидан тасдиқланади. Шунинг эса сақлаш керакки, кўнгилочар соатлар икки ҳафтада бир марта ўтказиш режалаштирилади. Иложи борича ўтказиш вақтини ҳар бир гуруҳ бўйича аниқ кунини белгилаш керак. Кўғирчоқ театрини, умумий композицияларни, ҳаваскорлик концертларини ташкил этишда икки-уч гуруҳни бирлаштириб ўтказиш ҳам мақсадга мувофиқ бўлади. Чорак бўйича кўнгилочар соатларни режалаштириш мавсум вақтини, тантанали кунларни, тарбиявий вазифаларни ва дастурий репертуарларни ҳисобга олган ҳолда амалга оширилади. Масалан, биринчи чорак (сентябрь, ноябрь) ойлари бўлиб, мактабгача тарбия ёшидаги гуруҳ болаларига куйидаги кўнгилочар вақт турлари киритилади:

1. Куз ҳақида мавзуй концерт. Бунда чолғу мусиқа, табиат ҳақида катталарнинг вокал садоси, болаларнинг шеърлар ўқиши ва куз ҳақидаги кўшиқларни куйлаш киритилади.
2. Мусиқий жўрликдаги диафильмларни кўрсатиш (катталар ташкилотчилигида).
3. Мусиқа раҳбари ва тарбиячи ҳамкорлигида мусиқий викториналарни ташкил қилиш.

Бунда болаларга таниш бўлган асарлардан фойдаланилади.

4. Болаларга меҳмон бўлиб бориш. Бунда ҳазил кечалари, топишмоқлар ва бошқа фаолият турларидан фойдаланилади ҳамда катталар томонидан ташкил этилади.

5. Катталарнинг ташкилотчилигида ва ижросида кўғирчоқ театрини кўрсатиш.

6. Болаларнинг буюртмасига биноан “Дилга яқин наволар” деб номланган концерт уюштириш (дастурни тузишда болалар мусикий ва адабий асарлардан фойдаланадилар).

7. Катталарнинг ташкилотчилигида мулфильмлар кўрсатиш.

8. Катталарнинг болалар билан биргаликдаги шўх мусобақалар, рақслар, атракционларни уюштириш.

9. Болалар ижросида мусикий драматик ўйинларни ташкил қилиш.

10. Катталарнинг ташкилотчилигида ҳазил кечаларини ўтказиш.

Ҳар бир кўнгилочар соат ўзининг мазмунига, репертуарига ва керакли тарбиявий вазифаларига эга бўлади. Масалан, кўнгилочар соат вақтида мусикий драматик ўйинларни ижро этишда “Ким айбдор?” ўйинида болаларнинг кўғирчоққа нисбатан эҳтиёткорлик билан муносабат қилиш руҳида тарбиялаш вазифаси қўйилади. Бу ўйин дастурий бўлмай болалар билан олдиндан яқка тартибда тайёрлаш ишини олиб бориш тавсия этилади. Шундай қилиб, мактабгача таълим муассасаларида кўнгилочар соатларни ўтказиш машғулотларини ташкил этишнинг энг зарур шаклларида бири ҳисобланади. Бунда болаларнинг муносабати эмоционал таъсирда бўлиши, уларнинг сезги доирасининг кейгайиши, жамоага бўлган муносабатини яхшиланиши ва уларда қувноқ муҳитни вужудга келиши кузатилади. Энг муҳими, мактабгача таълим муассасаларида кўнгилочар соатларни ташкил қилиш педагогик вазифаларнинг энг асосий йўналишларидан бири ҳисобланишидир.

Савол ва вазифалар.

1. Болаларнинг ҳар кунги ҳаётида мусикадан фойдаланишни қайси шакллари биласиз?

2. Болаларнинг ҳар кунги фаолиятларида мусикий фаолиятларни киритилишида тарбиячининг роли қандай?

3. Тарбиячи томонидан дам олишда, мусикий машғулотлар вақтида ҳамда машғулотдан бўш вақтларда фойдаланадиган қўшиқлардан мисол келтиринг?

4. Мактабгача таълим муассасаларида Т.В.(техник восита)ларнинг қайси турларини биласиз ва қандай фойдаланилади?

5. Эрталабки бадантарбия ва жисмоний маданиятда мусикадан фойдаланишнинг аҳамиятини очиб беринг?

6. Ўқитишнинг қайси босқичида ва қайси жисмоний машқларда мусика жўрлигидан фойдаланиш мумкин?

7. Бирон гуруҳдаги болаларга мусикадан фойдаланган ҳолда жисмоний машғулотлардан бирини тузиб беринг (Т.В. ёрдамида)?

8. Кўнгилочар соатга тавсиф бериб, болаларнинг ҳар кунги ҳаётида тутган ўрнини айтиб беринг?

9. Кўнгилочар соатларнинг турларини санаб беринг?

11-Бўлим

Байрам эрталикларида мусиқа

§-1

Байрамларда мусиқанинг роли

Мактабгача таълим муассасаларида ўтказиладиган байрам эртаклари тантанали кунларга мослаштирилган бўлиб, педагогик жараённинг энг зарур бўғинларидан бири ҳисобланади. Болаларнинг бадиий фаолиятлари жуда хилма-хил бўлиб, тантанали дақиқалар, сафга тизилиш, кўшиқ куйлаш, ўйинлар ва рақслардан иборатдир. Болаларнинг бадиий образ орқали умумхалқ байрамларини нишонлаш ва шулар асосида ватанпарварлик руҳида тарбиявий ишлар амалга оширилади. Эртакларда асосий ролни мусиқа санъати ўйнайди ҳамда болаларга нисбатан маълум бир кайфият пайдо қилади. Олдин болаларнинг онгига байрамнинг асосий йўналишини сингдириш каби вазифа бажарилади. Шу мақсадда эрталикнинг бошланишида яъни биринчи қисмида тантанали маршлар, байрамонга кўшиқлар танланади. Эрталикларда фаолиятнинг ҳамма турлари қўлланилиб болаларга кўшиқлар, рақслар ва бошқа ҳар хил ўйинларни бажаришадилар. Бундан ташқари эрталикларда тез-тез мусиқий драматик сахналар киритилади. Бунда болалар ўзлари ўйлаб топган куй-ва кўшиқларни кўрсатадилар. Мусиқий репертуар мусиқий фаолиятнинг ҳар -хил турларига мос равишда танланади. Булар кўшиқлар, мусиқий ўйинлар, рақслар ва инсценировкалардан иборат бўлади. Шунинг учун асосан ўзбек бастакорлари, шу жумладан, ҳамма миллат бастакорларининг куй ва кўшиқлари танланади. Мусиқий репертуарнинг мазмуни ҳам эрталик мавзусига асосланган ҳолда белгиланади. Масалан, Ўзбекистонимизнинг мустақиллик кунига мўлжаланиб уюштирилган эрталикни ватанимизнинг туғилган кунига бағишланади, қишлоқ хўжалик ютуқларига хулосалар қилинади. Бу хулосалар эрталикларда куй, кўшиқ, ўйинлар ва шеърлар орқали ифода этилади. Мустақиллик байрамида асосий мавзу байналминалчилик олинади. Бунда инсценировкалар, ҳар хил миллат куй-кўшиқлари рақсларда ўз ифодасини топади. Бундан ташқари шу эрталикда баҳорнинг кириб келиши ҳам эътиборга олинади ва мусиқий репертуарда байрамонга услуб билан баҳорги мавсум репертуарлари ҳам бирлаштирилади. 8-март байрами болалар учун энг сеvimли образ бўлиб, бунда она ҳақидаги куй ва кўшиқлар ҳамда рақслар ижро этилади. Репертуардаги она ҳақидаги лирик кўшиқлар болаларнинг уларга бўлган садоқатини ифода этади. Мактабгача таълим билан хайрлашиш ҳамда мактаб билан учрашиш мавзуси мактабгача тарбия ёшидаги болалар билан ўтказиладиган эрталикда ўз аксини топади. Бунда болаларнинг сеvimли кўшиқлари билан бирга жисмоний машқлар ва атракцион ўйинлар киритилади. Болаларнинг эрталиклардаги фаолиятларида мусиқий фаолият асосий ўринни эгаллаб, мусиқий репертуарнинг родини ва талабини белгилайди. Эрталикнинг аҳамияти фақат мусиқанинг таъсири билан бўлмасдан, балки санъатнинг ранг-баранг турлари билан биргаликдаги барча воситалар орқали белгиланади. Бунда бир мавзунини очишжараёнида бир-бирини тўлдиради ва уни тўлиқ ифода этишда катта ёрдам беради. Залнинг ёрқин ва бадиий жиҳатдан етарли қилиб жиҳозлаш болаларнинг залга киришидан бошлаб кўтаринки кайфият бахш этади. Шундай қилиб, байрам эрталиклари болаларнинг ҳар томонлама ривожланишида катта имкониятлар туғдиради.

Эрталикларнинг тузилиши.

Ҳар бир эрталикнинг сценарийси унинг асосий маъносини ва ўтказиш анъанасини белгилайди. Масалан, умумсиёсий воқеаларга бағишланган байрам дастурлари уч қисмдан иборат бўлади. Биринчи қисми унча кўп бўлмаган вақтда (5-6 минут) болалар кийинишиб байроқчалар ёки гуллар билан тизилишади. Бунда болалар шеърлар айтишиб, битта ёки иккита кўшиқ айтишади. Иккинчи қисми анча давом этиб, болаларнинг жамоа ва якка тартибда ҳамда томоша дақиқаларидан иборат бўлади. Бу борада асосий ўринни болаларга таниш бўлган куй ва кўшиқлар, ўйинлар ва хороводлар ва шу жойда анъана бўлган рақслар эгаллайди. Чиқишларнинг ҳаммаси концерт ҳолатида ўтиши мумкин бўлиб, фаолиятнинг ҳар хил турларини навбат билан келиши ҳамда ҳар бир мавзуга репертуарнинг бир қисми бирлаштирилиши мумкин. Охириги учинчи қисмида болаларнинг эътибори яна асосий мавзуга қаратилади. Эрталикни олиб борувчи қатнашувчилар ва томошабинларни байрам билан табриклайди ва қатнашувчилар марш садоси ёрдамида чиқиб кетишади. Болаларнинг мактабгача таълим билан хайрланиши ҳамда мактабга кузатишга бағишланган эрталик бошқачароқ қилиб ўтказилади. Бу ерда алоҳида бир усул қўлланилмасдан балки содда қилиб дўстлик муҳити вужудга келтирилади. Улар ўзларининг севимли кўшиқларини, рақсларини, ўйинларини ижро этадилар ва бошқа гуруҳ болдаларининг ижросини томоша қиладилар ҳамда улардан табрик, гуллар, эсдаликлар олишади. Болаларнинг ижро этган кўшиқларида, шеърларида тарбиячиларни ва ходимларга ўз миннатдорчиликларини изҳор этишади. Охириги йилларда мактабгача таълим муассасаларида туғилган кунни нишонлаш анъана бўлиб, ҳар бир гуруҳларда ўзига хос равишда ўтказилиб келинади. Бунда болалар учун кичик импровизация кўрсатилиб совға берилади. Бу ишларнинг ҳаммаси куннинг иккинчи ярмида ўтказилиб, охирида чой ичиш ва ҳар -хил ширинликлар билан тугатилади.

Байрам эртакларини тайёрлаш ва ўтказиш

Мактабгача таълим муассасаларида эрталикларни ўтказиш умумий тарбиянинг бир қисми бўлиб, маънавий, ақлий, жисмоний ва эстетик тарбия бериш каби вазфалар амалга оширилади. Бунинг учун байрамларни тайёрлаш, уни ўтказиш ва олган ҳис-туйғуларини педагогик жараённинг бир бутун маъноси сифатида кўриш лозим. Эрталикларнинг дастури камида бир ярим ой олдин режалаштириб қўйилади. Бу дастурда ҳар хил рақслар, мусиқа ва ўйинлар, кўшиқлар киритилади. Шу муносабат билан мусиқий материалларнинг танлашда болаларнинг имкониятини тўғри ҳисобга олиб тайёрлаш зарурдир. Танлаб олинган репертуар аста-секинлик билан машғулотларга киритилиб борилади. Энг мураккаб кўшиқлар, рақслар бир, бир ярим ой олдин ўргатилади. Репертуарнинг бир қисми мавҳум совға дақиқалар, унча мураккаб бўлмаган ўйинлар, инсценировкалар болалар билан байрамгача оз фурсат қолганда тайёрланади. Байрамга болаларни тайёрлаш, айниқса, умумий сиёсий йўналишлар бўйича ҳар хил машғулотларда ўтказилади. Эрталикни муваффақиятли ўтказиш, авваламбор, сценарийни яхши тузиганлигига боғлиқ бўлади. Эрталик ўтказиш вақти катта ва мактабга тайёрлаш гуруҳлари учун 35-45 дақиқа, кичик гуруҳ болалари учун 25-30 дақиқадан ошмаслиги керак. Яхши тузилган дастурда ҳаракат дақиқалари навбат билан бажарилади. Бунда

тантанали, кўтаринки қисмдан кейин болалар ўтиришиб шеърлар тинглайдилар, қувноқ рақслардан кейин болалар инсценировка томоша қилишади. Бунда фақат бир неча болалар машғул бўладилар. Энг кичик ёшдаги болалар (атрибутлар, байроқчалар, шеърлар, гуллар) хонанинг байрамона безатилганини тезда илғаб ололмайдилар, шунинг учун болаларнинг эътиборини мавзуга қаратиш таклиф қилинади ва уларга томоша қилишга вақт берилади. Кичик гуруҳ болалари учун эрталиклар кўпроқ катта гуруҳ болалари ижросидаги томоша дақиқалари қўлланилади.

Кичик гуруҳдаги болаларнинг тавсифлари ҳали мураккаб бўлмайди ва уларнинг мустақиллигини оз миқдорда ифода этади. Катта гуруҳ болалари кўпроқ мустақил равишда ҳаракат қилишиб, тарбиячининг ёрдамисиз ишонч билан таниш бўлган ўйинларни, рақсларни ижро этадилар ва инсценировкага қатнашишади. Мусиқий чиқишларда болаларнинг ҳаммаси қатнашиши керак. Бунга қўшиқни, рақсни, ўйинларни, хороводларни жамоа тарзда ижро этириш орқали эришилади. Шу билан биргаликда ҳар бир бола якка тартибда ёки унча катта бўлмаган гуруҳлар билан ижро этишлари керак. Жамоа бўлиб ижро этиш ҳар доим навбати билан амалга оширилиб, якка тартибда шеърлар ўқишлари, болалар мусиқавий асбобларида ижро этишлари орқали бажарилиши керак. Мусиқий тарбия ишларининг яхши ташкил қилиниши болаларнинг ҳамма дастурий мазмунни ўзлаштиришларига имконият яратади, шунинг билан бир қаторда гуруҳларда ҳаммиса вазифани енгил ва тез ўзлаштириб оладиган болалар бўлади. Бундай болаларнинг ривожланишини давом эттириш учун анча мураккаб асарларни қўллашни талаб қилади. Бундай болаларга мураккаброк бўлган кўшиқ орқали ижро этиладиган ҳамда уларнинг қобилиятини тўла ифода эта оладиган роллар топширилади. Шунинг билан бирга гуруҳда вазифаларни қийинчилик билан бажарадиган болалар ҳам бўлади. Бундай болаларга иложи борича енгилроқ вазифалар берилади. Лекин бу болалар ҳам умумий қувончли соатларда қатнашиши лозим. Тарбиячининг фаолияти байрам эртақларида жуда хилма-хилдир. Бунда энг жавобгарлик дақиқалардан бири эрталикни олиб бориш ҳисобланади. Пухта ишланмаган вазифалар, ижро этиш вақтидаги чўзишлар, болаларнинг сон жиҳатдан ҳаддан ташқари кўплиги болаларни зериктириб, уларни эмоционал ҳамда жисмоний оғирлиги бирлигини бузади. Бундан осонлик билан чиқиб кетиш катталарнинг байрамда фаол иштирок этиши туфайли амалга оширилади. Сценарийни педагогик кенгашда кўрилаётган вақтда ҳар бир тарбиячининг роли аниқланади. Булар уларнинг бажарадиган вазифалари, болаларни кийинтиришда жавобгар шахс тайинлаш, айрим персонажларнинг аниқ чиқиши, совға дақиқаларини ўтказиш ва ҳ.к. Тарбиячи байрам мавзусини бошлаш вақтида энг мазмунли ва гўзал ҳис-туйғуларни мустаҳкамлашга ҳаракат қилади. Булар расмларда, ҳикояларда ва суҳбатларда ўз аксини топади. Бунда болалар айрим персонажларни ижро этиш вақтида севган кўшиқларини ва рақсларини такрорлайдилар. Айрим мактабгача таълим муассасаларида байрам туйғуларини мусиқий машғулотларда мустаҳкамлайдилар. Бунда педагог болалардан эрталикда нималар ёққанлигини сўрайди, фикр алмашади, шунинг билан бирга болаларнинг хоҳишлари бўйича кўшиқ ижро этадилар, рақсга тушадилар, шеърлар айтишадилар. Бу эса болаларнинг ҳис-туйғуларини чуқурлаштириб, байрам мазмунини яхши англайдилар ва уларда байрам ҳақида энг яхши таассурот қолади. Шундай қилиб, мактабгача таълим муассасаларида байрамларни нишонлаш, тарбиявий жараённинг энг асосий қисмларидан бири

ҳисобланади. Бу болаларнинг шаклланишига фаол таъсир қилиб, ўзларининг малакаларини, маҳоратини, ижодий интилишларини ифода этади. Шунинг билан бирга педагогик ишларга яқун ясашга маълум ҳулоса ясайди.

Савол ва жавоблар

1. Болалар эрталикларида мусиқий рол қандай?
2. Эрталикларда санъат турларининг боғлиқлигини айтиб беринг?
3. Умумий сиёсий байрамларга бағишланган эрталиклар ва Мустақиллик кунига бағишланган эрталикларни бир-бирига таққосланг?
4. Эрталикларда болаларнинг яқка тартибда ва жамоа тарздаги чиқишлари тўғрисида ҳикоя қилиб беринг?
5. Байрам дастурида болаларнинг мусиқий фаолиятининг қайси турлари киритилади?
6. Болаларнинг қандай қилиб байрамга тайёрлайди?
7. Эрталикларда тарбиячининг роли қандай?
8. Болалар эрталикларида катталар ижросидаги яқка тартибдаги ҳамда жамоа тарздаги ижро этилиши режасини тузиб беринг?
9. Хоҳлаган гуруҳда байрам эрталиги режасини тузиб беринг?
10. Т.В.ни қўллашнинг афзаллик томонларини кўрсатиб беринг (видеомагнитофонлар, видеопроекторлар, экранли компьютерлар, диапроектор, dvd дисклари ва бошқалар)?

12-Бўлим

Боғчада мусиқий фаолиятларни ташкил қилиш ва зални жиҳозлаш

§-1

Болаларнинг мусиқий фаолиятни ташкил қилишда мусиқий раҳбар ва тарбиячининг ўрни

Мактабгача таълим болаларининг умумий ва мусиқий-эстетик ривожланишини махсус мусиқий билимга эга бўлган мусиқий раҳбар амалга оширади. Бундан ташқари мусиқий раҳбар педагогик жараённинг назарияси ва услубини яқши эгаллаб олган бўлиши керак. Тарбиячи эса умумий мусиқий тайёргарликка эга бўлган бўлиши керак. Бундан ташқари тарбиячи мусиқанинг элементар назарияси асосини, хорда ижро этиш, сольфеджио қилиш, ритмикани ҳамда мусиқий асбоблардан бирортасини ижро эта олиши керак. Бунинг учун мусиқий раҳбар ва тарбиячи бир-бири билан мустаҳкам боғланган ҳолда мусиқий машғулотларни олиб бориши керак.

Мусиқий раҳбарнинг иш фаолияти ва вазифаси

Мусиқий тарбиянинг умумий ҳолда ташкил қилиш ва ўтказишни мусиқа раҳбари амалга оширади. Улар қуйидаги ишларни бажаради:

1. Иш жадвалига мос равишда ҳафтада икки марта ҳар бир гуруҳда мусиқа машғулотларини ўтказиши. Бунда раҳбар болаларга ҳар хил мусиқий материаллар ўргатади, дастурий малакаларни режалаштириб уни қайта ишлайди, грамёзувлар тинглашадилар, агар зарур бўлса, болалар билан яқка тартибда иш олиб боради;
2. Байрам сценарийларини тайёрлашга, кўнгилочар соатларнинг режасини тузишда ҳамда ўтказишга жавобгар бўлади;
3. Тарбиячиларга маслаҳат бериш йўли билан болаларнинг мусиқий ривожлантиришга раҳбарлик қилади. Маслаҳатда мусиқа раҳбари тарбиячини иш режаси билан таништиради, болалар асарларидан ўргатади, ўтказилган

машғулотларни таҳлил қилади, эрталабки бадантарбияда тингланадиган репуртуарларни танлашда ёрдам беради, сайр этиш режаларини ўргатади ва х.к. Гуруҳ бўлиб машғулот ўтказиш вақтида раҳбар мунтазам равишда тарбиячига ўргатиб бориб, ҳаракат қилиш ва кўшиқ ижро этиш малакаларини ўргатиб боради;

4. Ҳар доим педагогик мажлис ўтказиб борилиб, байрам эртақларини ва кўнгиш очиш соатларини таҳлил қилиб боради. Бундан ташқари ўқув жараёнини мукамаллаштириш мақсадида кўшимча вазифаларни белгилайди;

5. Болаларнинг умумий мусиқий жараёнини эътиборга олган ҳолда оналар билан ҳам иш олиб боради. Бундан ташқари тарбиячига яқка тартибда ва мажлисларда маслаҳатлар бериб, болалар билан радио эшиттиришларни, телевизион кўрсатувларни қандай тинглаш ва кўриш кераклигини тушунтириб боради.

Тарбиячининг иш вазифаси.

Тарбиячи болаларни мусиқага қизиқтиришда катта имкониятларга эга бўлиб, булар қуйидагилардан иборатдир:

1. Мусиқий машғулотларда болаларга мусиқий ишларни олиб боришда фаол қатнашади. Масалан, кичик гуруҳларда тарбиячи болаларнинг овозини босиб кетмасдан бирга қўшилиб куйлайди, ўрта ва катта гуруҳларда эса мусиқа раҳбари билан биргаликда кўшиқ ўргатишда ёрдам беради. Бундан ташқари агар тарбиячи тоза ва мазмунли ижро этса, фортепьяно жўрлигида ҳам янги кўшиқни ижро этиши мумкин. Болаларга мусиқий-ритмик ҳаракатларни ўргатиш вақтида тарбиячи мусиқий фаолиятнинг ҳамма турларига қатнашади ва уларни фаоллаштиради. Ўрта, катта, айниқса, мактабгача тарбия ёнидаги болаларнинг роли ўзгача бўлади. Бунда у ёки бу ҳаракатларни кўрсатади ҳамда уларга эслатиб, айрим кўрсатмаларни бериб боради;

2. Тарбиячи болаларнинг ижодини мужассамлаштириб, бориб мавзуларни айтиб туради, ролларни тақсимлайди ва сюжетларнинг умумий ривожланишини белгилайди;

3. Болаларнинг мустақил мусиқий фаолиятга йўналтириб, ўйинларда, сайрларда, меҳнат жараёнларида ўргатилган кўшиқлардан фойдаланиб олиб боради;

4. Мусиқий материалларни танлашда қатнашиб, болаларнинг тасвирий фаолиятини, нутқини ривожлантиришни ва атроф-муҳит билан таништириш ишларини олиб боради. Шундай қилиб, тарбиячи мусиқа раҳбари билан мақсадга эришади ва болалар умумий мусиқий ривожлантириш вазифаларини ҳал қилишга фаол қатнашади.

§- 2

Мусиқий тарбия жараёнида жиҳозлаш.

Олдинги бўлимларда кўрсатилганидек, мактабгача таълим муассасаларида мусиқа тарбияси ранг-баранг шакллар бўйича амалга оширилади. Булар мусиқий машғулотларда, мустақил бадий фаолиятга, байрам ва кўнгилочар ва дам олиш соатларида бажарилади. Шулардан бири доимий равишда ташкил этилади. Масалан, мусиқий машғулотлар. Бу машғулот ҳафтада икки марта ўтказилади. Ҳамма қилинадиган ишларни педагогик жамоа, мактабгача таълим мудирини, катта тарбиячи, мусиқа раҳбари ва тарбиячи амалга оширадilar. Лекин мусиқа тарбияси жараёнини ташкил қилиш фақат услубий вазифаларни бажариш эмас, балки зарур бўлган жиҳозларни ташкил қилиб беришдан ҳам иборат. Мусиқий

ўйинчоқлар, мусиқий дидактик қўлланмалар, қўлда тайёрланган ўйинчоқлар, техник воситалар, методик адабиётлар, ҳар хил атрибутлар ҳамда махсус мебеллар билан таъминлаш муҳимдир.

Зални жиҳозлаш

Мактабгача таълим муассасаларида мусиқа машғулотларини ўтказиш боғча залида ёки гуруҳ хонасида ўтказилади. Зал жуда шинам, ёруғ, чиройли, тоза бўлиши, айниқса байрам эртаклари ўтказилаётган вақтда жуда гўзал бўлиши керак. Девор пардаларининг рангига мос равишда оқланган бўлиши, гулдонларга эса гуллар бўлиши керак. Хонани жиҳозлашда ҳар хил декоратив панеллар, бастакорларнинг портретлари ва бошқалар осиглик туриши лозим. Эътиборни девор марказини жиҳозлашга қаратиш керак. Пианинони шундай жойлаштириш керакки, болаларнинг ҳаммаси раҳбарга кўриниб турсин. Шу билан биргаликда спорт инвентарлари ҳам бўлиши керак, чунки хонада жисмоний гимнастика машғулотлари ҳам ўтилиши мукин. Мусиқий асбоблар ва мусиқий машғулотларга керакли инвентарлар секцион шкафларда ёки услубий хоналарда сақланиши керак. Машғулотдан кейин албатта хона тозаланади ва шамоллатиб кўйилади, бу эса гигиеник талабга мос усул ҳисобланади. Чунки, мактабгача таълим муассасаларида гигиеник талабларга риоя қилиш энг муҳим омиллардан бири ҳисобланади. Хонанинг полига иложи борича қалин гилам ёки палас тўшаб кўйилиши керак, чунки болалар машғулот пайтида оёқлари сирпаниб кетиб йиқилиб тушмайди. Болалар машғулотга унча тор бўлмаган кийимда ёки спорт кийимида келишади.

Болаларнинг мустақил мусиқий фаолиятларида жиҳозлашнинг тутган ўрни

Болалар машғулотлардан ташқари вақтларида якка тартибдаги интилишлари билан шуғулланишади, бунда улар чизмачилик, қўшиқчилик, яна бири мусиқа асбобида куй ижро этиши лўнда қилиб айтганда, мустақил равишда ҳаракат қилишади. Бу фаолиятни ривожлантириш учун тарбиячи жой ажратиш бериши, ўзига хос мусиқий бурчак ташкил қилиб бериши ва керакли мебеллар билан таъминлаши керак. Бурчакда қуйидаги нарсалар бўлиши лозим: Иккита стол стуллари билан, дидактик ўйинлар учун стол, болаларнинг ўзлари чизган расмлари, бастакорларнинг портретлари осиглик туриши керак. Бурчакнинг асосий мазмуни ҳар хил мусиқий қўлланмалардан иборат бўлади. Биринчи навбатда мусиқий ўйинчоқлар ва болалар мусиқий асбоблари ҳисобланади. Иккинчи навбатда ранг-баранг дидактик ўйинлар ва қўлланмалар бўлиб, мусиқа машғулотларида, инсценировкаларда ва рақсларда фойдаланилади. Тарбиячи бу асбобларни эҳтиётлик билан ишлатишни назорат қилади ва машғулотдан кейин жойига олиб қўйишни таклиф қилади. Бундан ташқари ҳар бир гуруҳда болалар қўшиқлари ёзилган дисклар, халқ рақс куйлари, мусиқий ҳикоялар, инсценировкалар бўлиши лозим. Бунда тарбиячи шу манбалар асосида болаларнинг қўшиқ ёки куй танглашга бўлган хоҳишини, рақсга тушиши ва ҳ.к. кондира олади.

Мусиқий дидактик ўйинлар ва қўлланмалар

Дидактик ўйинлар ва қўлланмалар болаларнинг мусиқий ривожланишида яхши имкониятлар яратади. Унинг ёрдамида болалар товушнинг баландлигини, тембрини, ритмик хусусиятларини ва куй йўналишларини аниқлаб борадилар. Бунда болаларнинг ижодий қобилияти ўсиб, мусиқа тинглашга, мусиқий асбобларга бўлган қизиқиши кучаяди. Педагогик амалиётда мана шундай

дидактик қўлланмалардан кенг фойдаланиш мумкин. Масалан, “Муסיкий лото“ бу кичик органчалардан иборат бўлиб, тахтадан ясалган карточка ва ҳар хил рангдаги белгилардан иборат бўлади. Карточкаларда муסיкий образ тасвир этилиб, қўшиқ “Қуёнча“ ҳақида бўлса, бунда болалар қуёнчанинг тасвири туширилган карточкани ёпадилар ва х.к.

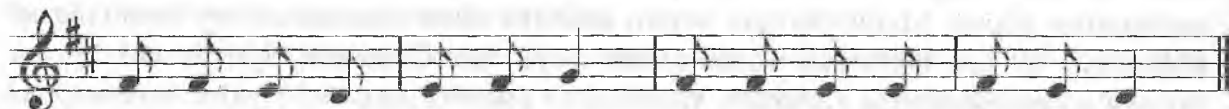
Қуёнчам

М.Икромова шеъри ва муסיқаси

Шошилмай

Мен - га са - лом бе - ра - ди шал-панг ку - лок ку - ён - чам,

ля - ля - ля - ля, ля - ля - ля, шал-панг ку - лок ку - ён - чам.

Карточкалар ўйиндан олдин тарқатилади. Бунда болаларнинг қайсиси аниқ ёпсалар, ўша болалар ютади. Муסיкий дидактик ўйинларни “Товуш тембри“ бўйича ташкил қилишда “Топ-чи, қайси асбоб жаранглаяпти?“ деган ўйинни кўрсатиш мақсадга мувофиқ бўлади. Бунда тарбиячи бир неча хил тембрга эга бўган асбоблар (рубоб, дутор, ғижжак, доира) танланади. Тарбиячи ҳар бир асбобда ижро этиб, “Мен қайси асбобда ижро этаяпман?“ деб сўрайди. Нота нашриётлари, “Муסיқа алифбоси“дан ва бошқа манбалардан ҳам юқоридаги усул учун фойдаланиш мумкин. Бунда жуда кўп қизиқарли қўшиқлар ва машқлар мавжуд бўлиб, ўйин шаклида бошланғич маълумотларни барчасини олиш мумкин. Бу китобда нота лотоси, нота чизиқлари, нота илмакчалари бўлади ва бундан ҳар хил ўйинлар учун қўлланмалар тузиш ва тайёрлаш мумкин. Муסיқа алифбосини асосидан муסיкий дидактик ўйинлар ҳам тайёрлаш мумкин. Бунда китобнинг расмини каттароқ ҳажмда чизиш керак. Охириги йилларда кўргазмали қуроллардан кенг фойдаланиш зарурлиги ҳақида илмий хулосалар чиққанлиги туфайли шу мақсадда дидактик қўлланмалар ишлаб чиқилган. Бу қўлланмалар болаларга муסיқанинг тушунарли шакли муסיкий жанр, муסיкий асарнинг шаклини ва айрим муסיкий воситаларнинг мазмуни билан таништиришда педагогика анча ёрдам беради. Болалар муסיкий машғулотда бошланғич таассурот олиб, унда муסיкий товушнинг асосий хусусиятларини аниқлайдилар. Болалар муסיқанинг суръатини ёки муסיқада бўлаётган ўзгаришларни аниқлашлари учун “Карусел“, “Поезд“ каби қўлланмалардан фойдаланиш мумкин. Масалан, “Карусел“ қўлланмасида тарбиячи болаларга муסיқани эшитиб, карусел бурагичини айлантиришни таклиф қилади. Бунда болалар муסיқани тезлашишига ва секинлашишига қараб айлантирадилар. “Поезд“ қўлланмасида эса педагог поездчани рельсга қўйиб болаларнинг биронтасига поездни юргизиб юборишни таклиф қилади, бунда болалар олдин муסיқани эшитиб кўриб сўнгра муסיқа қайси тезликда ижро этилаётганлигига қараб шу тезликда поездчани юргизиб юборишадилар. “Кучли-кучсиз“ деб номланган қўлланма эса болаларнинг муסיкий динамик

ифодаларига бўлган сезгиларини ривожлантиради. Бунда болалар товушларнинг кучини асбобларнинг ҳар хил кучда эшитилаётган товуш кучига боғлаган ҳолда аниқлайдилар. Мусиқий дидактик қўлланмалар билан мусиқий дидактик ўйинлар бир-биридан анча фарқ қилса-да, буларнинг иккаласи ҳам ўқув мақсадига мўлжалланганиб, болаларнинг мусиқа тилининг хусусиятларига ва тасаввурига йўналтирилгандир.

Янги ахборот ва педагогик технологиялардан фойдаланиш

Умумий ахборот воситаларидан радио, телекўрсатувлар тингловчи ва томошабинларга катта эмоционал таъсир кўрсатади. Илмий техник прогресс фаннинг ривожланиб боришига боғлиқ бўлганлиги учун мактабгача таълимда ҳам техник воситалардан фойдаланиш катта аҳамият касб этади. Мактабгача тарбия педагогикасида қўлланиладиган янги ахборот ва педагогик технологиялардан фойдаланган ҳолда эшитиш ва томоша қилиш бўлиб, экранлашган товушли воситалар ҳисобланади. Экранли воситаларга товушсиз дисклар, кинофильмлар, диафильмлар киради. Товушли воситаларга эса видеодисклар, экранли компьютерлар, теле-радиоэшитиришлар киради. Экранли товушли воситаларга эса товушли кинофильмлар, видеофильмлар ва ўқув телекўрсатувлари киради.

Мусиқавий дисклар

Бу педагог учун қулай восита бўлиб, мусиқий асарларнинг ҳар қайсисини юқори даражада ижро этишини таъминлайди. Бунда чолғу ва вокал мусиқага кўргазмалар тасаввур қолдиради. Масалан, хор, оркестр оҳанглари билан таништиради, бундан ташқари болалар учун мусиқа тинглаш, мусиқавий ҳаракатлар қилиш учун мусиқалар ва миллий куйлар ёзилган дискларни тинглаш мумкин. Мусиқавий дисклардан машғулотларда ҳамда байрам эртақларини ташкил қилишда, кўнгилочар соатларда ва мустақил фаолиятларда фойдаланиш мумкин.

Диск ёзувларидан фойдаланиш

Диск ёзувларидан фойдаланиш зарур қизиқарли машғулотлардан биридир. Бунда бажариладиган материалларни ёзиб олиб бирданига эшитиш педагогик жараёни сезиларли даражада бойитади. Дисклардан зарур бўлган мусиқий асарларни, мусиқий-адабий композицияларни ёзиб олиш, кўнгилочар соатларда, болалар байрамларида, кўғирчоқ спектакларида ҳамда қулай бўлган дақиқаларда мусиқа тинглаш мумкин. Мусиқавий дискларнинг қулайлик томонларидан яна бири, ўрганилган у ёки бу қўшиқни муваффақиятли чиққан-чиқмаганлигини аниқлашда катта ёрдам беради.

Радио ва телекўрсатувлардан фойдаланиш

Радио ва телекўрсатувлар болаларнинг ҳис-туйғуларини бойитади, уларни маънавий ва эстетик жиҳатдан тарбиялайди, мусиқани тушуниши ҳамда севишга ўргатади. Лекин бу борада гигиеник қоидаларга риоя қилиш талаб этилади. Бунинг учун товуш ва тасвир жуда сифатли бўлиши керак. Тарбиячи болаларни ҳар қайсисига товушни эшитиш қобилиятига қараб радио ва телекўрсатув ўтказади. Шунинг эса сақлаш керакки, болаларнинг ортиқча томоша қилиши уларни толиқтириб қўяди ва салбий таъсир қилади.

Бунинг учун болаларни экран қаршисида 20 минутдан ортиқ ушлаб турмаслик лозим. Болаларга радио ва телекўрсатувлар дастурини эшиттирилиши ва кўрсатилишида улар гўёки ўзлари ҳам қатнашаётгандай тасаввур қилишади.

Ундаги воқеаларда ўзлари қатнашаётгандек ва қахрамонларга ҳамдардлик билан муносабатда бўладилар. Мултфильмларда эса қувониб, улар билан бирга образга тушадилар.

§- 3

Мусиқа ишлари бўйича қилинадиган ишларни режалаштириш.

Болаларга мусиқа тарбияси бериш вазифаси ҳамма қилинадиган ишларни яхшилаб режалаштиришни ва ҳисобга олишни талаб қилади. Мактабгача таълим муассасаларида ўқитиш ва тарбия бериш дастури чорак бўйича тақсимланган амалий маҳорат ва билим, ўқув материаллари каби иш ҳажмини ўз ичига олади. Мусиқий тарбиянинг мазмуни йилнинг ҳар бир чорагига қараб белгиланади.

Биринчи чорак. (сентябр, октябрь, ноябрь) ўқув йилини бошлаб беради. Бунда гуруҳлар ташкил қилинади, мактабгача таълим муассасаларига янги болалар қабул қилинади ва бир гуруҳдан иккинчи гуруҳга ўтказилади. Уларнинг тайёргарлиги ҳар хил бўлиб, маълум даражада вазифалар қўйилади. Энг аввало болалар жамоасини ташкил қилиш, уларнинг маданиятига, хулқига, мусиқий машғулотлардаги мувозанатига эътибор бериш керак бўлади. Педагог ҳар бир боланинг мусиқий ривожланишини назорат қилиб боришини ва келгуси ривожланишини белгилаб бориши лозим. Сўнг ҳар бир гуруҳда ҳамма мусиқий вазифалар: Қўшиқ айтиш, рақсга тушиш, мусиқа тинглаш каби фаолият турлари белгиланади. Репертуар танлашда шуни ҳисобга олиш лозимки, сентябрь ойида Ватанимизнинг улуг байрамини нишонлайди. Бу Ўзбекистонимизнинг мустақиллик кунидир, шу мазмундан келиб чиқиб иш режасини тузади.

Иккинчи чорак. (декабр, январ, февраль) ойи бўлиб, педагог болалар жамоасини тузиб бўлган, гуруҳдаги ишлар йўлга қўйилган ва болаларнинг имкониятлари аниқлаб олинган бўлади. Машғулотлар давомида болаларнинг маҳорати мукаммаллаштирилади, мусиқий қобилиятлари ривожлантирилади. Ҳар бир боланинг мусиқий ривожланиши хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ўқитувчи машғулот вақтида болаларнинг қайсидир қўшиқ ёки ҳаракат қилаётган жараёнда қийналаётган бўлса, шу болаларга ёрдам беради. Мусиқий раҳбар ўзининг истикбол режа тузиш вақтида ўзининг ижодий фаоллигини кўрсатади ва боғчанинг аниқ шароитини ҳисобга олади ҳамда ҳар хил ёзма шакллардан фойдаланади.

Учинчи чорак. (март, апрель, май) бу ойлар якунловчи ўқув йили ҳисобланади. Бу ойлар болалар боғчасининг умумий ишида кўпгина воқеалар нишонланади. Мустақиллик байрами, ўқитувчилар байрами, конституция кuni, 8-март хотин-қизлар кuni, Наврўз байрами ва бошқа байрамлардир. Машғулотлар давомида ўқув натижалари текширилади ва мустаҳкамланади, чунки дастурий талаблар ўзлаштирилган, репертуарлар ёдланган бўлади. Мусиқий ривожланиш икки йўналиш бўйича текширилади. Ҳамма гуруҳ болалари билан бир вақтда ва ҳар бир бола билан алоҳида текшириш ўтказилади. Чорак охирида эса болаларнинг билим ва малакаларини текширишда қуйидагича режалаштириш мумкин. Йил бўйи ўрганилган асарларни такрорлаш, қўшиқ, рақс, ўйинлар ва ҳ.к. Бундан ташқари болалар ўзларининг қанча билимга эга бўлганликларини аниқлайдилар. Бу машғулотлар болаларда маълум манба бўлиб, мактабга турли мусиқий репертуарлар билан келишади.

Тўртинчи чорак. (июнь, июль, август). Бу фасл болалар учун соғломлаштириш фасли бўлиб, ўтилган материаллар такрорланади ва чуқурлаштирилади. Асосан машғулотлар очиқ ҳавода ўтказилади. Машғулотлар

якка асбобда ёки музикавий дисклар ёрдамида ўтказилади. Машғулотлар сони бу вақтларда камаяди, унинг тавсифи ўзгаради. Кўпроқ ракс ва предметлар билан машқ қилдирилади. (таёқчалар, байроқчалар ва х.к.). Бунда жўрсиз қўшиқ куйлаш асосий ўринни эгаллайди.

Режалаштириш турлари.

Режалаштиришнинг икки тури мавжуд бўлиб, биринчиси истиқбол режадир. Бу режа бир-икки ойга мўлжалланиб, иккинчиси (кундалик) режадир. Бу режа бир-икки ҳафтага мўлжалланиб тузилади. Музикий тарбия ва ривожлантириш турли шаклларга эга бўлиб, кўнгилочар соатлари, байрамлар, мустақил фаолият ва ҳар кунги ҳаётда музикадан фойдаланиш вазифалари бажарилади. Музикий тарбиянинг айрим шакллари мунтазам равишда режалаштирилади, бошқаси эса эпизодик шаклда бўлади. Истиқбол режа тарбиявий вазифаларни ҳисобга олган ҳолда музика раҳбари томонидан тузилади. Шунинг билан бир қаторда музикий фаолиятнинг машғулотдан ташқари ҳар хил шакллари билан ҳам таништирилиб борилади.

Музикий фаолиятнинг турли шакллари бўйича тахминий истиқбол иш режа иловаси.

7-илова

Музикавий фаолият шакллари	Музикий тарбиявий ишлар	Репертуар ва қўлланмалар
1. Байрамлар. 2. Кўнгилочар соатлар. 3. Мустақил фаолият. 4. Болаларнинг ҳар кунги фаолиятида музика.	Байрам мавзуси ва тарбиянинг асосий вазифалари. Кўнгилочар соатларни ўтказиш шакллари, мавзуси ва вазифалари. Болалар фаолиятини мукамаллаштириш учун якка тартибда ёндашиш ва кузатиш. Эрталабги гимнастикада музикий жўрликдан фойдаланиш. Музиканинг бошқа машғулотларга киритилиши (сайрда, ўйинларда ва х.к.)	Байрам сценарийси рўйхати. Репертуар, театрлашган персонажлар ва бадиий шакллантириш. Музикий дидактик қўлланмаларни киритиш тартиби ва асослари ҳамда ўйинчоқлар. Репертуар, машғулот ва машқлар бажаришда музикадан фойдаланиш. (дисклар, музикий асослар ва ўйинчоқлар).

Истиқбол режа асосида тақвим режа (ҳар кунги режа) тузилади. Бу режада кун бўйи қилинадиган тарбиявий ишлар белгилаб қўйилади. Бунда музикий машғулотнинг мазмуни эрталабки, кундузги, кечки вақтдаги ўйинлардан иборат бўлади. Тақвим режани музика раҳбари тузади. Музикий раҳбар доимий равишда ҳар бир боланинг музикий ривожланишини назорат қилиб боради ва ҳар доим машғулот вақтида ёки машғулотдан сўнг 5-7 минутга бир икки болани қолдириб билимини текширишни ташкил қилади. Текшириш натижасини алоҳида дафтарчага қайт қилиб, керакли белгиларни қўйиб боради. Доимий равишда дафтарчага қайт қилиб бориш болаларнинг билимини ўзлаштириш

сифатини аниқлашда катта ёрдам беради ва ўз вақтида камчиликларни йўқотишда анча қулайликлар яратади. Шундай қилиб, қилинадиган муסיқавий ишларнинг мунтазам равишда режалаштириш ва ҳисобга олиб бориш педагогик жараённинг муҳим шартларидан бири бўлиб ҳисобланади.

Савол ва вазифалар

1. Болаларнинг муסיқий тарбиявий ишларини ташкил этишда мактабгача таълим мудирини, муסיқа раҳбари ва тарбиячининг вазифаларига тавсиф беринг.

2. Муסיқа раҳбарининг мактабгача таълим тарбиячиси билан ишлашнинг қандай шакллари бор?

3. Кичик ва катта гуруҳдаги болалар билан муסיқий машғулот ўтишда тарбиячининг фаолияти нималардан иборат?

4. Муסיқий машғулот учун зални қандай жиҳозлаш талаб қилинади?

5. Гуруҳда муסיқий бурчакни қандай ташкил қилиш керак?

6. Истиқбол режа билан календар режани ўзаро боғлиқлиги нимада?

7. Гуруҳда хонанинг қайси жойида муסיқий бурчакни ташкил қилиш мумкин?

8. 7-илова бўйича бир чораклик истиқбол режа тузиб беринг ва болаларнинг ҳар кунги ҳаётида қўлланиладиган муסיқалардан хоҳлаган гуруҳдаги болалар учун тузиб беринг?

9. Т.В.дан фойдаланиш имкониятларини айтиб беринг?

10. Мактабгача таълим муассасаларида муסיқий тарбия ишлари қандай режалаштирилади?

Муסיқий атамалар лугати

Аккомпанемент. Бу муסיқий жўрнавозлик бўлиб, хор, ансамбл, рақс ва гимнастик рақсларга жўрнавозлик килади.

Аккорд. Ҳар хил баландликка эга бўлган уч ёки ундан кўп товушларнинг бир вақтда эшитилиши.

Акцент. Муסיқанинг айрим товушларига бериладиган зарби. Бу белгилар нота йўлининг юқорисига қўйилади.

Альтерация. Бу белгилар орқали бирон товушни ярим тонга юқорига кўтариш ёки пастга тушириш ёки бир тонга кўтариш ёки туширишни билдиради. Бекар белгиси орқали кўтарилган ёки туширилган ярим ёки бир тонни ўз ҳолига қайтаради.

Ансамбл. Бир неча ижрочилар учун ёзилган муסיқий асарни ижро этувчи созандалар жамоаси: Дуэт- икки ижрочи, трио- уч ижрочи, квартет - тўрт ижрочи, квинтет- беш ижрочи ва ҳ.к.

Аппликатура. Ноталарга қўйилладиган белги бўлиб, муסיқий асбобларда ижро этиш давомида бамоқларнинг навбат билан ишлатиш учун қўлланилади.

Арпеджио. Бир ҳамоҳангликдан иккинчи ҳамоҳангликка навбат билан ўтилиши.

Вольта. Бирон куйнинг бир бўлагини такрорлаш учун ишлатилладиган белги.

Гамма. Ўз баландлигига қараб жойлашган товушлар қатори.

Гармониялаш. Миллий ёки бошқа услубда ёзилган куйнинг муסיқа асбоби жўрлигидаги ижроси.

Гармония. Лад ва тонликдаги берилган қонуний ҳамоҳанглик.

Диапазон. Инсон овози ва муסיқа асбобининг энг юқори ва энг пастги товушининг ҳажми.

Динамика. Ижрочиликда мазмунли восита сифатида кучли ёки кучсиз оҳангнинг қўлланиши. Асосий график белгилар: форте-баланд, пиано-паст, меццо форте-ўртача баланд, меццо пиано-ўртача паст, крешендо-товушнинг кучайиб бориши, демуннэндо-товушнинг кучсизланиб бориши ва ҳ.к.

Товуш давомийлиги. Тovuшлар чўзилишини билдирадиган асосий товуш чўзимлари: Бутун нота, яримталиқ, чораклик, ўн олтиталиқ нота ва ҳ.к.

- Бутун нота.

- Яримталиқ нота.

- Чорак нота

- Нимчорак нота.

-16 талиқ нота.

Дақиқа. Оҳангнинг вақт бирлиги бўлиб, кучли ҳисса билан кучсиз ҳиссани бир-биридан ажратиб туради.

Дессонанс. Тovuшнинг ёқимсиз эшитилиши.

Консонанс. Тovuшнинг ёқимли эшитилиши.

Жанр. Бирон мусиқий асарнинг мазмуни, тавсифи ва йўналиши ҳақидаги тушунча бўлиб, опера жанри, симфоник, вокал ва камер мусиқалардир.

Такт олди. Кучсиз ҳисса билан бошланадиган товуш бирлиги.

Мусиқий товуш. Тебранаётган товуш манбаси бўлиб, баландлик, товушнинг давомийлиги, тембри ва ифодасини ифодалайди.

Товушқатор. Ладнинг асосий босқичларини навбат билан келиши бўлиб, до-ре-ми-фа-соль-ля-си деб ўқилади.

Импровизация. Мусиқий асарнинг ижро этиш вақтидаги вариантга қўшиб ижро этилиши.

Интервал. Иккита ҳар хил баландликка эга бўлган товушлар оралиғи бўлиб, пастги асосий товуш, юқоригиси чўққиси ҳисобланади: Прима-битта, секунда-иккита, терция-учта, кварта, квинта, секста, септима, октава ва ҳ.к.

Интонация. Энг майда мусиқий тузилиш бўлиб, мустақил мазмунга эга бўлади.

Калитлар. Нота чизигининг бошланишида қўйиладиган белги бўлиб, товушларнинг баландлигини ва номини белгилайди: Соль калити, бас калити, альт калити ва ҳ.к.

Лигато. Бир неча товушнинг бир-бирига боғлиқ ҳолда ижро этилиши.

Мелизм. Битта товушнинг ўзига хос жилоси.

Метр. Тактдаги кучли ва кучсиз ҳиссанинг бирин-кетин келиши.

Минор. Ўйчан, гамгин кайфиятдаги лад оҳанги.

Мажор. Қувноқ кайфиятдаги лад оҳанги.

Кўп овозлик. Бир неча мустақил мелодик куйнинг йўналиши.

Модуляция. Бир тонликдан иккинчи тонликка ўтиш.

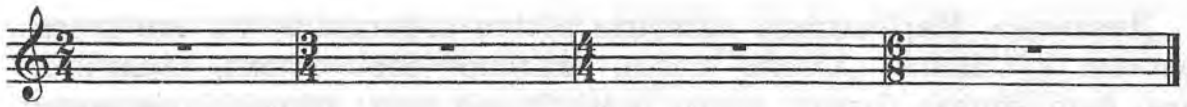
Мусиқа саводи. Мусиқанинг назарияси миқёсидаги элементар билимлар.

Нота. Мусиқий товушнинг график белгиси.

Нота йўли. Нота товушларини ёзиш учун чизилган ёндош чизиқлар.

Нюанс. Мусиқа тавсифини белгилаш тушунчаси булиб, мусиқий товушнинг маълум бир вақтда узилиши ҳамда товуш бўлинишига мос чўзимга эга бўлади. Бутун, яримталиқ, чорак, ним чорак, 16-талиқ ва ҳ.к.

Санок. Маълум чўзимга эга бўлган кучли ва кучсиз ҳиссанинг сони. Саноклар нота йўлининг калитдан кейин бошида қўшилади ва шу санок орқали товуш чўзимлари саналади. Масалан,

ва ҳ.к.

Регистр. Мусиқа асбоби ва инсон овозининг товуш диапазони бўлиб, юқори, ўрта ва пастги регистрлар деб айтилади.

Ритм. Ҳар хил чўзимга ва санокка эга бўлган товушларнинг бирин-кетин келиши бўлиб, фикр ва мазмундорлик аҳамиятига эга бўлади.

Синкопа. Кучли ва кучсиз ҳиссаларнинг бир-бирига қўшилиши, зарби.

Стоккато. Ижро маҳорати бўлиб, товушнинг қисқа ва қалинлиги билан тавсифланади.

Лад босқичлари. Товушларнинг навбат билан жойлашиши.

Такт. Мусиқий асарнинг бир бўлаги бўлиб, кучли ҳисса билан тугайди, кучли ҳисса билан бошланади ва кучли ҳиссадан олдин тугайди.

Темп (суръат). Метрик birlikнинг тезлик ҳаракати бўлиб, бу белги мусиқий асарнинг бошланишида нота йўлининг юқорисига қўйилади. Масалан, шошилмасдан, тез, тезроқ ва ҳ.к.

Тон. Иккита ярим тонга эга бўлган икки товуш оралиғи.

Тоналлик. Белгиланган ладнинг маълум товуш баландлиги бўлиб, ўзининг калит белгисига эгадир ва бу лад босқичлар билан белгиланади.

Транспозиция. У ёки бу қўшиқ куйининг бошқа тонликда ёзилиши ва ижро этилиши.

Учтовушлик. Терция оралиғидаги ҳамоҳанглик бўлиб, до-ми-соль товуши билан белгиланиб, мажор ёки минор тонлигида бўлади.

Фактура. Мусиқий мазмуннинг ҳар хил ифода воситаси бўлиб, куй, жўрнавозлик ва айрим ёрдамчи товушларни белгилайди.

Фермато. Катта мазмундорликка эга бўлган оҳангни давом эттириш учун қўйиладиган график белги.

Мусиқий шакл. Мазмун воситаларини кенг миқёсида мужассамлашиши бўлиб, куй, ритм, гармония, структуралар, тор миқёсида эса икки қисмли ёки уч қисмли шакл ҳисобланади.

Хроматизм. Альтерация белгилари ёрдамида товуш баландлигини ярим тонга ўзгариб бориши.

Вокал-хор санъати

Акапелла (жўрсиз). Мусиқа асбоби жўрлигисиз ижро этиладиган кўп овозли хор ижрочилиги.

Вокализация. Қўшиқ айтиш учун мўлжалланган ижрочилик маҳорати бўлиб, унли товушлар билан машқ қилиш йўли ҳисобланади.

Вокал мусиқаси. Қўшиқ айтиш учун мўлжалланган учта асосий тур бўлиб, булар якка ижрочи, ансамбл, дуэт, трио, хор бўлиб ижро этиш учун бир овозда ёки кўп овозда мусиқа асбоби жўрлигидаги ёки жўрлигисиз ижро этиладиган мусиқий асарларни ифодалайди.

Вокал санъати. Қўшиқ айтиш маҳорати.

Детонирование. Ноаниқ ва нотўғри оҳанг.

Диапазон. Қўшиқ айтиш овозининг ҳажми.

Дикция. Сўзларнинг аниқ ва мазмунли талаффуз этилиши.

Припев. (нақорат). Бир хил матннинг такрорланиб ижро этилиши.

Кантилена. Куйчан, майин ижро этиш усули.

Вальс. Куйчан, шошилмасдан ёки тезроқ ижро этиладиган бал ракси.

Галоп. Тез суръатда ижро этиладиган бал ракси бўлиб, 2/4 га саналади.

Хоровод. Айлана бўйлаб кўпчилик иштирокида кўшиғи билан ижро этилади.

Муסיқа машғулотлари учун йиллик иш режасини тузишда кўйиладиган талаблар

Эътиборингизга ҳавола этилаётган ушбу муסיқа машғулотларини режалаштириш намунаси мактабгача тайёрлов гуруҳига мўлжалланган бўлиб, қолган куйи гуруҳлар учун ҳам худди шундай тузилишда тузиш мақсадга мувофиқ бўлади. Ушбу бир йиллик иш режа 10 қисмдан иборат бўлиб, бир-бири билан узвий боғланган ва бир-бирини мантиқий тўлдирувчи қилиб режалаштирилади.

Муסיқа раҳбари йиллик режани тузиш жараёнида кўрсатилган мавзуларга мос бўлган бошқа куй-кўшиқ репертуарлари билан янада бойитиши мумкин. Мактабгача тайёрлов гуруҳида муסיқа машғулотларининг йиллик режаси:

7-илова

Сентябр	Кириш	Муסיқа тинглаш	Кўшиқ репертуари	Мус-ритмик харакатлар	Раке репертуари
октябр	Муסיқага мос шахдам қадам ташлаш, тиззала рни кўтариб юриб кириш.	“Ўзбекистон давлат мадҳияси”. М.Бурхонов муסיқаси. “Оҳангидан топ” ўйини.	Такрорлаш. “Гул яхши, лола яхши”. А.Муждабоева “Ўзбекистон онажон”. М.Отажонов. “Юртим чиройли”	Пружинасимон ҳақкалаб сакраш, енгил югуриш, ўзбек раке элементлари безак харакатлари билан бирга.	“Асп бўламан” Ўзбек халқ куйи.
Ноябр	Эркин ҳолда юриб жойларига туриш.	“Оҳангларда эртактлар” А.Мансуров. ”Куз”. Абрамова. ”Ойижон”.	1. “Ўзбекистоним” А.Муждабоева муסיқаси 2. “Булбулча” С.Бобоев муסיқаси. 3. “Шафтолига саволим” Н.Норхужаев муסיқаси. 4. “Кўёшли ўлка”. Қ.Кенжаев муסיқаси.	Тактнинг кучли қисмига оёк топиллатиш, шахдам қадам ташлаш, муסיқага мослаб рўмолча узатиш, ўзбек раке харакатлари, “Рўмолчани топ” ўйини.	“Асп бўламан” Ўзбек халқ куйи.
Декабр	Бир қатор бўлиб бошлари устида чапак чалиб юриб кириш.	“Суворий” Д.Кабалевский.	1. “Арча кўшиғи” Ғ.Қодиров мус. 2. “Қорбобо” 3. “Қоркиз”. 4. “Ялмоғиз кампир”. В.Рўзметова мус.	Олдинга ва ёнга ҳақкалаш, ўзбек раке харакатлари безак харакатларини мустақил бажариш. “Бойланди” ўйини.	“Чаманда гул” Ўзбек халқ куйи.

Январ	Бошлари устида чапак чалиб ҳақкалаб, сакраб киришга ўргатиш.	“Туркча марш” В.Моцарт. “ Чилдирма чалай” Д.Омонуллаева. “Арча кўшиғи” Ғ.Қодиров.	1. “Биз аскармиз” Н.Норхўжаев мус. 2.”Алла” Д.Омонуллаева мус. 3. “Офтоб яхшими, одоб яхшими” М.Икромова мус. 4. “Қадим турон” Н.Норхўжаев мус.	Юриш, югуриш, олдинга ва ёнга ҳақкалаш. Ўзбек рақс ҳаракатлари. Безак ҳаракатлари, рақсга тайёргарлик машқлари, қаторларга сафланиш.	“Гуллар рақси” Ўзбек халқ рақси.
Феврал	Ўғил болалар киз болаларни кўлларидан ушлаб рақс куйига кириш.	“Қўнғирокчалик чана” В.Агафонников. мус. “Дутор баёти” Ўзб.х.к	1. “Шўхчумчуқ” М.Отажонов мус. 2. “Боғча опажон” В.Рўзметова мус. 3. “Онажоним” М.Дадабоев мус.	Жуфт бўлиб юриш, югуриш, олдинга ҳақкалаш, ўзбек рақс ҳаракатларини жуфтликда бажариш.	“Дутор баёти” Ўзбек халқ куйи.
Март	Аввал ўғил болалар кейин кизлар кириб ярим доира шаклини куришни ўргатиш.	“Тановар” Т.Ражабий (рубоб ёзувида). “Нола”танбурда Т.Алматов (танбур ёзувида).	“Нурли кўнча” В.Рўзметова мус. 2. “Майса”. 3. “Камалак”. 3.Қаюмова мус. 4. “Булбулча” А.Мансуров мус.	Қаторларга сафланиш. Қатордан қайта давра куриш. Ўзбек рақс ҳаракатлари. Халқ ўйинларини ўйнаш, ”Бойланди”, ”От ўйини”.	“Баҳор вальси” М.Мирзаев муסיқаси.
Апрел	Вальс” оҳангига мос кадам ташлаб залга киришга ўргатиш.	“Полька” Рахманинов мус. Қўғирчокнинг алласи”А.Муҳам едов мус. “Турғай”П.Чайко вский мус.	1. “Наврўз муборак” М.Дадабоев мус. 2. “Онажон” 3.Қаюмова мус.	Жуфт бўлиб “Вальс” куйига айланиш. Қаторларга сафланиш. Доирада ва қаторларга бўлиниб ҳаракатлар бажариш.	“Олмани олдим” Ўзбек халқ куйи.
Май	Марш куйига кадам ташлаб қаторларга бўлиниш.	“Оҳангидан топ” ўйини.	1. “Неваралар кўшиғи” “Полвон бўламан” Н.Норхўжаев мус. “Космонавтлар” Д.Омонуллаева мус.	Йил давомида ўрганилган материалларни такрорлаш.	Йил давомида ўрганилган рақсларни такрорлаш.

Музыка саводи	Овоз созлаш машқи	Дидактик ўйинлар	Болалар чолғуларида ижро	Чиқиш
Катта гуруҳда ўтилган материалларни такрорлаш.	Товушқатор.	Катта гуруҳда таништирилган чолғулар асосида “Қайси чолғу чалаёпти” ўйини.	Катта гуруҳда ўрганилган асарларни зарбли чолғуларда такрорлаш.	Марш куйига мос қадам ташлаб чиқиш.
Мажор товушқатори	“Асалари”	“Қуёшим булут” “Асалари” ўйини.	“Олма” Қ.Абдуллаев мус.	Доира бўйлаб энгил югуриб чиқиш.
Минор товушқатори	“Пастдан юқорига”	“Қайфиятлар ўйини” “Қуёшим булут”	“Олма” Қ.Абдуллаев мус. Жўр бўлиш.	Доира бўйлаб энгил югуриб чиқиш.
Регистрлар.	“Тепадан пастга”	“Ўрмонда” ўйини.	“Ғамгин кўғирчоқ”. А.Тамаси. Жўр бўлиб, Зарбли оркестр.	Рақс ҳаракати билан чиқиш.
Товуш баландлиги.	“Бум-бак”	“Кўғирчоқлар ўйини”, “Ўрмонда”	“Марш” И.Ақбаров мус (Зарбли оркестр).	Рақс ҳаракати билан чиқиш.
Торли чолғулар.	“Дор ўйини” М.Икромова мусиқаси.	“Қайси чолғуда чалаёпти” “Қуёш ва булут”	“Яллама ёрим” Ў.х.к.	Аввал қизлар сўнг ўғил болалар чиқиши.
Танбур, дутор, Конун, фортепьяно.	“Бармоқлар”	“Оҳангидан топ” “Қайси чолғуда чалаёпти”. “Қайфиятлар”, “Онажоним” М.Дадабоев мус.	“Бибиғул” қ.х.к. (Торли чолғулар)	Қўшиқ айтиб чиқиш.
Торли чолғулар оркестри.	“Товушқатор”	“Созли сандиқ”, “Қайфиятлар”	“Лайлак келди” ў.х.к. “Айласа” ў.х.к.	Жуфт бўлиб чиқиш.
Халқ чолғулари оркестри.	Ихтиёрий.	“Созли сандиқ” “Оркестр”	Такрорлаш.	Эркин юриб чиқиб кетиш.

Ўзбекистон мустақил

Allegretto

М. Дадабоев шеъри ва мусикаси

Қан - дай гў - зал у - луғ қув, қу - вонч - лар - га гў - лик қув.

Яш - ранг аўст - лар ту - ну қув, Ўз - бе - кис - тон мус - та - қил!

Яш - на - моқ - да гул - ли - ёр, бўл - син сен - га за - фар ёр.

Ке - линг ай - тай - лик ал - ёр, Ўз - бе - кис - тон мус - та - қил.

Яшнамоқда гул диёр,

Бўлсин сенга зафар ёр.

Келинг айтайлик алёр,

Ўзбекистон мустақил.

Тинч окмоқда дарёлар,

Бўлмас бизда гавғолар.

Пучдир барча итволар,

Ўзбекистон мустақил.

Энди эркимиз қўлда,

Моду мулкимиз қўлсиз.

Бирлашдик биз ҳақ йўлда,

Ўзбекистон мустақил.

Чилдирма чалай

Г. Комитов шеъри
Н. Турағазаров музыкаси

Ўргача

Чил - дир - ма - ча - лай ўр - ток - жон ўй - нанг,
Қо - йил - ми қа - ранг бум - бак - бак - бум - бак
Ки - зиг - ган - ман хўб гар - ди - ши - та - ранг
Хал - қа - ча - си кўп бум - бак - бак - бум - бак бак

Овозлари ҳам,

Роса жержаранг.

Шундайми Адхам.

Бум-бак-бак-бум-бак

Дадажоним

Б. Содиқов шеъри
Н. Тураназаров мусикаси

Шошилмасдан

Меҳ - ри - бон - дир уз - ла - ри

Жон о - зи - ги суз - да - ри

Мун - ча ис - сиқ юз - ла - ри Да - да - жо - ним

1. ях - ши - лар 2. жон лар.

Далада ишлайдилар,

Дипимиз хушлайдилар,

Полвонга ўхшайдилар,

Дадажоним яхшилар.

Оқшом йўлга чиқаман,

Дадам қайтса кучаман,

Севинчимдан учаман,

Дадажоним яхшилар.

f

Ку - зи - чо - гим ку - зи - чок ик - қа - ла - миз дўст и - нок

пе - шо - нанг дум - ду - ма - лок пе - шо - нанг би - рам ба - рок

Та - рал - ла ял - ла ял - ла та - рал - ла ял - ла ял - ла

Та - рал - ла ял - ла ял - ла та - рал - ла ял - ла ял - ла

та - рал - ла ял - ла ял - ла

Тўнинг майин юм-юмшок,

Ялтирар худди чакмоқ,

Бокавергин ҳар ёққа,

Чоққилла йвир ўтлоққа.

Накорат:

Кенг яйловнинг Боботоғ,

Диқирлайсан вақтинг чёт.

Қўшиқ куйлар кизалок

Ўртача
шўх ва енгил

Р.Талиб шери
Н.Туранзаров мусикаси

Накорат:

Бирдан тўхтаб эсишдан,

Еллар кулеқ солади.

Бийрон-бийрон будбуллар,

Аста жимиб қолади.

Қўшиқ куйлар кизалок,

Жаранглайди осмонлар.

Боғлар аро чаманда,

Тебранар гул райхонлар.

Кушлар

С.Тожи шеъри
Н.Тураназаров мусикаси

Шўх-енгил

Сай-ранг бо-ғим - да куш - лар яй - ранг - бо - ғим - да куш - лар

Ку - ши - ғин - ғиз кўн - ғим - да зав - ку о - ром ба - ғим - лар.

Сай-ранг бо-ғим - да куш - лар яй-ранг бо-ғим - да куш - лар

Сай-ранг бо - ғим - да куш - лар яй - ранг бо - ғим - да куш - лар

яй - ранг бо - ғим - да куш - лар

Кучоғим кенг очаман,
Сизларга дон сочаман.
Кўшиқ куйингиз кушлар,
Кўнғил боғимни хушлар.
Нақорат:
Сайранг боғимда кушлар,
Яйранг боғимда кушлар.

Қинок қоқиб осмонда,
Яйранг гулзор чаманда.
Сизларга ҳеч хавф йўқ,
Бизнинг гўзал ватанда.
Нақорат:
Сайранг боғимда кушлар,
Яйранг боғимда кушлар.

Гулчиройнинг момоси

Н.Тураназаров шеъри ва мусиқаси

Майин-огиррок

Гул - чи - рой - нинг мо - мо - си бор се - хр - ли - дир қа - ра - ши

Гул - чи - рой - нинг мо - мо - жон деб тал - ши - ни - ши о - да - ти

Йиғ - лаб йи - лаб туй - май - ди жон хо - лим га куй - май - ди

Қа - ни мо - мам деб Гул - чи - рой о - на - си - ни қий - най - ди қий - най - ди

Момоси ҳам Гулчирой деб,

Эркаланиб уйнайди.

Гулчирой ҳам моможон деб,

Суйиб-елиб қувнайди.

Моможоним, моможон,

Сиз ҳам ҳамлард онажон.

Эркалайсиз қизижон деб,

Меҳрибоним оппоғим деб.

Йиғлаб-йиғлаб туймайман,

Онажоним қапи сиз деб.

Хархашалар қиламан,

Мени суйиб гучсин деб.

Совуқ кимни излайди?

П. Мўмин шеъри
Н. Тўрақазаров мусиқаси

Ўртача - кескин

Бўлса ланжу дангаса,

Тугмасни тақмаса.

Совуқ тезда йиқади,

Ундан голиб чиқади,

Совуқ кимни излайди?

Кийинволиб шайланиб,

Юрса қийнаб айланиб.

Бўшашмаса ким агар,

Ундайларга бўйин эгар.

Совуқ кимни излайди?

Қувонтириб янада,

Учиради чанада.

Бўлинг дея қахрамон,

Қийнайди қор-бурон,

Совуқ кимни излайди?

Ўзбекистоним

ВАЛЬС

Т. Усмонов шеъри
Н. Тураназаров музикаси

Жонли

Бах - мал қир - лар кенг яй - лов - лар чек - сиз бе - по ен
бах - ла - ко - рим пах - та - ко - рим бой - лик - лар - га кон
Ши - рин шар - баг ме - ва у - зум сен - да бў - ла - фон
Ўз - бек э - лим гул - ди - ё - рим жон Ўз - бе - кис - тон
Биз ёш - лар - миз ке - ла - жа - гинг хур Ўз - бе - кис - тон
Маф - тун бў - либ куй - лар вас - финг бул - бул - га - зал - хон
Ўз - бе - кис - тон бой - ўл - кам - сан қў - шик та - ро - нам
мус - та - қил - лик хўб я - раш - ган ол - тин - ко - шо - нам

Ўзбекистон гузал буюстон боқий баҳорим,

Ҳавас бирдан боқар жаҳон гулгун диёрим.

Меҳрим ишқим ҳам йўлларим кон гулу-нурга

Ардоқлағум бир умрга жон Ўзбекистон.

Карвон келади бобожон

Х. Хурсандов шеъри
Н. Тураназаров музикаси

Шўх

Нор-ту-я-да бую-жо-ма-си жун-ли чак-мо-ни жо-ма-си,
Ба-но-ра-си ший-жо-ма си кар-вон ке-ла-ди бо-бо-жон.
Кар-вон ке-ла-ди бо-бо-жон, меҳ-мон ке-ла-ди бо-бо-жон.
Кар-вон ке-ла-ди бо-бо-жон, меҳ-мон ке-ла-ди бо-бо-жон.
Но-го-ра-син на-най қи-либ, тан-га-ча-син мў-май-қи-либ.
Иш-та-ҳа-син кар-най қи-либ кар-вон ке-ла-ди бо-бо-жон.
ди бо-бо-жон Иш-та-ҳа-син кар-най қи-либ кар-вон ке-ла-ди бо-бо-жон.
Кар-вон ке-ла-ди бо-бо-жон меҳ-мон ке-ла-ди бо-бо-жон ди бо-бо-жон.

Ногорасин нанай қилиб,
Тангачасин мўмай қилиб,
Иштаҳасин карнай қилиб,
Карвон келади бобожон.
Нақорат:
Карвон келади бобожон,
Меҳмон келади бобожон.

Қароқчиға хавас қилиб,
Савдогарга гараз қилиб,
Эшағига араз қилиб,
Карвон келади бобожон.
Нақорат:
Карвон келади бобожон,
Меҳмон келади бобожон.

Қимлиғини ёдиб олинг,
Ҳизматини қилиб қолинг,
Ақчасини шилиб олинг,
Карвон келади бобожон.
Нақорат:
Карвон келади бобожон,
Меҳмон келади бобожон.

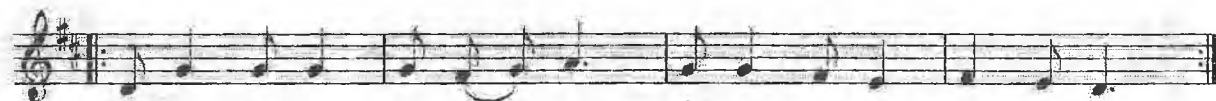
Ўзбекистон мустақил

М. Дадабоев шеъри ва мусиқаси

Allegretto

Қан - дай гў - зал у - луг кун, ку - вонч - лар - га гў - лик кун.

Ян - ранг дўст - лар ту - ну кун, Ўз - бе - ки - тон мус - та - қил!

Яш - на - моқ - да гул - ди - ёр, бўл - син сен - га за - фар ёр.

Ке - линг ай - тай - лик ал - ёр, Ўз - бе - ки - тон мус - та - қил.

Яшнамоқда гул диёр,

Бўлсин сенга зафар ёр.

Келинг айтайлик алёр,

Ўзбекистон мустақил.

Тинч оқмоқда дарелар,

Бўлмас бизда гавголар.

Пучдир барча иғволар,

Ўзбекистон мустақил.

Энди эркимиз қўлда,

Молу мулкимиз қўлда.

Бирлашдик биз ҳақ йўлда.

Ўзбекистон мустақил.

Бахтиёрлар кўшиғи

Ў. Курбон шеъри
Н. Тураназаров мусиқаси

Тантанавор

Кучок очиб, меҳринг сочиб, она ватан яйранг дер.

Кувноқ кулиб, завққа тўлиб, булбул каби сайранг дер.

Халқим бўл омон юртим бўл омон

1.
мон Халқим бўл омон, юртим бўл омон

2.
мон

Кучок очиб, меҳринг сочиб,
Она ватан, яйранг дер.
Кувноқ кулиб, завққа тўлиб,
Булбул каби сайранг дер.

Нақорат:

Халқим бўл омон,
Юртим бўл омон.

Кўп миллатли ҳамдамимиз,
Кўллар кўлда, кўзлар йўлда,
Шон кучамиз ҳардам биз,
Зеҳнимиздан, меҳримиздан.

Нақорат:

Халқим бўл омон,
Юртим бўл омон.

Аллаё, алла

Д.Омонуллаева шеъри ва мусикаси

Охиста, майин

(Оғиз юмиб) Кў-ғир - чо-ғим,

p

The first system of the musical score consists of a vocal line on a treble clef staff and a piano accompaniment on a grand staff (treble and bass clefs). The key signature has one sharp (F#) and the time signature is 8/8. The vocal line begins with a fermata over the first measure. The lyrics are "(Оғиз юмиб) Кў-ғир - чо-ғим,". The piano accompaniment starts with a piano (*p*) dynamic and features a rhythmic pattern of eighth and sixteenth notes.

ал - ла ё, кў-зи чо ғим, ал - ла, Кў-зинг юм-гин,

The second system continues the musical score. The vocal line has lyrics "ал - ла ё, кў-зи чо ғим, ал - ла, Кў-зинг юм-гин,". The piano accompaniment continues with similar rhythmic patterns and chordal textures.

о-ром ол, о-вун- чо ғим, ал - ла. Ал - ла ё,

The third system concludes the musical score on this page. The vocal line has lyrics "о-ром ол, о-вун- чо ғим, ал - ла. Ал - ла ё,". The piano accompaniment ends with a final chord and a fermata over the last measure.

ал - ла, кў - ғир - чо - ғим, ал - ла - ё,

Ал - ла - ё, ал - ла, о - вун - чо ғим, ал - ла - ё.

Кўғирчоғим, аллаё,
 Кўзичоғим аллаё.
 Кўзинг юмгин, ором ол
 Овунчоғим, алла.

Аллаё, алла
 Овунчоғим, алла.
 Аллаё, алла
 Кўзичоғим аллаё.

Аллаё, алла
 Кўзичоғим алл
 Аллаё, алла
 Овунчоғим, алла.

Сен ухласанг, иш қилай,
 Ширингинам, алла
 Кийим-кечагинг ювай,
 Жажжигинам, алла.

нақорат

Боғчам

Б.Содиқов шеъри

Й.Ҳайдаров муסיқаси

Andante

Сен боғ - ча - сан меҳ - ри бон у - йи - миз - сан жо - на - жон.

Ис - сик бағ - ринг биз - лар - ни ку - тиб ту - рар ҳар қа - чон.

Ис - сик бағ - ринг биз - лар - ни ку - тиб ту - рар ҳар қа - чон

Боғ - чам боғ - чам

жон боғ - чам

о - шин - га, но - нин - га,

чо - йин - га минг раҳ - мат. Боғ - чам боғ - чам жон боғ чам

Дар - син - га, меҳ - рин - га, жо - йин - га минг раҳ - мат.

Сен боғчасан меҳрибон
Уйимизсан жонажон,
Иссик бағринг бизларни
Кутиб турар ҳар қачон.

Билим, дўстлик ўргатган
Ҳар ишга йўл кўрсатган
Сенсан жонажон боғчам
Эркалатган ўйнатган.

Нақорат:

Нақорат:
Боғчам, боғчам
Жон боғчам
Ошингга, нонигга
Чойингга, минг раҳмат!

Бизлар сенга фарзандмиз,
Яхшилигинг сезганмиз.
Сенсан жонажон боғчам,
Сендан жуда хурсандмиз.

Нақорат:

Боғчам, боғчам
Жон боғчам
Дарсингга, меҳрингга
Жойингга, минг раҳмат!

Боғчамиз

Ғ. Маҳмуд шеъри

Ш. Ёрмагов мусикаси

Allegro moderato

First system of the musical score. It consists of three staves: a vocal line (treble clef) and a piano accompaniment (grand staff). The piano part begins with a *mf* dynamic marking. The key signature has one sharp (F#) and the time signature is 3/4. The piano accompaniment features a steady eighth-note bass line with a melodic line in the right hand.

Second system of the musical score, continuing the piano accompaniment from the first system. The vocal line remains empty. The piano part continues with the same rhythmic and melodic patterns.

Third system of the musical score. The piano accompaniment continues. The right hand of the piano part has some slurs and a *p* dynamic marking. There are some markings above the notes, possibly indicating breath marks or phrasing.

Биз - нинг бог - ча сог бог - ча,

The first system of music features a vocal line in G major with lyrics "Биз - нинг бог - ча сог бог - ча,". The piano accompaniment is in 4/4 time, starting with a piano (*p*) dynamic. The right hand plays a melody with eighth notes and quarter notes, while the left hand provides a harmonic accompaniment with quarter notes and eighth notes. There are two fermatas marked "8va" over the second and fourth measures of the vocal line.

хур куй - ни - да шод бог - ча

The second system continues the vocal line with lyrics "хур куй - ни - да шод бог - ча". The piano accompaniment remains consistent with the first system, providing a steady harmonic support for the vocal melody.

Бог - да яш - наб тур - син деб,

The third system features the vocal line with lyrics "Бог - да яш - наб тур - син деб,". The piano accompaniment continues with the same rhythmic and harmonic patterns as the previous systems.

эк - дик ол - ма, тоғ ол - ча,

The fourth system concludes the vocal line with lyrics "эк - дик ол - ма, тоғ ол - ча,". The piano accompaniment maintains the same accompaniment throughout.

Боғ - ча - миз, боғ - ча - миз,

биз-нинг гў-зали боғ-ча - миз. миз.

Такрорлаш Тамомлаш

Бизга ғамхўр, меҳрибон,
 Тарбиячи опамиз.
 Қўшиқ айтиб барилла
 Топишмоқлар топамиз.

Қоптоқ ўйнар Мавжуда,
 Барно учар арғимчоқ,
 Шахнозга ёқар жуда,
 Қўнғир сочли қўғирчоқ.

Боғчамиз

Ҳ.Қаюмов шеъри

Ғ.Қодиров мусиқаси

Tempo di marsia

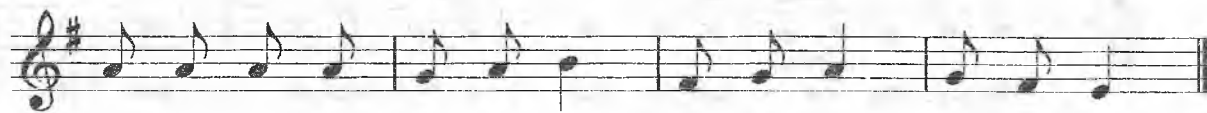
Нур - га тў - ла боғ - ча - миз, боғ - ча - миз, боғ - ча - миз.

Бағ - ринг - да шод бар - ча - миз, бар - ча - миз, бар - ча - миз.

Се - винч со - либ дав - ра - га, дав - ра - га, дав - ра - га.

Тов - ла - на - ди ар - ча - миз, ар - ча - миз, ар - ча - миз.

Нурга тўла боғчамиз,
Боғчамиз, боғчамиз.
Бағрингда шод барчамиз,
Барчамиз, барчамиз.

Севинч солиб даврага,
Даврага, даврага,
Товланади арчамиз.
Арчамиз, арчамиз.

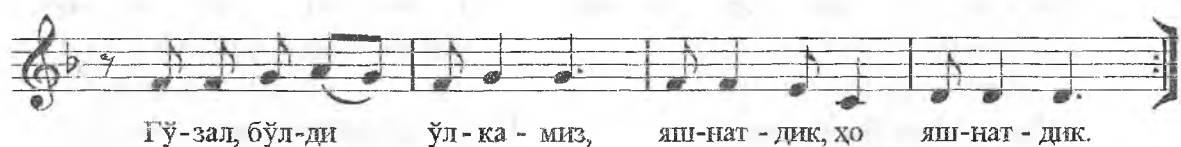
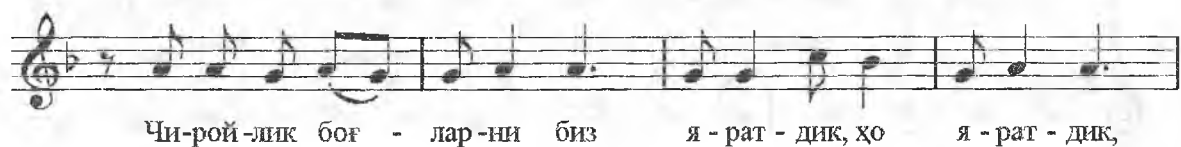
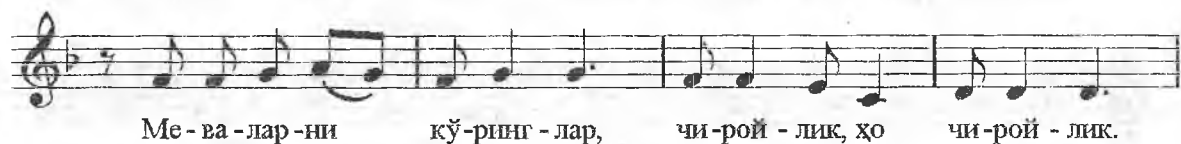
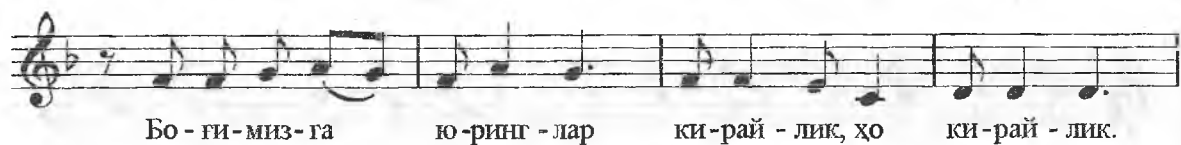
Нурга тўла йўлимиз,
Йўлимиз, йўлимиз.
Шодон, қувноқ дилимиз,
Дилимиз, дилимиз.

Бахт улашиб бизларга,
Бизларга, бизларга.
Келди янги йилимиз,
Йилимиз, йилимиз.

Боғимизга марҳамат!

Ҳ.Мухаммад шеъри

Ғ.Қодиров мусиқаси

Боғимизга юринглар,
Кирайлик, ҳо кирайлик.
Меваларни кўринглар,
Чиройлик, ҳо чиройлик.

Чиройлик боғларни биз,
Яратдик, ҳо яратдик.
Гўзал бўлди ўлкамиз,
Яшнатдик, ҳо яшнатдик.

Дилдан куйлаб, ўйна кувнаб

Л. Турсунова шеъри ва мусиқаси

Шўх

Шун - дай гў - зал за - мон - да,
 Кў - шик айт - гим ке - ла - ди.
 Куй - лаб ва - тан мад - хи - ни, жо - ней,
 жў - шиб айт - гим ке - ла - ди.
 Дил - дан куй - лаб, ўй - на кув - наб
 кў - шик куй - лай, жў - шиб куй - лай.

Шундай гўзал замонда,
 Кўшиқ айтгим келади.
 Куйлаб ватан мадҳини (жон-ей)
 Жўшиб айтгим келади.

Юрғлар кўпдир дунёда,
 Бир-биридан зиёда.
 Мустақил она юртим (жон-ей)
 Ҳаммасидан зиёда.

Нақорат:

Дилдан куйлаб, ўйна кувнаб,
 Кўшиқ куйлай, жўшиб куйлай.

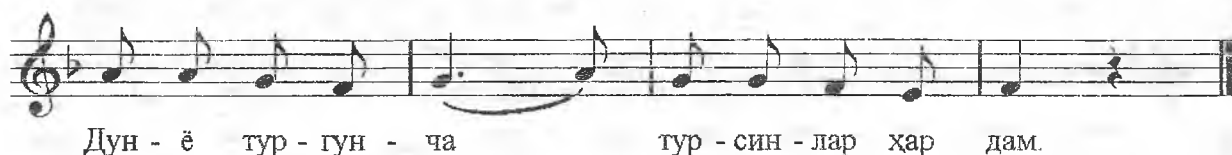
Нақорат:

Дилдан куйлаб, ўйна кувнаб,
 Кўшиқ куйлай, жўшиб куйлай

Дилоромнинг кўшиғи

Д. Омонуллаева шеъри ва мусиқаси

Куйчан

Кувноқ хуш овоз
Жажжи Дилором.
Кўшиғи дилга
Бахш этар ором.

Аям ва дадам,
Бўлсинлар бардам.
Дунё тургунча
Турсинлар ҳар дам.

Боғчамизда у
Барчага ёққан.
Ёш қалби жўшиб,
Дарёдай окқан.

Кўшиқ севмаслар,
Йўқдир оламда.
Мен катта бўлсам,
Бўлай хонанда.

Ғозларимиз

Т.Адашбоев шеъри

К.Кенжаев мусиқаси

Moderato

Ғоз - ла - ри - миз ғақ, ғақ, ғақ, күй - ла - ги - миз оқ, оқ дер.

Биз - ни ях - ши боқ, боқ дер, Сўнг бў - ла - миз ўр - тоқ дер.

ғақ ғақ ғақ. Биз - лар дўст - и - ноқ,

ғақ, ғақ, ғақ Биз - лар дўст - и - ноқ.

Ғозларимиз
Ғақ, ғақ, ғақ,
Кўйлагимиз
Оқ, оқ дер.

Ювош, аҳил ғозларимиз,
Жўр овоздир созимиз.
Сувда куйлаб, ўйнаймиз,
Қувноқ ўтар ёзимиз.

Бизни яхши
Боқ, боқ дер
Ғоқ, ғоқ, ғоқ
Бизлар дўст-иноқ.

Ғоқ, ғоқ, ғоқ
Бизлар дўст-иноқ.

Гулнавруз келди

Халқ сўзи

Х.Иноғомов мусикаси

Шўх, қувноқ

Тонг - ни уй - ғо - тиб дил - га сўз кел - ди.

Дил - ни куй - ла - тиб, гул - нав - рўз кел - ди. Тамом

О - лам уй - ғон - ди, ю - рак тўл ғон - ди.

На - си - бам бир - ла, риз - ку рўз кел - ди.

Тонгни уйғотиб,
Дилга сўз келди.
Дилни куйлатиб
Гулнавруз келди.

Олам уйғонди,
Юрак тўлғонди.
Насибам бирла
Ризку рўз келди.

Нақорат:
Шудрингдан маржон
Тақиб бўйнимга
Баҳору наҳор
Юзма-юз келди.

Нақорат:
Олам уйғонди,
Юрак тўлғонди.
Насибам бирла
Ризку рўз келди.

Хур ўлкам

Ҳ.Раҳмаг шеъри

Г.Жумаева мусиқаси

Ўртача

Хур ўл - кам ме - нинг гул ўл - кам ме - нинг

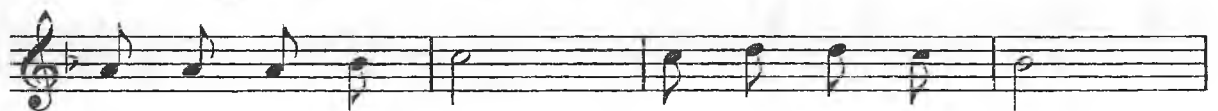
дун - ё - да ўл - кам энг кўр - кам ме - нинг.

Кун - дан кун яш - нар Тинч - лик деб я - шар,

эл - лар - нинг ун - га хур - ма - ти о - шар.

Кун - дан кун яш - нар Тинч - лик деб я - шар,

эл - лар - нинг ун - га хур - ма - ти о - шар

Бе - хи - соб ко - ни ту - ган - мас до - ни

тоғ - лар - дан ба - ланд ол - тин хир - мо - ни.

Хур ўлкам менинг,
Гул ўлкам менинг.
Дунёда ўлкам,
Энг кўркам менинг.

Бехисоб кони
Туганмас дони.
Тоғлардан баланд
Олтин хирмони.

Кундан-кун яшналар,
Тинчлик деб яшар.
Элларнинг унга
Хурмати ошар.

Мақтайман такрор,
Бепоен диёр.
Шу хур ўлкада
Ҳамма бахтиёр.

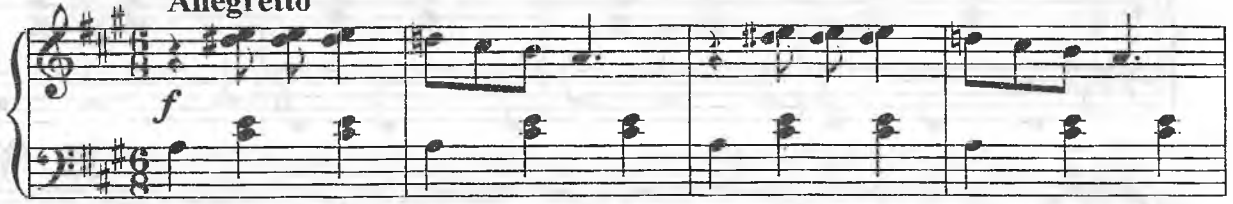
Хур ўлкам менинг,
Гул ўлкам менинг.
Дунёда ўлкам,
Энг кўркам менинг.

Ўйнасангчи, типратикон

П.Мўмин шеъри

Н.Норхўжаев мусикаси

Allegretto

First system of piano introduction. Treble clef, key signature of two sharps (F# and C#), 6/8 time signature. The music begins with a forte (f) dynamic. The right hand features a melodic line with eighth and sixteenth notes, while the left hand provides a steady accompaniment of chords.

Second system of piano introduction. The melodic line continues with a series of eighth notes in the right hand, and the accompaniment remains consistent with the first system.

Third system, featuring the vocal entry. The vocal line begins with the lyrics "Сен хам ке-либ ўй - на-санг - чи,". The piano accompaniment continues with chords and a melodic line in the right hand.

Fourth system, continuing the vocal line. The lyrics are "хи-жо - лат - га кўй - ма санг - чи,". The piano accompaniment provides harmonic support with chords and a melodic line.

Тип - ра - ти - кон, тип - ра - ти - кон, ў - йин - га туш ди - кон, ди - кон!

Тип - ра - ти - кон,

Coda

Тип - ра - ти - кон.

Сен ҳам келиб, ўйнасангчи,
Хижолатга қўймасангчи.

Қараб туринг, ўйин тушай,
Қушдай учай – қушдай учай!

Нега ҳамма ёгинг тикон?
Кийиб олгин қалин чопон.

Аста ўзим ўргатаман,
Қўлинг ушлаб ўйнатаман.

Нақорат:

Типратикон, типратикон.
Ўйинга туш дикон-дикон!
Типратикон.

Ўзбекистон

Н.Маматқулов шеъри

Г.Жумаева мусикаси

Вальс темпида

Шод-лик би-лан боқ ка кир-сак, Боғ-да на-во жа-ранг-лай-ди.

Ку чоқ, ку чоқ гул-лар тер-сак, о-ром о-либ дил яй - рай-ди.

Нақорат:

Қай юрт бўл-ган гул-га ма-кон Гул-лар юр-ти Ўз-бе - кис-тон

Яш-на кўр кам ё-руғ жа-хон, о - на юр-тим Ўз-бе - кис- тон.

Бо қиб ас - ло тў-йол - май-миз лол қол-ди-рар юрт жа - мо - ли

Бир кун ал-бат бў - ла - жак-миз Ўз-бек э - ли бахт иқ - бо - ли

ту - га - ма - син тинч - лик за мон бах-ти кул - син Ўз - бе - кис - тон.

Шодлик билан боққа кирсак,
Боғда наво жаранглайди.
Кучоқ-кучоқ гуллар терсак,
Ором олиб дил яйрайди.

Боқиб алсо тўймаймиз,
Лол қолдирар юрт жамоли.
Бир кун келиб албат бўлажакмиз,
Ўзбек элин бахт, иқболи.

Қай юрт бўлган гулга макон
Гуллар юрти Ўзбекистон.
Яшна кўркам, ёруғ жаҳон,
Она юртим Ўзбекистон!

Тугамасин тинчлик замони,
Бахти кулсин Ўзбекистон!

Кўғирчоғим, аллаё

А.Мухамедов мусикаси

Andante cantabile

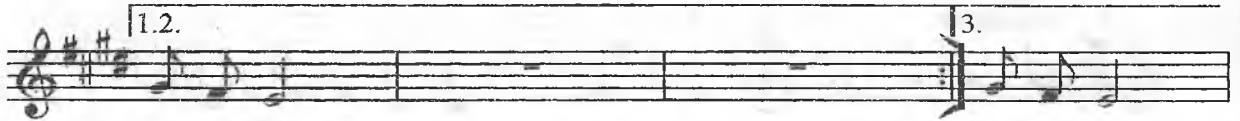
Кў-ғир чо - ғим, кў-ғир чок. Сен-сан мен - га о-вун чок,

ма-йин ку - либ бо - қа-сан, сен-ла до - им вақ-тим чоғ,

кў - ғир - чо - ғим ал - ла - ё, о - кун - чо - ғим

ал - ла - ё

ал - ла - ё,

ал - ла - ё,

ал - ла - ё.

Сўзлар топдим алламга,
Сени мақтай оламга.
Ухламасанг агар сен,
Айтиб берай аямга.

Сен мисли гулғунча,
Ухламайсан намунча.
Яхш ухлаб ором ол
Опанг ўйнаб келгунча.

Кўғирчоғим, аллаё
Овунчоғим аллаё.

Кўғирчоғим, аллаё
Овунчоғим аллаё.

Қорбобо

Х.Қаюмов шеъри

Ғ.Қодиров музыкаси

Тезроқ

Қор - бо - бо - жон қор - бо - бо дав - ра - миз - га мар - ға - бо,
қор - бо - бо - жон қор - бо - бо ар - ча - миз - га мар - ға - бо,
қор - бо - бо - жон қор - бо - бо ар - ча - миз - га мар - ға -
бо бо.

Болалар: Қорбобожон, қорбобо,
Даврамизга мархабо!
Қорбобожон, қорбобо,
Арчамизга мархабо!

Болалар: Салом сизга қорбобо,
Даврамизга мархабо!
Қорбобожон, қорбобо,
Арчамизга мархабо!

Қорбобо :Салом, ўғил-қизларим,
Шўх, чакноқ юлдузларим!
Янги йил қутлуғ бўлсин,
Даврамиз нурга тўлсин!

Қорбобо: Сиз билан бирга қувнай,
Янгроқ кўшиқлар куйлай.
Деб, сиз томон шошилдим,
Мана, етиб ҳам келдим

Болалар: Хуш келибсиз, қорбобо,
Даврамизга мархабо!
Қорбобожон, қорбобо
Арчамизга мархабо!

Куёнчам

М.Икромова шеъри ва мусикаси

Шошилмай

Мен - га са - лом бе - ра - ди шал-панг ку - лоқ ку - ён - чам,

ля - ля - ля - ля, ля - ля - ля, шал-панг ку - лоқ ку - ён - чам.

Мендан ҳеч ҳам қўркмайди,
Шалпанг кулоқ куёнчам.
Ля-ля-ля-ля-ля-ля-ля
Шалпанг кулоқ куёнчам.

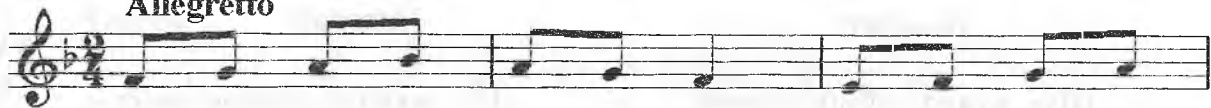
Диқир-диқир сакрайди,
Шалпанг кулоқ куёнчам.
Ля-ля-ля-ля-ля-ля-ля
Шалпанг кулоқ куёнчам.

Тандирда нон ёпамиз

Э.Раҳимов шеъри

Й.Ҳайдаров мусиқаси

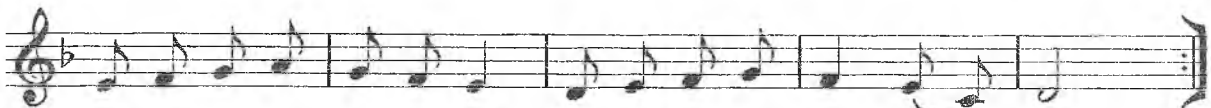
Allegretto

Тан - дир - да нон ё - па - миз дей - ди боғ - ча

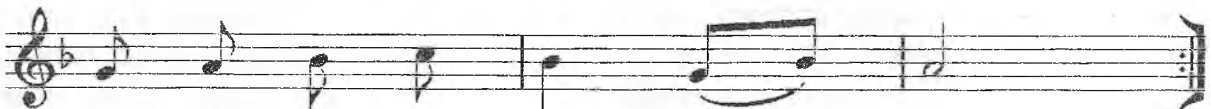
о - па - миз. Соғ - лом бў - либ ул - гай - санг

бах - ти - миз - ни то - па - миз бах - ти - миз - ни то - па - миз.

Шўх қув - ноқ дўм - боқ - ча - миз,

та - бас - сум - дир бар - ча - миз.

Ва - та - ни - миз боғ бўл - са ло - ла - си - миз ў - зи - миз,

ло - ла - си - миз ў - зи - миз.

“Тандирда нон ёпамиз”
Дейди боғча опамиз.
Соғлом бўлиб улгайсанг,
Бахтимизни топамиз.

Нақорат:

Шўх, қувноқ дўмбоқчамиз,
“Табассум”дир боғчамиз.
Ватанимиз боғча бўлса,
Лоласимиз ўзимиз.

Ўша боғчани боғбони,
Юртимизнинг сарбони,
“Кўп яшасин” – дейдилар
Хур йигит-қиз, ўғлони.

Нақорат:

Шўх, қувноқ дўмбоқчамиз,
“Табассум”дир боғчамиз.
Ватанимиз боғча бўлса,
Лоласимиз ўзимиз.

Ухлаб турдим

П.Мўмин шеъри

Ф.Назаров мусиқаси

Тезрок

О - йи - жо - ним, бу - гун ях - ши ух - лаб тур - дим.

Жу - да қи - зик, жу - да ши - рин туш - лар кўр - дим.

Сиз - га, сиз - га ас - са - лом! Ҳам - ман - гиз - га ас - са - лом!

О - йи - жо - ним ас - са - лом! Ҳам - ман - гиз - га ас - са - лом!

Ойижоним,
Бугун яхши ухлаб турдим
Жуда қизик, жуда ширин
Тушлар кўрдим.

Юмшок ёстиқ,
Иссиқ кўрпа, роҳат, роҳат
Ўз вақтида уйғонишга
Қилдим одат.

Нақорат:
Сизга, сизга ассалом!
Ҳаммангизга ассалом!
Ойижоним ассалом.
Ҳаммангизга ассалом!

Нақорат:
Сизга, сизга ассалом!
Ҳаммангизга ассалом!
Ойижоним ассалом.
Ҳаммангизга ассалом!

Янги йилим

П.Мўмин шеъри

Д.Зокиров мусиқаси

Қувноқ, шошилмай

Хуш ке-либ-сан ян - ги йи-лим,

йил - дан йил - га ях - ши йи-лим.

Ян - ги - йи-лим О - - - ях - ши йи-лим.

Хуш келибсан
Янги йилим
Йилдан-йилга
Яхши йилим

Боғчамизда
Ўз сафимда
Қувнаб-қувнаб
Ўсдим бардам.

Нақорат:
Янги йилим - Яхши йилим,
Яхши йилим - Янги йилим.

Нақорат:
Байрам тўйинг,
Қўшиқ куйинг.
Очар доим
Баҳри дилим

Нақорат:

Асп бўламан
(Ўзбек халқ куйи)

Тез суръатда

1-4-тактлар.

1. Ҳаракат:

Асосий ҳаракат сақрама. Бу рақеда 6 та қиз иштирок этади. Қизлар давра бўйлаб юриб, доира ҳосил қиладилар. Қизлар даврада туриб пастга қарсак чалишиб, қўлларини юқорига кўтарадилар. Давра бўйлаб юриб 2 қаторга сафланадилар.

5-12-тактлар.

2. Ҳаракат:

Қизлар аввал икки қўлларини ўнг ёнига узатиб, сўнг юқорига кўтарадилар. Сўнгра қўлларини чап ёнга узатиб юқорига кўтарадилар. Бу ҳаракат 4 мартадан бажарилади.

1-4-тактлар.

3. Ҳаракат:

Қизлар ҳар икки томонга “шоҳ” ташлайдилар. Бунда биринчи қўллари ёнда, иккинчи қўллари юқорида бўлиб, қарсак чалиб қўлларини ўзгартириб турадилар.

5-8-тактлар.

4. Ҳаракат:

Биринчи томон қизлари ўтириб, иккинчи томон қизлари улар атрофида айланадилар, сўнгра ўрин алмашадилар.

9-12-тактлар.

5. Ҳаракат:

Қизлар қўлларини белда қўйиб елка учирадилар. Сўнгра давра бўйлаб юриб биринчи қаторга сафланиб, салом бериб чиқиб кетадилар.

Чаманда гул

(Ўзбек халқ куйи)

Тез суратда

Бу рақсда тўртта ёки олтита қиз иштирок этади. Асосий ҳаракат сакрама. Қўллари юқорида “Шамол” ҳаракати билан икки қатор бўлиб икки томондан чиқадилар.

1-4 тактлар.

1. Ҳаракат:

Икки томондан чиқишиб доира ҳосил қиладилар. Қизлар навбатма-навбат ўтириб бир-бирларини атрофида айланадилар.

5-8-тактлар.

2. Ҳаракат:

Қизлар давра бўйлаб юриб биринчи қаторда тизиладилар. Қизлар ўз жойларида тўрт томонга пастга қарсак чалиб, сўнг қўлларини юқorigа кўтарадилар. Бу ҳаракатлар ўнг ва чап томонга бажарилади.

9-12-тактлар.

3. Ҳаракат:

1,3,5- қизлар қўлларини “Чироқча” қилиб олдинга чиқадилар ва яна ўз жойларига қайтадилар. Бу ҳаракатлар 2,4,6- қизларда такрорланади.

1-4-тактлар.

4. Ҳаракат:

Қизлар уч кишидан бўлиб қўл ушлашиб айланадилар. Қизлар давра бўйлаб юриб, бир қаторга сафланиб салом бериб чиқиб кетади.

Гуллар рақси
(Ўзбек халқ рақси)

Ўргача

Бу рақсда олтита қиз иштирок этади. Улар қўлларида гуллар билан енгил сакрама ҳаракатлар билан чиқадилар ва бир қатор бўлиб турадилар.

1-4-тактлар

1. Ҳаракат:

Қизлар қўлларини юқорига “Шамол” қилиб олдинга чиқадилар ва яна жойларига қайтадилар. Қизлар алмашадилар. Энди 2,4,6- қизлар шу ҳаракатлар билан чиқадилар ва ўз жойларига қайтадилар.

5-8-тактлар.

2. Ҳаракат

Қизлар давра бўйлаб юриб доира ҳосил қиладилар. Икки кишидан қўл ушлашиб чиқиб кетадилар.

Олмани отдим
(Ўзбек халқ куйи)

Ўртача тез

Рақсда олтига қиз иштирок этади. Асосий ҳаракат ўнг оёқда депсиниш.

13-14 тактлар.

1 - Ҳаракат.

Қизлар давра марказидан бир қатор бўлиб чиқадилар ва икки қаторга бўлинадилар.

15-16-тактлар.

2. Ҳаракат.

Қизлар бир-бирига юзма-юз туриб кўлларини икки ёнга очиб бир-бирларига қараб юрадилар, “кўришиб” ўрин алмашадилар ва шу ҳаракатлар билан ўз жойларига қайтадилар.

17-24-тактлар.

3. Ҳаракат:

Қизлар “Шох” ҳаракати билан ёнига юриб ўрин алмашадилар ва ўз жойларида айланадилар. Бу ҳаракат икки марта бажарилади.

1-8-тактлар.

4. Ҳаракат:

Биринчи томон қизлари иккинчи томон қизлари атрофида айланадилар ва ўз жойларига қайтадилар.

9-16-тактлар.

5. Ҳаракат:

Қизлар давра бўйлаб юриб, доира ҳосил қиладилар. Қизлар биринчи-иккинчи қўлларини юқорига, иккинчи қўлларини кўкрак олдига қўйиб қўлларини қирсиллатиб Ўз жойларида ўнг ва чап ёнга айланадилар.

17-24-тактлар.

6. Ҳаракат:

Қизлар давра бўйлаб юриб қаторга сафланиб, салом бериб чиқиб кетадилар.

Дутор баёти

(Ўзбек халқ куйи)

шўх

Рақсда асосан олтига қиз иштирок этади. Асосий ҳаракат ўнг оёқда депсиниб, қўлларини юқорида “Шамол” қилиб турадилар.

1. Ҳаракат:

Қизлар икки томондан ярим доира бўлиб юриб, иккинчи қаторга турадилар ва пастдан юқорига қўлларини “қирсиллатиб” юрадилар.

2-ҳаракат:

Қизлар елкама-елка икки мартадан айланадилар. Қизлар давра бўйлаб биринчи қўлларини давра марказига узатиб, иккинчи қўлларини “Шамол” қилиб юрадилар

3. Ҳаракат.

Қизлар яна иккинчи қаторга турадилар. Биринчи қатор қизлари ўтириб, иккинчи қатор қизлари улар атрофида айланадилар (2 марта).

4. Ҳаракат:

Қизлар жуфт-жуфт бўлиб биринчи қўлларида бир-бирларини белини ушлаб, иккинчи қўлларида “Шамол” ҳаракатини бажариб ўнг ва чап томонга айланадилар.

5. Ҳаракат:

Қизлар пастдан юқорига қўлларини алмаштириб қарсак чалиб, бир қаторга сафланадилар ва салом бериб чиқиб кетадилар

Баҳор вальси

М.Мирзаев мусиқаси

Вальс суръатида

Бу рақсда 8 та қиз иштирок этади. Асосий ҳаракат: Қўлларини юқорига кўтариб, енгил оёқ учида югуриб чиқиб кетишади.

1. Ҳаракат.

Қизлар гўё “Ухлаётган дарахт” ҳолатида турадилар. Қизлардан бири “Баҳорой” бўлиб келиб “уйғотади”. Баҳорой қўлларини пастдан юқорига кўтариб уйғотиб, иккиси ўз жойларида айланадилар.

2. Ҳаракат.

Қизлар икки гуруҳга бўлиниб қарама-қарши томонга юриб икки қаторга юзма-юз бўлиб турадилар. Қўлларини қайиқсимон ушлаб ҳар икки ёнга тебраниб ўз жойларида айланадилар (2 марта).

3. Ҳаракат.

Қизлар давра бўйлаб юриб айланадилар. Биринчи қўлларини давра марказига узатиб, иккинчи қўлларини “Шамол” қилиб юрадилар. (2марта).

4. Ҳаракат:

Қизлар доира ҳосил қилиб турадилар. Навбатма-навбат билан ора-орадан чиқиб қўлларини пастдан юқорига кўтариб давра марказига тўпланадилар ва яна ўз жойларига қайтадилар (2 марта).

5. Ҳаракат:

Қизлар биринчи қўлларида этакларини, иккинчи қўлларини юқорига кўтариб 1, 2, 3 саноғига ўз жойларида айланадилар.

6. Ҳаракат:

Қизлар давра бўйлаб юриб дастлабки ҳолатига келиб турадилар. Баҳорой ўртага қўлларини юқорига чўзади, қолганларнинг ҳаммаси Баҳоройни кузатиб қоладилар.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси мактабгача тарбия концепцияси 1992й
2. Мактабгача тарбия муассасаси тўғрисидаги низоми Т.1995
3. Мактабгача таълим журнали.
4. А.В.Позняк, А.К.Бондаренко. “Болалар боғчаси катта тарбиячиси” Т.1993й.
5. “Болалар боғчаси” (мудирлар учун қўлланма) Т.1995 й.
6. Ш.Ф.Тошпўлатова. “Мактабгача таълим муассасаларини ташкил этиш ва унга раҳбарлик қилиш” маърузаалар матни.2001 й.
7. “Мактабгача таълим муассасалари тўғрисида низом”Т.2000 й.
8. “Давлат талаблари” Т.1995й.
9. “Учинчи минг йилликнинг боласи” таянч дастури.Т.2000й.
10. О.А.Фролова. “Мактабгача таълим муассасаларини назорат қилиш”М. 1994й.
11. Р.Т.Акбарова. “Нафосат тарбиясида узвийлик”
12. Р.Т.Акбарова. “Муסיқа рақс маданиятининг ўзига хос хусусиятлари” Т.1998й.
13. А.В.Кенеман, Н.А.Ветлугина. “Муסיқа таълим тарбия методикаси” М.1985й.
14. Р.Рахимова “Тарбиячига 1001 маслаҳат” Т.2007й.
15. Р.Юсупова. “Мактабгача тарбия педагогикаси” Т.1993й.
16. Н.А.Ветлугина. “Мактабгача таълим муассасаларида муסיқа тарбияси бериш методикаси” М.1987й.
17. Г.Шарипова, Ш.Воҳидова. “Мактабгача таълим муассасаларида муסיқа ўқитиш методикаси” Т.2007й.
18. Н.Солиев. “Муסיқа саводи алифбоси” Т.2003й.
19. Витлугина.Н.А. “Мактабгача таълим муассасаларида муסיқа тарбияси ва тарбияланувчиларни ҳар томонлама ривожлантириш” М.1973 й.
20. Витлугина.Н.А. “Мактабгача таълим муассасаларида муסיқа тарбияси бериш методикаси” М.1981 г.
21. Н.А.Витлугинанинг таҳрири остида “Мактабгача таълим муассасаларида нафосат тарбиясини бериш” М.1985 г.

ҚАЙДЛАР УЧУН

МУНДАРИЖА

Кириш.....	3
I-Бўлим	
Мактабгача таълим муассасаларида муסיкий тарбиянинг аҳамияти ва вазифалари.....	4-9
II-Бўлим	
Болаларда муסיкий фаолият шакллари ва кўринишлари.....	10-14
III-Бўлим	
Муסיкий тарбия беришнинг йўл-йўриқлари.....	15-20
IV-Бўлим	
Болаларнинг муסיкий фаолият турлари.....	20-38
V-Бўлим	
Қўшиқ куйлаш.....	38-63
VI-Бўлим	
Муסיкий-ритмик харакатлар.....	63-83
VII-Бўлим	
Болалар муסיқа асбобларида ижро этиш.....	83-92
VIII-Бўлим	
Муסיкий машғулотларнинг таркиби ва мазмуни.....	92-97
IX-Бўлим	
Болаларнинг мустақил муסיкий фаолиятлари.....	97-101
X-Бўлим	
Мактабгача тарбия муассасалари болаларининг кундалик ҳаётида муסיқа.....	101-109
XI-Бўлим	
Байрам эрталикларида муסיқа.....	110-113
XII-Бўлим	
Боғчада муסיкий фаолиятларни ташкил қилиш ва зални жиҳозлаш.....	113-120
Муסיкий атамалар луғати.....	120-126
Қўшиқлар репертуари.....	126-171
Фойдаланилган адабиётлар.....	172

ИЛМИЙ-ОММАБОП НАШР

Н.Тўраназаров, Н.Худойбердиев

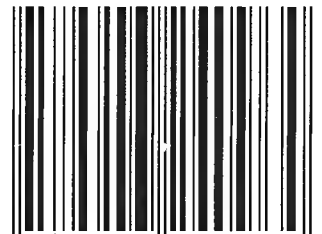
Мактабгача таълимни модернизациялаш
жараёнида мусика тарбияси
(Методик қўлланма)

Муҳаррир: И.Шомиров
Техник муҳаррир: А.Бўриёв
Мусахҳих: Қ.Абдуллаев

Босишга 13.05.2015 йилда рухсат этилди. Бичими 60x84¹/₈ “Times New Roman” гарнитурасида офсет усулида чоп этилди. 14 босма табақ.
100 нусхада.

“Тафаккур” нашриёти, Тошкент шаҳри,
Навоий кўчаси 30-уй.
“Ҳамидий” фирмаси босмахонасида тайёрланди.
Термиз шаҳри, Ат-Термизий кўчаси, 14-уй.

ISBN978-9943-24-096-4

9 789943 240964